

ČállidLágádus

Rávvagat oahpaheaddjái

OVTTAS Máilmmioskkoldagat ja eallinaoidnu

Heidi G Einarsen

2011

Sisdoallu

Mo lea OVTTAS oahppogirjeráidu huksejuvvon?	7
Oahppogirjijt.....	7
Ráva oahpaheaddjái	7
Máhttolokten 2006 S OEE Osku, Eallinoaidnu ja Etihkka - Fágagelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki maŋnel.....	9
Fága ulbmil	9
Fága váldoasit.....	11
Fágadiibmolohku	13
Vuodđogálggat fágas.....	14
Gelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki maŋnel	15
Oahpahit OEE-fága vuodđoskuvllas	20
Oahpahit OEE – lea guottuidhuksemis sáhka.....	20
Friddjacealkin	20
Bargovuogit	21
Mo “lohkat” govaid?.....	22
Mo bargat musihkain?.....	23
Mo bargat drámain?.....	24
Mo ságastit ovttas filosofalaš áššiid birra?.....	24
Mo geavahit lagasbirrasa ávkin oahpahusas?.....	27
ISLÁMA	28
Máhttolokten 2006 S:.....	28
Lassidieđut oahpaheaddjái.....	28
Mii lea Isláma ja gii lea muslima?	28
Gos máilmmis lea Isláma váldoosku.....	29
Vihtta čuoldda	29
Allabasisit	31
Muhammad	32
Korana	34
Moskea	35
Eallinnjuolggadusat	36
Badjelmanahatmeanut.....	38
Suorraneamit.....	39
Eará.....	39

Vástádusat	40
Loga-ja-vástit s 27 – vástádusat Isláma	40
Daga ja oahpa eambbo – bargobihtáide s 27-28, kommentárat ja vástádusat Isláma	40
Metodalaš tipsat oahpaheaddjái Isláma	42
Muhtin Isláma mitalusat	42
Profehnta riegáda	42
Aisha – Muhammada nuorra eamit	43
Muhammad jápmá	44
Id-ávvudeapmi Norggas	45
Neahttasiiddut mat sáhttet ávkkálaččat	45
HINDUISMA Máhttolokten 2006 S ulbmilat:	46
Lassi dieđut oahpaheaddjái	46
Hinduisma	46
Hinduismma deháleamos ipmilat	47
Dharma, karma, samsara ja moksha	48
Bassi teavsttat	49
Allabasisit	51
Tempel – mandir	53
Hinduisttalaš badjelmanahatmeanut	54
Vástádusat, metodalaš jurdagat ja cealkámušat bargobihtáide Hinduisma	57
Vástádusat, Loga-ja-vástit bargobihtáide s 45.	57
Vástádusat ja kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 45-46	57
Metodalaš tipsat Hinduisma	59
Muhtin hinduismma mitalusat	60
Lakshmi ja geafes nisu	60
Mitalus Holika ja Prahalada birra (Hindu mitalus)	63
BUDDHISMA Máhttolokten 2006 S	64
Lassi dieđut oahpaheaddjái	64
Buddha	64
Buddhisma	66
Buddha eallinnjuolggadusat (Dharma)	67
Tempelat	68
Bassi teavsttat	69
Allabasisit	70

Buddhista geatus hávdái	71
Vástádusat Loga-ja-vástit bargobihtáide s 65 Buddhisma	72
Vástádusat ja kommentárat “Daga-ja-oahpa-eambbo” bargobihtáide s 65-66 Buddhisma	72
Metodalaš tipsat Buddhisma.....	74
Muhtin buddhisttalaš mitalusat	75
Gautama šaddá Buddhan	75
Buddha ja Rahula.....	76
Buddha rumaš boldojuvvo	77
Lehpet šieгат elliide!	78
Neahttačujuhusat	78
JUVDDÁLAŠVUOHTA.....	79
Máhttolokten 2006 S:.....	79
Lassi dieđut oahpaheadjái.....	80
Juvddálašvuohta	80
Bassi čállosat.....	81
Allabasiit	82
Eallinnjuolggadusat	85
Synagoga	86
Juvddálaš geatus hávdái	87
Vástádusat: Loga-ja-vástit bargobihtáide s 85 Juvddálašvuohta.....	88
Vástádusat ja kommentárat “Daga-ja-oahpa-eambbo” bihtáide s 85-86 Juvddálašvuohta	89
Lassi metodalaš tipsat Juvddálašvuohta.....	91
Mitalusat	91
Neahttačujuhusat	92
RISTTALAŠVUOHTA.....	93
Máhttolokten 2006 S:.....	93
Lassidieđut oahpaheadjái.....	94
Jesus ja álgo risttalašvuohta	94
Risttalašvuohta leavvá.....	96
Risttalaččaid bassi čállosat	98
Leat rittalaš.....	100
Allabasiit	102
Risttalaš geatus hávdái	104
Girkovisti, lpmilbálvalus ja risttalaš symbolat	106

Girku (organisašuvdna).....	107
Suorraneamit.....	108
Vástádusat, kommentárat ja metodalaš tipsat	112
Vástádusat: Loga-ja-vástit bargobihtáide s 95 Risttalašvuoda álgu	112
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bargobihtáide s 95 Risttalašvuoda álgu	113
Metodalaš tipsat s 87-95 Risttalašvuoda álgu.....	114
Vástádusat Loga-ja-vástit bargobihtáide s 104 Risttalašvuolta leavvá	115
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bargobihtáide s 104 Risttalašvuolta leavvá	115
Metodalaš tipsat s 96-104 Risttalašvuolta leavvá	117
Vástádusat Loga-ja-vástit bihtáide s 116 Risttalaččaid bassi čállosat	118
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 116 Risttalaččaid bassi čállosat	118
Metodalaš tipsat s 105-116 Risttalaččaid bassi čállosat.....	120
Vástádusat Loga-ingressa-ja-vástit bihtáide s 124	122
Leat risttalaš	122
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 124 Leat risttalaš	122
Metodalaš tipsat s 117-124 Leat risttalaš	123
Vástádusat Loga-ingressa-ja-vástit s 131 Risttalaš allabasi.....	124
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 131 Risttalaš allabasi.....	124
Metodalaš tipsat s 125-131 Risttalaš allabasi	125
Vástádusat Loga-ja-vástit bihtáide s 137 Risttalaš geaŋus hávdái.....	126
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 137 Risttalaš geaŋus hávdái	126
Metodalaš tipsat s 132-137 Risttalaš geaŋus hávdái.....	127
Vástádusat Loga-ingressa-ja-vástit bihtáide s 143 Girkovisti	127
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 143 Girkovisti.....	128
Metodalaš tipsat s 138-143 Girkovisti.....	128
Vástádusat Loga-ja-vástit bihtáide s 150 Risttalašvuoda suorraneamit	129
Kommentárat daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 150 Risttalašvuoda suorraneamit.....	129
Metodalaš tipsat s 144-150 Risttalašvuoda suorraneamit.....	130
Muhtin risttalaš muitalusat	131
Bassi Lucia/Sankta Lucia	131
Bassi Trifon	133
Bassi Nikolaus	135
Assisi Fransa	136
Neahttačujuhusat	136

EALLINO Aidnu	137
Máhttolokten 2006 S.....	137
Lassi dieđut oahpaheaddjái Eallinoaidnu	137
Humanisttalaš eallinoaidnu.....	137
Historjá	138
Eallinnjuolggadusat	139
Teavsttat.....	139
Badjelmanahatmeanut.....	140
Neahttačuohusat.....	141
Vástádusat Loga-ja-vástit bihtáide s 164 Eallinoaidnu	142
Vástádusat ja kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 164 Eallinoaidnu.....	142
Metodalaš tipsat s 151-164 Eallinoaidnu	144
Gáldut.....	145

Oahpaheddjiid ráva OVTAS OEE-fága 5.-7.

Mo lea OVTAS oahppogirjeráidu huksejuvvon?

Oahppogirjjit

OVTAS lea oahppogirjeráidu jurddašuvvon mánáidskuvlla 5. -7- ceahkkái. Girjeráidui gullet Máilmmioskkoldagat ja eallinoaidnu, Sirkumpolára álbmogat ja sin oskkoldagat ja Filosofii ja etihka. Girjjit leat huksejuvvon nu ahte leat sihke ingressat, illustrerejeaddji govat, govateavsttat, teakstabihtát main lea čilgejeaddji dahje gažadeaddji bajilčállagat, rávdateavsttat ja sátnečilgehusat. Ingressain leat váldodieđut oanehaččat čilgejuvvon. Govat ja govateavsttat galget bures illustreret teavstta ja heivet tekstii, ja ánnas buktit lassi dieđuid lohkkái. Rávdateavsttat galget oanehaččat vástidit bajilčállaga, ja čalmmustahttit váldooasi teakstabihtás. Sátnečilgehusat galget čilget maid sánit mearkašit. Dasa lassin leat juohke fáddái dahkkon bargobihtát guovtti dásis. Loga-ja-vástit bihtát leat dahkkon ingressaide. Ingressain galgá álki gávdnat čielga vástádusa gažaldahkii, ja lea jurddašuvvon ohppiide geat eai nagot reflekeret ja dulkot. Daga-ja-oahpa-eambbo bihtát leat jurddašuvvon čiekŋudeapmái ja dat gáibidit dávjá ahte oahppit galget geavahit eará gálduid, ohcat, smiehttat, árvoštallat ja plánet. Daid gaskkas leat maid praktihkalaš bihtát ja duddjon-bihtát. Ohppiidgirjjiin geavahit sániid nu go *dávjá*, *muhtimat* ja *muhtin olbmot*. Dan vai ii galgga bohciidit jáhkku ahte buohkat čuvvot seammá eallinnjuolggadusaid, rituálaid ja rohkosiid, ja gárvodit seammá láhkai.

Ráva oahpaheaddjái

OVTAS oahppogirjeráidui lea dahkkon ráva oahpaheaddjái. Dat orru lágádusa neahttasiiddus, ja devdo ja ođasmahtto dađistaga. Das leat lassi dieđut juohke fáttá birra, vástádusat ja kommentárat buot bargobihtáide. Rávvgis gávdnojit maid mitalusat ja máidnasat maid oahpaheaddji sáhtta čálihit ja juohkit ohppiide, dahje sáhtta jitnosit lohkat

ceahkis. Mitalusat ja máidnasat heivejit fáttáide. Gávdnojit metodalaš tipsat juohke fáddái. Rávvaga vuolde gávdnojit govat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit fáttá álgaheapmái ja/dahje geardduheapmái. Juohká fáddái leat dahkkon árvoštallanskovit gos oahppit merkestít maid leat oahppan. Dat leat dahkkon oahppoplána máhttoulbmiliid mielde. Árvoštallanskovit leat ávkin go oahpaheaddji áigu árvoštallat oahpahusa, ja sáhttet maid vuodđun váhnenságastallamiin. Juohke fáddái lea dahkkon bargobihtta mii lea jurddašuvvon geardduheapmái. Rávvagis gávdnojit jahkeplánaevttohusat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit dahje heivehit sin dilálašvuhtii. Jahkeplána lea dahkkon gaskkamearalaš diibmologu mielde. Juohke fáddái leat kopijiaoriginálat maid oahpaheaddji sáhtta čálihit ja juohkit ohppiide. Reaidostobes gávdnojit reaidut ja čilgehusat stoahkamiidda maid oahpaheaddji sáhtta geavahit oahpahasas. Dat eai leat čatnon sierra fáttáide.

Ovdamunni das go rávagirji lea nehtas, lea ahte oahpaheaddji álkit ja njuolga sáhtta deaddilit ja mannat evttohuvvon neahttasiidduide. Nubbi lea ahte neahttasiidu álkit sáhtta ođasmahttot, ja ahte maiddái eará oahpaheaddjit ja berošteaddjit sáhttet lasihit metodalaš tipsaid ja dieđuid. ČállidLágádus sávva ahte oahpaheaddjit astet lasihit dieđuid, bargobihtaid ja tipsaid mat sáhttet leat buohkaide ávkin. Váldet áinnas oktavuoda minguin jos lea dáhttu leat mielde ovddideamen rávvaga.

Máhttolokten 2006 S

OVTAS lea dahkkon ML06S mielde. Dat mearkaša ahte ML06S OEE máhttoulbmilat leat vuodđun sihke sisdoalus ja bargobihtáin. Bargobihtát leat hábmejuvvon dan láhkai ahte vihtta vuodđogálgga (lohkan, čállin, rehkenastin, DGT máhttu, ja njálmmálaš ovdanbuktindáidu) galget ovddiduvvot. Čállid lea geahččalan fátmastit maiddái Suoma ja Ruota beal sámi guovlluid. Ollu dieđut čalmmustit maiddái Suoma ja Ruota diliid. Mii sávvat ja háliidit ahte davvisámegiela oahppit sihke Ruotas ja Suomas geavahivčče OVTAS oahppogirjeráiddu oahpahasas vuodđoskuvllas.

Máhttolokten 2006 S OEE

Osku, Eallinoaidnu ja Etihkka -

Fágagelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki maŋŋel

OSKU, EALLINO Aidnu ja Etihkka - Sámi OahppoPlána

Fága ulbmil

Oskkut ja eallinoainnut speadjalastet olbmuid čiekŋaleamos gažaldagaid ja leat historjjá čađa leamaš mielde hábmeme ovttaskasolbmuid, searvevuodaid ja servodagaid. Máhttu oskkuid ja eallinoainnuid birra lea mávssolaš ovttaskasolbmui, vai máhtá dulkot eallingearddi ja ipmirdit kultuvrraid iežas servodagas ja muđui máilmmis. Dán áiggi mánát ja nuorat deaivvadit mánggaláŋan kulturváikkuhusaiguin ja árvovuodáiguin. Risttalaš osku ja árbevieru lea čuđiid jagiid váikkuhan sámi, norgga ja eurohpalaš kultuvrra. Sámis lea don doloža rájes leamaš dábálaš ahte iešguđet kultuvrraid olbmot deaivvadit, go sámit eamiálbmogiin leat ássan bálddalagaid eanetloguálbmogiiguin. Sirkumpolára oskkolaš árbevierut mat gávdnojit eatnama davvibeali eamiálbmogiin, leat oassin oktasaš oskkolaš árbbis. Máhttu sámi luondduoskku ja sámi árvojurddašeami birra galgá veahkehit ipmirdit kultuvrra ja servodaga, vieruid ja árbevieruid.

Seammás lea humanisttalaš árvoárbevierut addán kulturárbái viidát hivvodaga. Oskkoldatlaš ja eallinoainnolaš girjáivuohta váikkuha eambo ahte eambo servodaga. Dovdat iešguđetlágan oskkuid ja eallinoainnuid, etihka ja filosofijja lea deatalaš eaktun eallindulkomii, ehtalaš diđolašvuhtii ja ipmárdussii oskkuid ja eallinoaidnorájiid rastá. Go oktavuodat buot máilmmi eamiálbmogiid gaskkas leat lassánan, dagaha dat ahte lea

deatlaš diehtit juoidá eamiálbmogiid oskkolaš árbevieruid birra maiddái máilmmiviidosáčat.

Osku, eallinoaidnu ja etihkka oppalaš oahppahábmenfágan galgá veahkkin hukset oktasaš máhttovuođu ja referánsarámmaid, veahkkin ođđa áddejupmái ja várret saji iešguđet agiide heivehuvvon dialogaide. Máhttu oskkuid ja eallinoainnuid birra, ja makkár doaibma dain lea sihke árbevierrun ja áigeovuodilis gáldun oskui, morálii ja eallindulkomii, lea guovddážiis fágas. Fága galgá leat deaivvadansadjin ohppiide geain lea iešguđetlágan duogáš, gos buohkat galget árvvus adnot. Oahpaheapmi galgá arvosmahttit ohppiid oppalaš oahppahábmemma ja addit saji imaštallamii ja refleškuvdnii. Dasto galgá fága leat veahkkin ovdánahttit dáiddu ságastallat olbmui guain lea iešguđetlágan oaidnu oskku- ja eallinoaidnogažaldagaide. Dát mielddisbuktá ahte ákte oskkolaš árvvuid, olmmošvuoigatvuođaid ja olmmošvuoigatvuođaid ehtalaš vuođu.

Fága galgá addit máhtu risttalašvuođas, sirkumpolára eamiálbmogiid oskkuin, eará máilmmioskkuin ja eallinoainnuin ja ehtalaš ja filosofalaš fáttáid birra. Dat galgá addit máhtu das makkár mearkkašupmi risttalašvuođas lea kulturárbin min servodahkii. Dan dihte galgá risttalašvuođamáhttu leat stuorimus oassin oahppostoffahivvodagas. Dát mearkkaša ahte lea sadii báikkálaš variašuvnnaide go juogada fága váldoosiid vai olaha gelbbolašvuođamihttomeriid.

Osku, eallinoaidnu ja etihkka lea dábálaš skuvlafága mii dábálaččat galgá čohkket buot ohppiid. Oahpahusláhka bidjá vuođđun ahte oahpaheapmi galgá leat objektiivá, kritihkalaš ja pluralistalaš. Dat mearkkaša ahte galgá leat áššálaš ja bealátkeahces ja ahte iešguđet máilmmioskkut ja eallinoainnut galget ovdanbiddjot áktejumiin. Oahpaheamis ii galgga sárdniduvvot eaige galgga leat oskkumeanut. Ovtadássásaš pedagogalaš prinsihpat galget biddjot vuođđun. Dat mearkkaša ahte buot oskkut ja eallinoainnut galget daid earenoamášvuođa ja girjáivuođa vuođul meannuduvvot fágalaččat ja áššáiheivehuvvon vugiin.

Heivehuvvon oahpahas lea bajimusprinsihppa. Oahpaheamis galgá geavahit mánggalágan ja hásttuheaddji bargovugiid, mat veahkkín gaskkustit buot beliid fágas. Bargovugiid ferte seammás várrogasvuodain válljet. Erenoamážit guoská várrogasvuolta bargovugiide mat ovddasteddjiid ja ohppiid oskku ja eallinoainnu mielde orrot leamen eará oskkuid meannun dahje doarjume eará eallinoainnu. Sihke oktagaslaš ja báikkálaš fuolahusaid berre vuhtiiváldit.

Jus oahppi dieđiha beassat luvvejuvvot osiin dábálaš oahpahasas oahpahaslága § 2-3a mielde, galgá dát čuovvoluvvot heivehuvvon oahpahasain. Eaktuduvvo ahte lea bistevaš ovttasbargu ruovttu ja skuvlla gaskkas ja buorre diehtujuohkin movt oahpahas jurddašuvvo čadahuvvot.

Fága váldoasit

Fága lea juhkkujuvvon váldoosiide maidda leat hábmejuvvon gelbbolašvuodamihttomearit.

Váldoasit dievasmahttet nuppit nuppiid ja fertejit gehččujuvvot oktavuotán.

Osku, eallinoaidnu ja etihkas leat gelbbolašvuodamihttomearit 4., 7. ja 10. jahkeceahki maŋjel

Bajilgovva váldoosiin:

Jahkeceahkki	Váldoosit			
1.-7.	Risttalašvuohta	Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut	Juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu	Filosofiija ja etihkka
8.-10.	Risttalašvuohta	Sirkumpolára ja eará eamiálbmogiid oskkut	Juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma, eará oskkolaš girjáivuohta ja eallinoaidnu	Filosofiija ja etihkka

Risttalašvuohta

Váldoassái *risttalašvuohta* gullet risttalašvuohta historjjálaš geahčanguovllus ja movt risttalašvuohta ipmirduvvo ja čađahuvvo Sámis, Norggas ja máilmmis dán áiggi, Biibbala mearkkašupmi kulturipmárdusa ja oskku gáldun, ja risttalašvuođa mearkkašupmi servodahkii ja kultuvrii. Váldoasis galgá giedahallat risttalašvuođa iešguđetlágan árbevieruid ja girkoservodagaid.

Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut

Váldoassái *sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut* gullet sámiid ja eará sirkumpolára eamiálbmogiid luondduoskkut ja oskkoldatlaš ja ehtalaš árbevierut. Nuoraidceahkis galgá dát váldoassi maid addit dieđu eará eamiálbmogiid oskkuid birra.

Juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu

Váldooassái *juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu* gullet dát oskkut ja válljejuvvon eallinoainnut historjjálaš geahččanguovllus, dáid oskkuid čálaárbevierut kulturipmárdusa ja oskku gáldun, ja movt dát oskkut ja eallinoainnut ipmirduvvojit ja čađahuvvojit máilmmis ja Norggas dán áiggi. Nuoraidceahkis galgá dát váldooassi maid addit dieđuid eará oskkuin ja eallinoainnuin mat dál gávdnojit Norggas, ja eará oskkolaš ja eallinoinnolaš girjáivuodas.

Filosofiija ja etihkka

Váldooassái *filosofiija ja etihkka* gullet filosofalaš jurddašanvuohki ja ehtalaš reflekšuvdna Muhtin guovddáš filosofat gullet dohko, ja guovddáš eallingažaldagat, morálalaš árvoválljemat ja ehtalaš ákkastallamat leat guovddášis. Váldooassái gullet maid miellaguottut ja áigeguovdilis ehtalaš čuolbmagažaldagat mánáid ja nuoraid eallimis, lagasservodagas ja máilmmiviidosáččat. Váldooasis gieđahallojuvvojit oktavuodat gaskal etihka, oskku ja eallinoainnu.

Fágadiibmolohku

Diibmolohku lea almmuhuvvon 60-minuvtta ovttadahkan.

MÁNÁIDCEAHKKI

1.-7. jahkecehkiin: 427 diimmu

NUORAIIDCEAHKKI

8.-10. jahkecehkiin: 157 diimmu

Vuođđogálggat fágas

Vuođđogálggat leat integrerejuvvon gelbbolašvuodamihttomeriide gos dat leat mielde ovdánahttime fágagelbbolašvuoda ja leat maid oassin das. Osku, eallinoaidnu ja etihkka fágas ipmirduvvojit vuođđogálggat ná:

Máhttit njálmmálaččat ovdanbuktit mearkkaša OEEs geavahit hupmangiela gulahallat ja čilget oskkuid ja eallinoainnuid, etihka ja filosofiija. Njálmmálaš gálggat dego ságastallan, dialoga, muitaleapmi ja selveheapmi leat imaštallama, guorahallama ja ákkastallama gaskaoamit. Fágas deattuhuvvo muitaleapmi njálmmálaš ovdanbuktinvuohkin.

Máhttit lohkat mearkkaša OEEs muosáhit ja ipmirdit teavsttaid. Lohkan geavahuvvo viežžat dieđuid, dulkot, reflekeret ja áššálaččat ja analyhtalaččat geahčadit muitalusaid ja fágadieđuid mat leat sihke árbevirolaš ja multimedialaš gaskkustanhámis.

Máhttit čálalaččat ovdanbuktit mearkkaša OEEs ahte máhtta ovdanbuktit máhtu oskkuid ja eallinoainnuid, etihka ja filosofiija birra ja oaiviliid dain áššiin. Čállin čielgada jurdagiid, vásáhusaid ja oaiviliid ja lea veahkin dulkot, ákkastallat ja gulahallat. Čállin lea OEEs maiddái deaivvadit iešguđetlágan estehtalaš čalahámiiguin ja daid geavahit.

Máhttit rehkenastit mearkkaša OEEs ahte máhtta geavahit iešguđetlágan áigerehkegiid ja vugiid movt sáhtta čájehit jahkodatrievdamiid, gávdnat čálabáikkiid oskuigullelaš čállagiin, deaivvadit matemáhtalaš dajaldagaiguin ja lohkogovastagaiguin ja dulkot ja geavahit statistihka. Máhttit dovdát ja geavahit geometralaš hámiid estehtalaš ovdanbuktimiin ja arkitektuvrras eaktuda rehkenastingálgga.

Máhttit atnit digitála reaidduid lea OEEs veahkin suokkardit oskkuid ja eallinoainnuid gávdnandihte iešguđetlágan ovdandivvumiid ja geahččanguovlluid. Deatlaš gálga lea

máhttit atnit digitálalaš diehtohivvodaga mii gávdno, dego govaidd, teavsttaid, musihka ja filmmaid, vugiid mielde mat ovttahttet hutkáivuoda ja gáldokritihkalaš diđolašvuoda. Digitála mediat addet ođđa vejolašvuodaidd gulahallat ja ságastallat oskkuid ja eallinoainnuidd birra. Dát mediat addet vejolašvuoda oažžut valjit dieđuid áigeuovdilis ehtalaš čuolbmagažaldagaidd birra.

Gelbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki manjel

Risttalašvuota

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget movt Biibbal lea huksejuvvon, máhttit ohat biibbalteavsttain čálabáikkiid ja reflekeret Biibbala ja giela ja kultuvrra oktavuoda birra
- selvehit Boares testamentta guovddáš muitalusaid patriárkkaid historjjá rájes gitta profetaidd rádjái
- selvehit Ođđa testamentta guovddáš muitalusaid Jesusa rájes Bávlosa rádjái
- muitalit risttalašvuoda historjjá guovddáš dáhpáhusaid ja olbmuid birra álgogirku rájes reformašuvnna rádjái
- muitalit Norgga risttalašvuoda historjjá guovddáš dáhpáhusaid ja olbmuid birra reformašuvnna rádjái
- viežžat dieđuid ja muitalit Sámi dálá girkoallima birra
- ságastallat muhtin lávlla- ja sálbmateavsttaidd birra ja sámi oskkolaš musihkkaarbevieruid birra
- ságastallat risttalašvuoda, risttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, áigeuovdilis ehtalaš hástalusaid ja válljejuvvon risttalaš teavsttaidd
- ságastallat logi báhkoma, Áhččámetrohkos ja apostolalaš oskkudovddastusa sisdoalu birra
- čilget risttalaš áigerehkega ja girkojagi, válddahit risttalaš allabasiid ja guovddáš rituálaidd

- válddahit girkovistti ja eará risttalaš rohkosviesuid ja reflekeret daid mearkkašumi ja geavahusa birra, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- addit bajilgova sámi luondduoskku váldo dievdo- ja nissonipmiliin ja selvehit movt daidda dolle oktavuoda vieruid ja rituálaid bokte
- digaštallat muitalusaid luonddu veahkeheddjiid ja gáhttejeddjiid birra ja guovddáš árvogažaldagaid mat leat čadnon olbmo ja luonddu oktavuhtii
- ságastallat dovddus bassibáikkiid birra luonddus ja daid mearkkašumi birra sámi árbevierus
- válddahit sámi luondduoskku ja risttalašvuoda gaskavuoda historjjálaš geahččanguovllus
- ovdandivvut eará sirkumpolára eamiálbmotoskkuid váldoiešvuodaid

Juvddálašvuolta, isláma, hinduisma ja buddhisma ja eallinoaidnu

Juvddálašvuolta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea Tanak, Tora ja Talmud ja ságastallat guovddáš juvddálaš muitalusaid birra
- ságastallat juvddálašvuoda, juvddálaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, oskkudovddastusa, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget juvddálaš kalendara ja áigerehkega, ja válddahit juvddálaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja synagoga ja guorahallat daid mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Isláma

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea Korána ja hadith, ja ságastallat isláma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat isláma, isláma eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, oskkuartihkkaliid, vihtta čuoldda, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget isláma áigerehkega vuolggasaji, ja válddahit isláma allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit moskéa ja guorahallat dan mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Hinduisma

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat hinduismma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat hinduismma, hinduisttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin muhtin ipmiliid ja nissonipmiliid, dilálašvuođa- ja ipmillašvuođaoainnu, olmmošoainnu, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget hinduisttalaš allabassekalendara, ja válddahit hinduisttalaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja guorahallat dan mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Buddhisma

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat buddhismma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat buddhismma, buddhisttalaš eallindulkoma ja etihka birra, deattuhettiin Buddha, dilálašvuođaoainnu, olmmošoainnu, oahpa, seahtoservodaga, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid

- čilget buddhisttalaš allabassekalendara, ja válddahit buddhisttalaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja klostera ja guorahallat daid mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Eallinoaidnu

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat maid eallinoaidnu sáhtta mielddisbuktit
- čilget mii humanisttalaš eallinoaidnu lea, ja ságastallat humanisttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin duohtadiliipmárdusa, olmmošoainnu, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- ságastallat Norgga Human-Etisk Forbund ja máilmmi eallinoaidnuhumanismma duogážiid ja iešvuodaid birra
- válddahit Norgga eallinoaidnuhumanismma ávvudemiid ja guovddáš seremoniijaid ja musihkkaalbmanemiid mat speadjalastet humanismma

Filosofii ja etihkka

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea filosofii ja etihkka
- mitalit Platona ja Aristotelesa birra ja digaštallat muhtimiid sudno jurdagiin
- ságastallat áigeguovdilis filosofalaš ja ehtalaš gažaldagaid birra ja digaštallat hástalusaid mat leat čadnon fáttáide geafi ja rikkis, sohti ja ráfi, luondu ja biras, IKT ja servodat
- ságastallat etihka birra oktavuodain nu go iešguđetlágan bearašhámadagat, sohkabeliid oktavuodta, iešguđetlágan sohkabealidentitehta ja buolvvaid oktavuodat
- ságaskuššat muhtimiid min áiggi sámi servodagaide áigeguovdilis árvogažaldagain
- ságastallat čearddalaš, oskkoldatlaš ja eallinoinnolaš unnitloguálbmogiid birra Norggas ja reflekeret mánggakultuvrralaš servodahkii guoski hástalusaid birra
- digaštallat rasismma ja movt antirasisttalaš barggut sáhttet eastadit rasismma

- čilget deađalaš osiid ON' olmmošvuoigatvuođajulggaštusas ja ILO-konvenšuvnnas nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain ja ságastallat dáid mávssolašvuođa birra

Oahpahit OEE-fága vuodđoskuvllas

Oahpahit OEE – lea guottuidhuksemis sáhka

Osku, eallinoaidnu ja etihkka ii leat duššefal máhttofága. OEE lea dat fága mii eanemusat váikkuha guottuid ovddideamis ja doaibmá maid dego deaivvadansadjin ohppiide geain leat sierranas oainnut ja oskkoldagat.

Oahpahit iešguđet oskkoldagaid ja eallinoainnuid, mearkkaša seammá go oahpahit eará olbmuid oskkuid, jáhkuid ja bassi áššiid birra. Dákkár áššit leat ollu olbmuid dehálaččat eallimis. Lea dalle čielggas ahte oahpahit oskkoldagaid birra addá stuorra morálalaš ovddasvástádusa oahpaheaddjái. Oahpahus lea mielde hábmemin ohppiid guottuid eará olbmuid oskkuid ektui. Ii dušše dan, muhto maiddái hábme guottuid olbmuid birra geat oskot. Dát guoská maiddái mielohppiid ektui – geat sáhttet leat laestadiánarat, hellodatustibat, jehova viitanat, adventisttat, juvddálaččat, risttalaččat, muslimat, buddhisttat, hinduisttalaččat, luondduoskkolaččat dahje humanetihkárat.

Oahpaheaddji gii gilvá negatiiva guottuid muhtin oskkoldaga ektui, lea seammás mielde váikkuheamen ja hábmemin negatiiva guottuid olbmuid ektui geat čuvvot oskkoldaga. Dán birra berre oahpaheaddji smiehttat ja leat diđolaš ovdal go oahpahišgoahtá fága. Son berre guottuidis árvvoštallat, ja láchčit oahpahusa nu bures go vejolaš vai ii soardde ohppiid ja váhnemiid. Áigumuš lea ahte oahpahus galgá ovddidit áddejumi, árvvusatnima ja dialoga olbmuid gaskkas geain leat iešguđetlágan oskkoldagat ja oainnut oskkoldatgažaldagaide. Dattege skuvla ii goasse sáhte beassat eret das ahte muhtin oahpaheaddjit soitet rihkkut oahppolága, danne go oahpaheaddjit dábálaččat leat olbmot.

Friddjacealkin

OEE galgá fátmastit ja čohkket buot ohppiid, beroškeahtta das makkár oskuduogáš sis lea. Danne ii galggašii váhnemiin leat dárbu cealkit mánáid friddjan. Fága galgá ovddidit árvvusatnima, dialoga, áddejumi ja gierdevašvuoda áššiide mat gusket oskkoldagaide ja

eallinoainnuide. Seammás galgá fága addit máhtu ja dieđuid oskkoldagaid ja eallinoainnuid árbevieruid, oskku čađaheami, iešvuodaid, mánggabealatvuoda, morála ja etihka birra.

Sihke oahppoláhka ja máhttolokten deattuha ahte sárdnideapmi ja oskkolaš meannudeamit eai galgga dáhpáhuvvat oahpahusas. Jos dat galget dáhpáhuvvat, de galget váhnemat sáhttit mánáidasaset cealkit **friddjan/eret** daid dáhpáhusain. Omd. Jos oahppit galget ipmilbálvalusas oassálastit. Sálbmálavlun ja rohkadallan maid sáhttet dakkár dilálašvuodát main váhnemat dáhttut friddjacealkinvuoigatvuoda geavahit. Fitnat girkus (go ii leat ipmilbálvalus) ii leat seammá go oassálastit ipmilbálvalusas. Áican, geahččan ja oahppan ii leat seammá go aktiivvalaččat oassálastit. Friddjacealkinvuoigatvuoda ii sáhte áicama ja geahččama oktavuodas geavahit. Oahpaheaddji/skuvla galgá dákkár vuoigatvuodaid ruovttuide álmмуhit, vai sii sáhttet árvoštallat galget go vuoigatvuoda ja goas galget vuoigatvuoda geavahit. Oahpaheaddji galgá de iežas oahpahusa dan mielde plánet. Friddjacealkin ii gáibit ahte váhnen galgá ákkastallat dan ovddas. Ii leat vejolaš friddjacealkinvuoigatvuoda geavahit olles fága ektui. Skuvla ferte datte leat gárvis das ahte muhtimin sáhttá geavvat nu ahte oahppit ja joavkkut juhkkovit muhtin dilálašvuodain. Datte galgá oahpaheaddji láchit dili nu ahte dát dáhpáhuvvá uhcimus lági mielde. Buorre diehtujuohkin ja buorit fágalaš ákkastallamat plánaid ektui sáhttet eastadit juohkima ja maddái friddjacealkima.

Eambo friddjacealkimis, ja njuolggadusaid ja lágaid dan birra gávnnat dás: **<neahttasiidu linka>**

Bargovuogit

Bargovuogit OVTTAS girjjiin galget leat mielde ovddideamen vuodđogálggaid, máhtolašvuoda ja gelbbolašvuodamihttomeriid ML06S-plánas. Dás čuvvot lassi jurdagat dan birra mo sáhttá musihkain, govaiguin, ságastemiin ja drámain bargat OEE-fága oahpahusas.

Mo "lohkat" govaid?

OVTAS girjjiin leat sihke sárgosat, fotogovat ja dáiddagovat. Jurdda lea ahte govat galget hástalit ságastit fáttáid birra. Dás čuvvot muhtin čuoggát mat sáhttet vuolggahit ságasteami. Neahttasiidduin gávdnojit maid govat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit fáttá álggaheapmái dahje loahpaheapmái ja geardduheapmái.

1. Assosieret

- a) Maid smiehtat go oainnát gova? Assosieren lea dehálaš ja oahpaheaddji sáhtta "dohppet" heivvolaš assosierema ja doalvvuhit ságasteami dohko gosa dáhttu.
- b) Mo lea "miella" govas? Čilge! (Somá, váivi, duođalaš, hohppos, moraš,)
- c) Gullá go govva oskkoldahkii, dahje eallioidnui? Čilge!

2. Čilget gova sisdoalu

- a) Mii dáhpáhuvvá govas?
- b) Dovddat go olbmuid, dáhpáhusaid, dahje dán gova duogáža, historjjá?

3. Symbolihkka

- a) Leat go govas symbolat?
- b) Oainnát go juoidá mas lea erenoamáš mearkkašupmi
  - Makkár mearkkašupmi
  - Gii/Geat geavahit dákkár symbolaid?
  - Masa dat geavahuvvojit?

4. Hápmi

- a) Makkár govva lea? (Dáidda?, Fotogovva? Sárggus?)
- b) Mo don jáhkat govva lea dahkkon?
- c) Man boaris jáhkat govva lea?

d) Makkár ivnnit leat geavahuvvon govas?

5. Dieđut

a) Gii lea dahkan gova?

b) Goas lea govva dahkkon?

Mo bargat musihkain?

Lea váttis buktit vástádusaid dasa mo musihka “vásihit”. Dan ferte juohkehaš iežas árvvuid ja jurdagiid mielde árvvoštallat. Sáhtta datte jurdagiid ektui oažžut ohppiid assosieret ja dieđuid, sisdoalu, áigumuša ja hámi árvvoštallat. Muhtin veahkkegažaldagat:

-Lea go musihkka movtta, vai morrašis?

-jođán, siivot,?

-lea go juoidá dán musihkas mii muitala ahte lea oskkolaš? Guđe oskkoldahkii?

-masa geavahuvvo? (Rohkadallamii, mediteremii, máidnumii (lovprising))

-sálbma vai lávlla?

-man birra lea teaksta? Leat go dáhpáhusat, sánit, namat teavsttas maid dovddat dahje leat ovdal gullan?

-makkár čuojanasat gullojit?

-boaris vai ođđaáiggáš?

-gos lea musihkka/sálbma/lávlla vuolgán? (riika, guovlu máilmmis)

Mo bargat drámain?

Dramatiseren gáibida buori ja čavga plána. Ollu oahppit moivváskit ja eai doaimma friddja ja "luovus" dilálašvuodain. Oahpaheaddji ferte erenoamážit smiehtat guđe teavsttat heivejit dramatiseremii ja heive go ceahkki/joavku drámabargguin bargat.

Hállankoarra lea buorre vuohki mo hárjehallat sihke jitnosit lohkama ja jietnavugiid hárjehallamiidda. Nieiddat ja gánddat sáhtte iešguđet teakstabihtáid lohkat ja oahpaheaddjis sáhtta instrueret galgá go savkkas, čeargun, morašlaš dahje ilolaš jienat.

Mimen dahje rumašgiela bokte mitalit mitalusa. Oahppit sáhttet válljet muhtin mitalusaid ja dáhpáhusaid maid galget dušše rumašgiela bokte mitalit. Dát sáhtta boktit kreativitetha, ja sii soitet muitit mitalusa buorebut go dat lea "rumašdahkkon".

Oahpaheaddji sáhtta ieš oassálastit ja leat muhtin rolla čájáhusas. Dalle berre "álgit" iežas ođđa rolla muhtin rekvisihtain. Omd ahte son nahkeha eará biktasa, háhta dahje soabbi lea gieđas go bohtá. Jos ulbmil lea ahte oahppit galget oahppat Jesusa birra, de lea dehálaš ahte oahpaheaddji gii su ovddasta, lea Jesusa skihpár/olmmái dahje oahpis. Dalle ii dárbbas BUOT diehtit Jesusa birra.

Mo ságastit ovttas filosofalaš áššiid birra?

Filosofiija ja etihkka ii leat dušše oahppat dovddus filosofaid birra ja maid sii dadje, dahje ahte oahppit galget šaddat filosofat. Ulbmil lea veahkehit ohppiid kritihkalaččat smiehttat ja árvoštallat.

Mánát vigget gávnnahit mo áššit máilmmis doibmet ja danne sii dájvja jerret váttis gažaldagaid. Dewey Learning-by-doing filosofiija ávžžuha mánáid ieža gávnnahit vástádusaid gažaldagaide daguid ja iskkademiid bokte. Dát mielddisbuktá ahte oahpaheaddji ja oahppi galget ságastit ja árvoštallat ovttas. Vástádusat eai leat álkit ja oktageardánat ja rivttes vástádus ii soaitte oppanassiige gávdnot. Datte lea dehálaš ohppiid fuomášahttit ahte muhtin vástádusat leat buoret go earát. Vástádusat main leat buoremus ákkat, leat buoremus vástádusat. Danne lea ge dehálaš ovttas gažadit, ovttas vástádusaid ohcat ja ovttas ákkaid hábmet. Oahpaheaddji berre váruhit buktimis iežas oaiviliid ja oainnuid

gažaldagaide go su oainnut leat dájvja ohppiid mielas dat “rivttes” . Dat fas sáhtta gáržžidit ohppiid jurddašanproseassa.

Čuoččuhus, čilgehus ja ágga leat doahpagat maid oahppit galget oahppat filosofalaš ságasteami bokte. Oahpaheaddji sáhtta dál gáibidit ahte čuoččuhusat leat čielgasat, ahte čilgehusat ja ákkat leat relevánta/gullevaččat fáddái, ja ahte čuoččuhusat/čilgehusat ja gažaldagat gullet oktii. Seammás fertejit oahppat/geardduhit vuodđomáhtu nu go vuordit sátnevuoru, astat guldalit maid nubbi muitala/dadjá ja smiehttat ovtta joavkkuin.

Lea vuogas ohppiid smávit, oadjebas joavkkuide (oahppit geat dovddadit guđet guimmiid bures) gos galget smiehttat ovtta. Dát vuohki lea maiddái mielde ovddideamen njálmmálaš vuodđogálgga. Smiehttat ovtta gáibida ahte oahpaheaddji stivre ságasteami vai ii spiehkas endorii ja šaddá ságasteapmi áibbas eará áššis go das mii lei áigumuš. Oahppit berrejit čohkkát rieggás vai oidnet guđet guimmiid. Loahpas lea dehálaš ahte oahppit ohppet fokuseret ságastanáššái (omd: Mii lea buorre skihpár/olmmái?), ja bissut das.

- Čuoččuhus
- Čilgehus
- Ágga

Filosofalaš ságasteami ráva

1. Liekkadeapmi

- Smiehttat ovtta
- Fokus

2. Čuoččuhus

- Čuoččuhus, gažaldat, govva, čuolbma, muitalus, dahje eará

3. Smiehttanáigi

(Lea dehálaš ahte smiehttanáigi lea doarvá ja áinnas guhkki álggus go lea filosofalaš ságastanvuogi/málla hárjehallamin. Dás sáhttet oahppi smávit joavkkuin ságastit ja áinnas čállit jurdagiid.)

4. Ságasteapmi

Buohkat galget oažžut áiggi ságastit, ja ságasteapmi galgá bissut rámaid siste. Lea vuogas ásahit geađggi dahje eará ávdnasa maid oahppi sáhtta doallat don botta go lea su vuorru cealkit/muitalit juoidá. Muhtin oahppit eai liiko hállat jitnosit earáid ovddas. Daid ii galgga bágget cealkit/muitalit. Oahpaheaddji sáhtta gažadit jos ságasteapmi orru bisáneamen. Son sáhtta maid hástalit sin čilget ja ákkastallat čuoččuhusaidis ovddas.

Veahkkegažaldagat:

- Manne jáhkat nu lea?
- Makkár ágga lea dus dása?
- Sáhtát go ovdamearkkaiguin čájehit ahte nu lea?
- Čilge manne it leat ovttaoavil, dahje leat ovttaoavil?
- Sáhtát go eará láhkai čilget? Sáhtta go eará sániiguin čilget?
- Gii háliida lasihit juoidá dáid čuoččuhusaide?

5. Smiehttanboddu ja loahpaheapmi

Veahkkegažaldagat:

- Leat go oahppan ođđa áššiid? (maid?)
- Lei go juoidá man birra it leat ovdal smiehttan? (mii?)
- Lei go juoidá maid imaštit, lei go juoidá miellagiddevaš, somá?
- Guđe ákkat ja čilgehusat ledje du mielas buorit?
- Háliidat go eambo ja viidáset bargat dánna áššiin?

Loahpas sáhttet oahppit čállit iežaset ja earáid gažaldagaid, assosiašuvnnaid, čuoččuhusaid ja ákkaid. Sáhttet maid čállit maid sii leat oahppan, ja gažaldagaid mat leat báhcán vel. Čállin sáhttá dáhpáhuvvat juohke dásis ságasteamis.

Filosofalaš ságastanvuogi njuolggadusat

- Mii astat guldalit maid earát hállet ja muitalit
- Mii árvoštallat ja smiehttat dan maid earát hállet ja muitalit
- Buot jurdagat, idéat ja evttohusat galget árvvus atnot ja daid ii leat lohpi cuiggodit jallan dahje duššin
- Eai gávdno álkes/rivttes vástádusat gažaldagaide

Digaštallan lea dábálaš šánjer skuvllas. Mii digaštallat ja čuvgehit dehálaš beliid áššiin ja geahččalit juksat ovttaoaivilvuođa. Digaštallamis ja ságasteamis dáhpáhuvvá oahppan sihke ohppiid gaskkas ja juohke ovttas. Giella ovdána ja sátneriggodat viidána go ođđa doahpagat njáhkjet ja sajáiduvvet gillii. Go oahppit njálmálaš giela bokte hábmejit máhtu, de sin giella ovdána ja šaddá dehálaš oahpporeaidun skuvllas.

Mo geavahit lagasbirrasa ávkin oahpahusas?

Oahpaheaddji ja oahppit sáhttet ovttas kártet guđe oskkoldatsuorggit gávdnojit lagasbirrasis. Sii sáhttet gažadit searvegotteláhtuid –jođiheddjiid, dahje čuovvut muhtin sin čoakkalmasaid/ipmilbálvalusaid/čoahkkimiid. Somá lea návddašit luonddu ja imaštit. Lášmmohallan olgun addá vejolašvuođa dahkat gárvves “luonddubálgá” mas leat gažaldagat ja bargobihtát gullevaččat fáddái. Eanaš guovlluin gos olbmot leat guhkká ássan, gávdnojit sieidegeađggit ja eará bassi báikkít. Daid sáhttet oahppit fitnat geahččamin ja guorahallamin. Oahpaheaddji berre diehtit gos daid gávdná. Allabasiid sáhttá kaleandarii merket ja čuovvut mo din guovllus ávvudit daid.

ISLÁMA

Máhttolokten 2006 S:

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea Korana ja hadith, ja ságastallat isláma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat isláma, isláma eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, oskkuartihkkaliid, vihtta čuoldda, teakstavalljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget isláma áigerehkega vuolggasaji, ja válddahit isláma allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit moskéa ja guorahallat dan mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Lassidieđut oahpaheaddjái

Mii lea Isláma ja gii lea muslima?

Isláma mearkkaša *vuolláneapmi*. Muslima lea danne olmmoš gii vuollásta Ipmila ovdii. Isláma sáhtta maid mearkkašit *ráfi*. Muslima galgá dohkkehit ja doahttalit Ipmila dáhtu, ja dalle olmmoš ollá ráfi. Muslimaid gaskkas leat iešguđetlágan oainnut ja vuogit mo čuovvut oskku. Muhtimat čuvvot lágaid ja njuolggadusaid juste nu mo koranas čuožžu ja earát fas eai leat nu dárkil. Olmmoš gii lea riegádan muslima bearrašii, gohčoduvvo musliman, muhto ii datte álo dovdda iežas musliman, dahje čuovu Isláma oskku. Muslimat čuvvot muhtin rituálaid ja njuolggadusaid. Rituálat ja njuolggadusat galget ovddidit vuoiŋgalaš dovdduid. Rohkos, ja koranalohkan leat muhtin dákkár rituálat. Bivttasteapmi galgá dahkat dán vuoiŋgalaš dovddu garraseabbon. Isláma “riegádii” Arabalaš njárggas birrasii jagi 600 m.Kr. Dat mearkkaša ahte Arabiariikkaid álbmogat leat hábmen oskku. Ja Arabalaš kultuvra ja eallinvuogit leat vuodđun oskkus. Mekka lea bassi gávpot leamaš obba áigge, ja Korana lea čállon Arabia gillii. Isláma lea máilmmi nubbin stuorámus osku ja badjel miljárdda olbmot leat muslimat. Isláma lea

viidánan go olmmošlohku lea lassánan, ja sii leat ángirat oaččuhit olbmuid čuovvulit sin oskku. Isláma lea miššonerejeaddji osku. Maŋimuš 50 jagi lea Isláma sákka viidánan maiddá Eurohpás, Usas, Mátta-Amerihkás ja Australias. Dáid guovlluin lea ain risttalašvuohta váldoosku, muhto Isláma lea garrasit leavvan, ja lea dál nubbin stuorámus osku maiddá dáppe.

Gos máilmmis lea Isláma váldoosku

Mátta-Nuorta Asias, ja Mátta-Asias ássat stuorámus muslima olmmošjoavkkut. Indonesias leat 200 miljovna muslimat. Pakistanas 130 miljovna, Indias 120 miljovna. Easka viđádin boahká Egypt. Egyptas lea majoritehtaálbmot arabárat ja arábia-giella lea váldogiella . Kiinnás lea 1-2 % álbmogis muslimat, muhto dat lea olles 13-26 miljovna olbmot. Muhtin Afrihká riikkain lea Isláma váldoosku ja eará riikkain fas dehálaš minoritehtaosku. Eanaš muslima riikkat lea ovdáneaddji riikkat. Liikká jos vel lea ge stuorra oljoriikkat, de álbmogis lea dološ ja konservatiiva eallinvuohki ja servodatvuogádagat. Easka maŋimuš 20 jagi lea modearna ávdnasat nugo dihtor ja mobiltelefonat ihtán. Eurohpás leat 20 miljovna muslima.

Vihtta čuoldda

Vihtta čuoldda leat olbmuid ovttaskas (individuell) oskkodatlaš geatnegasvuođat. Juohke olbmos lea alces ovddasvástádus čađahit dáid rituálaid. Dat leat: Oskudovddastus (*shahada*), rohkadallan (*salah*), divamáksin (*zakah*), fástu (*sawm*) ja bassivádjoleapmi (*hajj*). Mánát eai dárbbáš čuovvut makkár ge njuolggadusaid ja rituálaid. Datte movttiiduvvojit oahpahallat rohkosrituála ja ramadan. Sii eai dárbbáš čuovvut rituálaid ja eallinnjuolggadusaid ovdal go ollet fysihkalaš pubertehtaagi. Das rájes galget čuovvugoahit 5 čuoldda. Rituálalaš buhtisteapmi gáibiduvvo ovdal go olmmoš sáhhtá čađahit 5 čuoldda. Ovdal rohkosa, dahje ovdal go Korana guoská galgá basalit sihke julggiid ja oaivvi. Dát galgá ráhkanahttit olbmo ipmila “deaiivat”. Duolvvat leat čatnon olbmo rupmašii, spiinnebirgui, alkoholii ja duhpáhii, ja beatnagiidda. Nisu geas lea mannodávddat, dahje lea aitto máná

riegádahttan rehkenasto “duolvvasin”. Son beassá eret buot rituálaiguin dassá go lea “buhtis” fas.

Vuosttas čuolda: Oskkut Ipmilii. (Allahii) Oskudovddastusas leat guokte dajahusa: *li gávdno eará ipmilvuolta go Ipmil. Ipmil lea sádden Muhammeda.* Oskudovddastusa galgá dadjalit seammás go moriha idđedis, ja maŋimuš maid dadjala ovdal go nohkká eahkedis. Áhčči galgá easkkariégadan mánnái savkalit bealljái oskudovddastusa. Seammá lea go olmmoš jápmá. Dalle galget lagamuččat dan savkalit jábmi- olbmo bealljái, ovdal go jápmá.

Nubbi čuolda: Rohkadallan. “Rohkadallan lea paradiisa čoavdda”, galgá profehtha Muhammed leat dadjan. Muslimat galget rohkadallat viđa geardde beaivái, ja rohkosaiggit čuvvot beaivváža johtima. Dát sáhtta dieđusge boktit hástalusaid olbmuide geat ássat davimusas davviriikkain gos lea gaskaijabeaivváš. Rohkadaladettiin galget jorgalit Mekka guvlui ja rohkadallat idđedis, gaskabeaivve-, maŋjá gaskabeaivve-, eahketroadđi-rohkos ja eahketrohkos, go lea sevnjodan. Jorgalit Mekka guvlui galget vai jurdagat mannet Mekkai ja Ipmilii. Lihkadeapmi čuovvu muhtin njuolggadusaid ja rohkos álgá sániin: Ipmil lea stuorát (allahu akbar). Lihkadeapmi: čuoččut, gopmirdit, bálkestuvvot bodnái, ja čohkkát. Lihkadeapmit leat dán láhkai hábmejuvvon go olmmoš galgá rohkosis buot rumaš osiiguin čájehit beroštumi ja áigumuša vuollástit. Siellu ja rumaš gullaba oktii. Rohkadallama sáhtta čađahit vaikko gos. Buoret lea leat earáiguin ovttas go okto go rohkadallá. Bearjadagaid galget buot oskkolaš muslima albmát rohkadallat moskeas, gaskabeaiverohkosa. Nissonat sáhttet maid rohkadallat moskeas, muhto sii eai leat geatnegahtton.

Goalmmát čuolda: Divamáksin. Mearkkaša buhtisteapmi. Divamáksin duođašta dan mii čuožžu oskudovddastusas. Buot muslimat leat geatnegahtton máksit 2.5 % iežas sisaboađus gefiide. Geafit leat oarbbes mánát, geafit, lágas fuolkkit, ja vádjoleaddjit. Divvagiin maiddái “ostet” šlávaidda friddja ja muđui Ipmila áigumušaid ollášuhttet. Dábálaččat divvagat máksojit isláma organisašuvnnaide mat fuolahit mánáide oahpahusa ja dearvvašvuoda, ja mišunerema. Šia- ja sunnimuslimaid gaskkas leat iešguđetlágan njuolggadusat das mo ja man ollu divvagiid galgá máksit. Šia-muslimat galget máksit oasi sisaboađus maid ožžot kamelas, gusas, sávzzas, nisus (gordni), rovggoš, rusiinnain, dádeliiguin, gollis ja silbbas. Dán ovccis, iige eará sisaboađus. Dat mearkkaša ahte ollugat eai dárbbas maidege máksit.

Njealját čuolda: Fástu. Eanaš máilmmioskkuin lea fástu makkár nu hámis. Dábálaš lea ahte dat bistá muhtin áigodaga jagis. Muslimaid fástu lea 9.mánu: Ramadan (Stuorra báhkát). Korana vuosttaš almmustus dáhpáhuvai dán mánu. Fástu álgá go mánu vuođđu oidno almmis. Ramadan-áigge ii leat lohpi borrat, juhkat (ii čázige), borgguhit dahje seksualálaččat ovtastallat. Gielddus bistá iđit rájes gitta eahkedii (go sevnjoda). Ramadan galgá boktit miela iskat iežat gierdevašvuoda nagodit/veadjit leat dábálaš vuođđodárbbuid haga. Solidaritehta ja áddejupmi gefiid ja gefiiguin lea dábálaš deattuhit dán oktavuodas. Hadith dadjá ahte olmmoš gii oamedovddolaččat čuovvu fásttu ja dan njuolggadusaid, buhtistuvvo iežas suttuiguin ja olles su ovdeš eallimis. Fástu sáhhtá dieđusge mielddisbuktit váttisvuođaid barggus ja skuvllas. Dábálaččat skuvllat ja bargosajit vuhtii váldet oskkoldatlaš meanuid. Muslimat iešguđet guovlluin ja riikkain eai leat áli ovttaoavil das goas ja guđe áiggis fástu galgá álgit ja nohkat. Danne leat muhtin guovlluin iešguđet áiggiin.

Viđát čuolda: Bassivádjoleapmi (hajj). Muslimaide lea Mekka bassi gávpot ja Kaba (njealječiegat huksehus man sisa čáhppes geađgi lea muvreurvon) lea máilmmi guovddáš. Unnimusat oktii eallimis galgá muslima fitnat Mekkas, bassi visttis. Dieđusge ferte leat olbmos ráđđi ja vejolašvuhta vuolgit, ovdal go sáhhtá “bágget” dahje gáibidit ahte son galgá. Bassivádjoleapmi galgá muittuhit Abraham ja Hagar, ja sudno bártni Ismael. Kaba lea Ipmila sadi eatnama alde. Bassivádjoleapmi dáhpáhuvvá jagi mañimuš mánu, 12. Mánu, ja govve olbmo siskkáldas mátki ja Ipmila “ohcama” eallimis. Mekka lea buot rituálaid guovddášis. Olmmoš gii rohkadallá galgá dan guvlui jorgalit, jápmán olbmuid oaivi galgá hávdáduvvot Mekka guvlui. Buot bassi daguiguin lea oktasaš guovlu ja áigumuš.

Allabasi

Guokte stuorra allabasi ávvudit buot máilmmi muslimat. Dat leat uhca-id ja stuorra-id. *Id al-fitr* lea uhca-id ja vuođusta fásttu loahpa. Dalle lea illu, ja verddet, fuolkkit ja sogat čoahkkanit borrat njálgga borramušaid, ja gáhkuid. Rávisolbmot sáddejit id-dearvvuođaid guđet guimmiide ja mánát ožžot skearjkkaid. Birrasii mánu mañjá lea stuorra-id, dahje *id al-adha* ávvudeapmi. Dat čalmmusta Mekka bassivádjoleami loahpa. Juohke bearaš njuovvá ja oaffaruššá sávzza maid borret ávvumállásiidda. Dát ii álo heive, nu ahte ollu riikkat (Maiddái

Norgga muslimat) sáddejit ruđa dan riikii gos lea vuolgán, ja doppe njuvvet ja sáddejit bierggu gefiide. Moskeas lea oktasaš rohkadallan id al-adha beaivve.

Muhtin muslimat ávvudit muhtin profehtaid. omd Muhammeda riegádanbeaivvi (mawlid) erenoamážit Marokkos ja Egyptas ávvudit dan. Profehtha Miraj ja su almmimátki ávvudit ollu muslimat miehtá máilmmi. Mátkki mitalus lea ná: Muhtin ija vižžui Profehtha Miraj Mekkas Jerusalemii. Doppe son beasai vásihit almmálaš dáluid. Manjimuš oasi mátkkis son beasai daid čiegumus lanjaide. Doppe son bođii vuos helvehii gos son oinnii buot issoreamos bahádaguid, ja dasto son beasai guovllastit lpmila almmiriikii. Dát oassi gohčoduvvo mir`aj (ráidalas). Dán ávvudit mánujagi čihččet mánus. Šia-muslimat ávvudit buot 12 Imama ja sin riegádanbeivviid ja muittašit maddái daid beivviid go jápme. Erenoamážit muitet Imama Hussein. Son lei martyr ja gahčai soađis Karbalas jagi 680. Morašáigi bistá logi beaivve ja loahppa beaivi gohčoduvvo namain: *Ashura*.(logát) Šia-muslimat ávvudit maddái Muhammeda nieidda Fatima. Su riegádanbeaivi lea šaddan nissoniid beaivin, Iranas.

Muhammad

Muhammad lei gullelaš Quraysh-čerdii mii ásai Mekkas. Son bázii oarbbisin jo mánnán, ja šattai bajás rikkis ja fámolaš fulkkiid luhtte. 25 jahkásažžan náitalii boarráset , rikkis leaskkain ja gávpenissoniin Khadiijain. Soai oaččuiga ollu mánáid. Fatima lei áidna mánná gii šattai bajás ja lei ain eallimin go Muhammad ieš jámii.

Muhammad ohcagođii vuoiŋŋalašvuođa go devddii 40. Birrasii jagi 610 m.Kr. Álggus son vásihii “duohta nieguid”, dahje “oainnáhusaid”. Das rájes son ohcagođii oktonasvuođa (ensomhet) ja ráfi Hira várís. Doppe sutnje bođii ge vuosttaš almmuhus. Profehtamitalusain mitaluvvo ahte Muhammad lei oađđimin Hira várís muhtin loamis go fáhkka engel Jibril (Gabriel) idii su ovdii. Jibrila luhkkii lei čállon juoidá. Jibril dáhtui Muhammada golbmii lohkat mii das čuočču. Muhammad vástidii ahte son ii máhtán lohkat. Jibril geardduhii dalle mii das čuočču, ja dat lea ge vuosttaš vearsa mii Koranas čuožžu:

Gearddut Hearrát namas. Hearrát guhte sivdnida, sivdnida olbmo uhca čolttōžis. Gearddut! Gea, Hearrá lea stuorra buorredahkki, gii oahpaha soppiin, oahpaha olbmo áššiid birra maid ii dovdda.
--

Deattuhuvvo čađat ahte Muhammad ii máhttán lohkat ja danne ii sáhttán eará go bajil muitit dan mii sutnje almmuhuvvui. Muhammad ieš ii álggus jáhkán ahte almmuhusat bohte lpmilis. Su eamit fertii sutnje čilget ja dáguhit ahte almmuhusain lei lpmillaš vuolga. Muhammad álggus ii mitalan olbmuide maid son vásihii, muhto dađistaga son almmuhii almmuhusaid. Olbmot ja Mekka bajimusat vuostálaste su. Go eamit ja čeahci jámiiga birrasii jagi 619, šattai dilli váddáset Muhammadii ja su berošteddjiide. Sii báhtaredje Medinai. Sii johte ihkku ja Muhammad buoremus ustit Abu Bakr lei vuosttaš olmmoš gii lei čuovvulan Muhammada jurdagiid. Son geavahii ollu ruđaid ja áiggi dasa ahte friddjan oastit muslimaid geat ledje šaddan šláván danne go sii čuvvo Isláma oskku. Bilal lei okta dain. Son lei čáhppesvárat olmmoš. Dan rájes lea čuoččuhuvvon ahte Isláma ii earut olmmoščearddaid ja sosiála stáhtusa, muhto árvvus atná olbmuid daguid ja lpmilii oskun.

Quraysh-čeardda olbmot áigo gitta váldit Muhammada ja viežžat su ruovttuluotta Mekka, muhto Muhammad ja Abu Bakr čiehkádeigga muhtin loapmái ja heavdni besttii sudno go godđilii fierpmi loami ovdii. Oaguheaddit gádde loapmi lei guorus go bohte dasa. Albmá guovttos bođiiga dearvan Medinai. Medina báhtareapmi dáhpáhuvai jagi 622, ja lea ge rehkenaston dan jahkin go Isláma osku vuodđuduvvui, ja lea muslimaid jahki 0.

Go Khadiija jámii, de Muhammad válddi mángga eamida. Aisha lei Abu Bakr nieida, ja lei hui nuorra go náitalii Muhammadiin. Sunni-muslimat válddahit su dego Muhammada čalmmbeallin. Lea maid mearkkašanveara ahte sunnimuslimaid gáldut čájehit ahte Aisha lei gievras ja doaimmalaš nisu. Otná muslima nissonideála lea baicce nuppe láchkai; passiiva ja jegolaš. Álggus ledje Medina muslimat geafit, go sii han ledje báhtaran ja guodđán opmodagaideaset ja riggodagaideaset Mekka. Okta vuohki mo birget, lei fallehit gávperáidduid mat johte Mekkas. Riiddut Medina muslimaid ja Mekkalaččaid gaskkal bohciidedje ja biste. Šattai soahti jagi 624. Muslimat vuite, ja manjá lea daddjon ahte sii vuite go lpmil lei sádden 3000 engela deaddit ja váikkuhit Quraysh-čerdii. Juvddálaččat biddjojedje eret Medinas go rihkku muhtin šiehtadusa. Jagi 628 šiehtadii Muhammad Mekkalaččain ahte sii ožžot johtit bassivádjulusas Mekka bassivuhtii Kabai. Muslimat bohte jagi 630 ja cuvkejedje buot eahpeipmil govvosiid. Eanaš Mekkalaččat jorgaledje ja čuovvugohte Isláma. Medina muslimat oahpahedje sidjiide Isláma vuodđojurdagiid ja eallinnjuolggadusaid birra.

Moadde čuohte jagi maŋŋá lei Muhammad vuollástan stuorra osiid Arabia njárggas. Muhtin beduinčearddat geahččaledje vuostálastit, muhto eatnašat dáhtto šiehtadit ráfálaččat.

Muhammad lei boarásmuvvan ja iežas earrodearvvuođain son ávžžuhii muslimaid geahččat bearrái eamidii, heaitit mávssaheamis, ja eallit ovttas dego vieljat. Muhammad jámii jagi 632 Aisha luhtte, ja dalle lei son 62 jagi boaris. Abu Bakr šattai su maŋisboahhti.

Korana

Koran sátni lea vuolgán Arabalaš sánis: *qara`a* mii mearkkaša lohkan, geardduheapmi dahje julggaštit. Koranas čuožžot teavsttat mat profehtha Muhammadii almmuhuvvojedje gaskkal jagiid 610 ja 632 m.Kr. Muslimaide lea Korana lpmila sátni almmuhuvvon olbmuide Muhammada bokte. Almmuhus sátni mitala ahte teavsttat leat imaš láchkai “boahmán” dahje mitaluvvon. Čuožžu ahte son *oinnii* ja dasto *gulai* almmálaš ealiba gii su gohčui julggaštit visot maid son gulai, njuolga. Muhammad lea mitalan njuolga dan mii sutnje lea almmuhuvvon. Son ii leat lasihan, dahje váldán eret maidege. Maŋŋá Muhammada jápmima, leat teavsttat čállon pergamentii ja dahkkon girjin. Álgo teavsttas ledje sánit čállon dahje merkejuvvon nu mo daddjojedje. Eai lean sátnegaskkat dahje vokálat. Danne lei ge guhkká njálmálaš ovdanbuktin ja fievrrideapmi deháleamos. Easka jagi 900 gárvvistuvvui čállingiella. Otná Koranas leat buot jienat ja vokálat nu mo galget ja boasttu áddejupmi ja boasttu lohkan ii galgga šat vejolaš.

Korana lea čállon Arábia-gillii ja das leat 114 kapihttala mat fas leat juhkkon suriide. Surat leat fas vearssaide juhkkon. Muhtin surat leat Mekkas almmuhuvvon ja earát fas Medinas. Sura álggus čuožžu gos leat almmuhuvvon. (Earret sure 9 mii lea rohkosmálla). Surat eai leat kronologalaččat bardojuvvon, muhto guhkimus teavsttat leat álggus ja oaneheamos loahpas. Dát lea dološ semittalaš vuohki mo bardit/rátkit teavsttaid. Datte lea Korana vuosttaš suras dušše 7 vearssa.

Váldofáddá Koranas lea lpmil ja su iešvuođat. Čađa gaska geardduhuvvo ahte lpmil lea okta, agálaš ja buotveagalaš. Eará váldofáttát leat sosiála ja politihkalaš oktavuodát. Juvddálaččaid ja risttalaččaid dagut ja sin vuostehágut leat ságas dávjá. Ollu koranavearssat vuodustit njuolga dasa mo olbmot praktihkalaččat galget eallit ja mo sin sosiála oktavuodát

galget doaibmat. Mo árbbit galget juhkkot, ja mo nissoniid ja albmáid oktavuodát galget leat. Korana sosiála sáttasátni speadjalastá árbevirolaš servodaga gos almmái lea bearraša oaivámuš ja nuorra olbmui lea alla respektta boarráset buolvvaide.

Profehta Muhammad gulai lpmila sáni, dasto son dan geardduhii ja oahpai bajil. Muhtin muslimat merkegohte jienaid ja almmuhusaid čálalaččat jo dan áigge go Muhammad elii. Lea mitaluvvon ahte Muhammad ii liikon go su verddet čálle buot maid son dajai ja dagai, go dat sáhtte seaguhuvvot almmuhusaiguin. Dát jurdda lea mielddisbuktán stuorra kultuvrralaš ja politihkalaš váikkuhusaid; korana galgá lohkat ja oahpahuuvot Arábia-gillii, vai ii áddejuvvo boastut. Jorgalusat leat dušše dulkojunit.

Profehta sunna lea metaforaid bokte mitalan Muhammada birra. Dát lea *hadith*. Hadith mearkkaša *muitalus*, ja dat leat mitalusat Muhammada ja su daguid birra. Dat šadde hui erenoamážat ja dovdosat maŋŋá su jápmima. Muhammada lagamuččat, verddet ja fuolkkit ja su eamit Aisha (geat dovde su) leat mitalan ollu Hadithaid ja vihtanat leat máŋga vai dat galget leat luohtehahti. Hadithat mitalit maiddá mo fásttu galgá čađahit ja mo náitin ja earráneapmi galgá dáhpáhuvat. Doppe mitaluvvo mo Muhammad rohkadalai ja ollu eará das mo son elii ja makkár dábit sus ledje. Ollu dáid vieruid leat muslimat váldán alcceseaset ja čuvvot ain otné. Leat sierra njuolggadusat dasa mo gieđahallat korana.

Moskea

Moske sátni lea vuolgán arábalaš sánis: *masjid*, mii mearkkaša: báiki gos bálkestahttit iežas vulos, dahje báiki gos dahká *sujud*. Sujud sátni čilge rohkosvuogi ja hámi gos olmmoš čipposta ja gállu guoská láhttái. *Jami* lea moskea gos čađahit bearjadatrohkosá ja *musalla* lea rohkosbáiki. Profehta Muhammad celkkii ahte olles máilbmi lea báiki gos sáhtta rohkadallat. Danne ii leat bággu mannat moskeii go áigu rohkadallat. Datte ferte báiki leat rituálalaččat buhtistuvvon ja danne doppe galgá leat rohkosrátnu.

Moskeas lea sierralágan arkitektuvra ja huksejupmi. Buot Moskeain leat alla doartnat, dahje *minarehtat* main galgá sáhttit gullat sártni. Bearjadatrohkosá galggašedje buot oskkolaš albmát/dievddut čuovvut. Nissoniin ii leat bággu, muhto hadith-mitalusain čuožžu ahte Muhammad ávžžuhii maiddá nissoniid rohkadallat moskeain. Datte muhtin searvegottit

gildet nissoniid rohkadallamis moskeain. Moskeain leat dábálaččat ollu lanjat. Lanjat leat várrejuvvon lohkamiidda, vuoŋgasteapmái, basadeapmái, oahpaheapmái ja allabasiid ávvudemiide. Storra-/váldolanjas lea *mihrab* mii čájeha gosa guvlui olbmot galget gopmirdit rohkosis. Olbmot galget nuollat gápmagiid ja bassat julggiid ovdal go mannet sisa. Dát lea oassi sin rituálalaš buhtisteamis. Moskeaid seainnit leat dájvja čábbát činjavuvvon sierralágan ivdnás hearvvaiguin ja korana vearssain kalligrafiijan. Govat leat gildojuvvon, go dat sáhttet doalvvuhit olbmuid jurdagiid eret dan duohta áigumušas mii lea rohkos ja čiekŋalis lpmillaš jurdagiin. lpmil lea juohke sajis, muhto oaidnemeahttun. Su ii galgga geahččalit govvet dahje bidjat muhtin “báikái”. Mihrab bálddas (olgeš bealde) lea *minbar*. Minbar lea rohkosjođiheaddji sadji.

Muhtin moskeaide sáhttet maiddái eará oskkolaččat boahtit. Eará moskeaide sii leat gildojuvvon boahtimis. Buhtistannjuolggadusat leat sivvan dasa manne leat nu stroangát dainna njuolggadusain. Moskea lea sihke vuoŋgalaš, kultuvrralaš ja sosiálalaš guovddáš gos oskkolaččat čoahkanit rohkadallat, korana geardduhit ja lohkat, ja oahpahit. Mánát dájvja barget leavssuid dáppe. Hálešteapmi ja vuoŋgasteapmi lea dehálaš. Muhtin moskeain máilmmis leat sihke girjegávppit, vuoktačuohppit, kantuvrrat ja restauranttat.

Ollu muslima riikkain lea stáhta váldán badjelasas stivrejumi ja jođiheami, vai sii sáhttet dárkkistit makkár doaimmat doppe leat (erenamázit politihkalaš doaimmat). Ovdal lei dábálaš ahte priváhta skeaŋkkat ja eará ruđalaš doarjagat bálkáhedje bargiid ja bisuhedje moskeaid doaimmas.

Eallinnjuolggadusat

lpmil, lea muslimaide eallima gáldu. Isláma oskkoldat lea huksejuvvon oskkolaš rituálaiguin ja oskkolaš geavatlašvuodain mii bagada olbmuid mo sii galget ohcat eallima gáldu. Sharia lea dát gáldu. Sharia sátni mearkkaša: *Luodda čáhcegáldui*. Dat fas mearkkaša ahte sharia lea gáldu eallima čáhcai, mii lea lpmil. Son gii čuovvu sharia, čuovvu lpmila dáhtu. Sharia lea isláma láhka. Sharias leat guokte dási. Okta dássi meannuda áššiid mat gusket olbmuid ja lpmila gaskavuodaide. Nubbi dássi meannuda olbmuidgaskasaš áššiid.

Risttalaččain ja juvddálaččain ledje iežaset lágat ja vuogit mo dubmet ja árvvoštallat eallima njuolggadusaid. Áiggiid čađa leat muslimat čohkken čehpiid mat galge ásahit lágaid ja eallinnjuolggadusaid (*fatwaid*) korana ja Muhammada cealkámušaid vuođul. Dađe mielde go Arábia-guovllut viidánedje ja Arábia stuorui, de šadde váttisvuođat gávdnat koranas vástádusaid buot juridihkalaš gažaldagaide/áššiide mat bohciidedje.

Čeahpit digaštalle ja ráhkadedje *fiqh*. Fiqh lea láchkaoahppu maid olbmot (albmát/dievddut) leat ráhkadan. Dat lea dáhkkon Sharia vuođul. Sharia lea ipmila cealkámuš ja fiqh leat lágat maid olbmot leat dahkan. Muhtin muslimat jurddašit ahte fiqh leat maddái ipmillačča lágat, ja ahte daid ii sáhte rievdadit, ja ahte dat leat dágut mat leat geatnegahtton. Omd rohkadallan ja fástu. Jos dahká eambbo go geatnegahtton daguid, omd rohkadallá eambbo gerddiid beaivet, ja fástu maddái eará áiggiid jagis, de sáhhtá oazžut bálkkašumi dán eallimis dahje ođđa eallimis mii boahtá maŋŋá jápmima. Fiqh leat albmát/dievddut ráhkadan. Daddjo ahte fiqh leat dáhkkon Korana bassi teavsttaid vuođul, muhto leat lihkká olbmot/albmát geat leat digaštallan ja hábmen lágaid ja dahkan fatwa. Jurdda muslimaid gaskkas lea dábálaš ahte láchka lea addon ipmilis ja ahte dan ii sáhte rievdadit. Fiqh ja sharia leat sierra, muhto datte seaguhuvvon ja šaddan oktan mearkkašupmin. Ja dát jurdda danne ain bistá ja joatkašuvvá.

Muhtin riikkain (Iran, Saudi Arabia, Afganistan, Sudan) leat Isláma sharialáogat oassin našunála lágaguin. Dat mearkkaša ahte isláma oskkoldat lea oassin buot riikka lágain ja olles stivrejumis. Datte dát lea unna oasáš buot isláma riikkain, muhto dađe bahát namuhuvvo, ja lea dájvja ovdamearkan go oarjemáilmmi dutkit ja “diehtit” ovddastit ja “čilgejit” mo muslimaid stáhtat doibmet.

Bearašlágat leat áidna oassi isláma lágain mat ain leat ánus. Sivva dasa lea diedusge ahte riikkaid eiseválddit (kolonisttat) eai seaguhan olbmuid priváhta eallimii. Njuolggadusat mat čilgejit náitaleami, earráneami, árbbi juogu ja mánáid ja rávis olbmuid oktavuodaid leat garrasit váikkuhuvvon isláma lágaid bokte.

Muslimat ja imamat sáhhtet láchkaskuvllain oahppat lágaid ja daid dulkoma birra. Dušše albmát/dievddut besset dákkár skuvllaide. Gávdnojit 5 iešguđetlágan láchkaskuvllat.

Badjelmanahatmeanut

Easkkariegádan mánnái galgá savkalit oskudovddastusa bealljái. Jápmimin olbmuide lea maid dábálaš dadjalit oskkudovddastusa vai son beassá lpmila ovddas. Guovddážis dalle lea maid janazah-rohkos. Janazah – rohkos lea rohkadallat lpmilii ándagassii addojumi, árpmu ja láđisvuođa ovddas.

Árbevirolaš Isláma lágat deattuhit bearašoktavuođaid. Lágain sáhtta lohkat mo olbmot galget láhttet nuppi sohabeali ektui ja maddái eará olbmuid ektui. Mo galget náitalit ja mo earránit. Vurdo ahte nuorat náitalit, go soai galgaba leat mielde olláshuhttimin lpmila dáhtu. Sohabealiid oktavuođaid lágat leat dáhkkon hui áigá dassá ja dan áigge go albmáin lei ovddasvástádus ja fápmu nissoniid badjel. Nisu galggai jeagadit albmá/dievddu ja dikšut su ruovttu ja mánáid. Ovddasmoraš, málisteapmi, čorgatvuohta leat buorit attáldagat ja vurdojuvvo. Almmái/dievdu fas lea bearaša oaivámuš ja sus leat geatnegasvuođat geahččat bearrái ahte eamidiin/eamidis ja mánáin lea borramuš, buhtisvuohta, buorit biktasat ja muđui buorre dilli. Danne go muslimat oskot ja jáhkket ahte ipmil lea addán lága, de ii sáhte dan rievdadit.

Mánát šadde ollesolbmot/rávisolbmot go ollejit pubertehtaahká. Dalle galggašedje nieiddat gárvodit oaiveliinniin (*hijabain*) ja gokčat rupmaša. Gánddat ja nieiddat eai sáhte ovtastallat šat, jos eai leat rávisolbmot sadjosis. Gánddat geatnegahttojit čuovvut rohkosiid ja eará oskkolaš rituálaid. Lea vuordámušat dasa ahte mánát ohppet muhtin korana surii bajil, Arábia-gillii. Dalle lea ávvudeapmi.

Koranas leat muitalusat das mo Muhammad láhttii amas olbmuid ektui ja eará daguid birra maid son dagai. Muslimat galggašedje čuovvut Muhammada rávvagiid, ja bargat nu go son dagai (*sunna, profeha ovdamearkan*). Ovdamearkka dihte čuožžu ahte son guossuhii, ja mo son láhttii gussiiguin. Dan galget maddái muslimat dahkat.

Leat iešguđetlágan badjelmanahatmeanut buot máilmmi muslimaid gaskkas. Durkkas leat earálágan náittosvierut ja birasčuohpahatvierut go ovdamearkka dihte Pakistanas.

Badjelmanahatmeanut čađahuvvojit dábálaččat ruovttuiguin. Danne lea ruoktu maid muhtin dehálaš oskkolaš báiki.

Suorraneamit

Islámas leat guokte váldosuorggi; sunni ja šia, muhto maiddái dán guokte suorggis leat mánga iešguđetlágan oainnu das mo áddet/dulkot oskkolaš teavsttaid. Dasa lassin leat juohke imamas ja jođiheaddjis iežas oainnut das mo áddet lágaid ja teavsttaid. Buot maid olmmoš vásiha lea mielde hábmemin su oainnu buot áššiide. Maiddái olbmo stáhtus ja sadij servodagas lea mielde hábmemin su oainnu ja earái oainnuid das maid son galgá ovdánahttit. Danne sáhtta dadjat ahte Islámaoskkoldagas leat mánga iešguđetlágan duohtavuoda, nu mo maiddái eará máilmmioskkoldagain. Mánngabealatvuohta čájeha ahte sihke politihkalaš, sosiálalaš ja ekonomalaš proseassat váikkuhit guovllu ja máilmmiviidosá isláma ovdabuktagiidda.

Eará

Musihka lea gielddus Isláma oskkus. Áidna ritmmalaš “musihkkalágan” jienat mat gullojit leat olbmuid jitnosit korana resiteren.

Isláma geavaha mánu áigerehkegis. Mánnu lea vuodđun go galget rehkenastit goas lea ramadan, dahje fástománnu. Áigerehket álggii go Muhammed báhtarii Mekkas Medinai jagi 622. Okta beaivi bistá ovtta beaivvášluoitádagas nubbái. Okta mánnu bistá ovtta mánuáigodaga ja jagis leat 354 beaivi juhkon 12 mánnui. Sin jahki lea oanit go min, ja sin jahki “johtá” 11 beaivi maŋos min kaleandara ektui. Juohke jagi bohtet allabasi 11 beaivve-ovdal go mannan jagi ávvudanáigi. Jos mii áigut gávdnat makkár jahki 2012 lea Islámaoskkoldagas, de galgá rehkenastit ná: $2012 - 622 : 0,97 = 1433$. Jahki 2012 lea muslimaid jahki 1433, rehkenaston Hijri-kaleandara mielde, mii leamaš ánus birrasii 600-logu gaskkamuttus.

Vástáduusat

Loga-ja-vástit s 27 – vástáduusat Isláma

Oahppit lohket dušše kapihttala ingressaid ovdal go dáid bargobihtáid vástidit.

1. Gopmirdit Ipmila ovdii
2. Muhammed
3. Muslimat
4. Moskea
5. Allah
6. 570 – 632
7. Korana
8. Sharia
9. 640 000

Daga ja oahpa eambo – bargobihtáide s 27-28, kommentárat ja vástáduusat Isláma

1. Dán sáhttet oahppit geat háliidit, geahččalit Arábia-gillii čállit. Govva čijahuvvon ja kalligrafijja-čállon oskudovddastusas, gávdno ČálliidLágádusa neahttasiidduin.
2. Dán bargobihtáid dárbbášuvvo atlas, dahje máilmmikárta. Dán vejolašvuoda sáhtá geavahit oahpásmuvvat ja eambo lohkat ja oahppat riikkaid birra gos isláma lea váldoosku.
3. Govaid sáhttibehtet gávdat maiddái ČálliidLágádusa neahttasiidduin. Doppe leat govat iešguđetlágan, ja iešguđet guovllu, moskeain, Minarehtat, minbar ja mihrab, rohkosrátnu, Arkitektuvra,
4. $5 \times 7 = 35$ geardde vahkus. $35 \times 4 = 140$ geardde mánus.

5. Dan jagi báhtarii Muhammed Mekkas Medinai, ja álggahii Isláma oskkoldaga.
6. Isláma geavaha mánu áigerehkegis. Mánnu lea vuodđun go galget árvvoštallat goas lea ramadan ja fástománnu. Áigerehket álggii go Muhammed jođii Medinas Mekkai jagi 622. Okta beaivi bistá ovtta beaivvášluoitádagas nubbái. Okta mánnu bistá ovtta mánoáigodaga, ja jagis leat 354 beaivvi juhkkon 12 mánnui. Sin jahki lea oanit go min, ja sin jahki “johtá” 11 beaivvi maŋos min kaleandara ektui. Juohke jagi bohtet allabasi 11 beaivvi ovdal go mannan jagi ávvudanáigi. Jos mii áigut gávdnat makkár jahki 2012 lea Islámaoskkoldagas, de galgá rehkenastit ná: **2012 – 622 : 0,97 = 1432**. Jagi 2011 leat muslimaid jahki 1433, rehkenaston Hijri-kaleandara mielde, mii leamaš ánus birrasii 600-logu gaskkamuttus. **2000 – 622 : 0.97 = 1421. (m. Hirji)**
7. Go geassá eret vuodđologu goas son riegádii dan vuodđologus goas son jámii. Dalle gávnaha man guhkká son elii. $632 - 570 = 62$ jagi.
8. Geahča maiddái kopiijaoriginála nr. 1.
9. Oahppit sáhttet ieža gávdnat čilgehusaid ja čállit daid girjásset, dahje dahkat kopiijaoriginála nr. 2. Sátnečilgehusat gávdnojit girjji loahpas.
10. Mekka lea lulli-nuortalis go Norga. Sáhttibehtet kompássain dahje GPSain gávdnat guđe guovllus dat lea, ja dan mielde mearridit guđe seainnis livčče mihrab sáhttán leat.
11. Jurdda dáinna bargobihtáin lea ahte oahppi galggašii fuomášit ieš man ollu eambo son oahppá ja muitá sisdoalus go lahka-lohká teavsttaid ja dutká govaid girjjis. Oahppit galggašedje čuovvut a,á, b, bargobihtáid kronologalaččat dán oktavuodas.

Digaštallat

Oahppit sáhttet smávit joavkkuin ákkaid smiehtat, ja dasto stuorát joavkkus/olles ceahkis buktit ovdan maid sii leat gávnahan. Earáid joavkkuid ákkaid sáhttet lasihit iežaset listtuide.

Metodalaš tipsat oahpaheaddjái Isláma

- Lohkat ja čállit čoahkkáigeasu teavsttas mii lea s 12-13 oahppogirjjiis.
- Koranateavsttat jorgaluvvon dárogillii gávdnojit islam.no neahttabáikkis.
- Ohcat govaid internehtas moskeain. Bálddastahttit daid ja ohcat erohusaid ja seammáláaganvuodaid
- Ruvttobáhpriidda sáhttet oahppit sárgut symmetriija govvosiid ja hearvvaid nu mo isláma dáidda dárkkuha. (ornamentihkka). Ruvttobáhpirat gávdnojit **reaidostobes**.

Muhtin Isláma muitalusat

Profehta riegáda

Dát dáhpáhuvai Arábalaččaid riikkas. Mekka gávpogis veallái nisu riegádahttiseanggas. Lanjas lei seavdnjat. Dušše unna oljólámpáš vikkai čuvgehit lanja. Nisu áddii ahte lahkonišgođii áigi... Dastán lánvii sisa amas nisu. Sus lei badjelis divrras bivttas, ja oaiveliidni šearrái bearraliiguin ja divrras čikņageđggiin. Son lei hui allamielat. Riegádahtti njávkkadii amas nissona biktasa. Son dovddai ahte giehta dievai litna, lossa, divrras silkkiin. “Gii bat don leat?” Vavddadii riegádahtti nisu. “Mun lean farao nieida”, vástidii amas nisu ja čippostalai riegádahtti nisson báldii, seammás go njávkkadii su čoarbbeliid litnásit.

Riegádahtti nisu ii geargan smiehtastitge ovdal go su čalmmit jorre uvssa guvlui. Doppe idii šerres čuovga mii leabbádii das su julggiid ovdii. Čuovggas son oinnii ahte nubbi amas nisu bođii sisa. Son buvtii lieggasa ja láđisvuodá. Nubbi amas nisu bođii ja njávkkastii gieđainis riegádahtti gállu. Riegádahtti nisu jearai: “Gii bat don leat?” “Mun lea nieida Márjá”, vástidii son gii lei aitto bohtán. De fáhkka gullui dego šuvva, ja seavdnjat njávkkastuvvui eret ja beaivečuovga idii. Ledje almmi engelat geat bohte riegádahtti nissona guossái. “Mii leat gárvát” lánvlo sii ovttajienalaččat. “Mii leat gárvát” geardduheigga Nieida Márjá ja Farao nieida, ovttas.

Dastán maŋŋá riegádii gándamáná, ja máná eatni gohčodii su Muhammad. Márjá ja Farao nieida veahkeheigga riegádeamis ja basaiga su ja gesiiga su silkki sisa. Eana doarggistišgođii, várit luoddanedje, ja muorat gaikkostuvvojedje oktan ruohttasiiguin, mearat nohkkojedje čáziin. Miehtá máilmmi gahčče gonagasruvnnut ja ipmilgovvosat gahčče eatnamii ja cuovkanedje. Dolla stuorra tempelis játtai, ja doartnat keaisáriid šlohtain gahčče čoahkkái. GO PROFEHTA LEI RIEGÁDAN.

Go Muhammad lei máná, bohte golbma engela su lusa go son lei oadđimin guohtuneatnamis. Sii vihkkejedje Muhammada ovttá ja nuppi ja goalmát ja...olles olmmošgotti ektui. Muhto Muhammad lei losimus buohkain. Engelat rahpe su ja válde eret váimmu. Sii basse váimmu gollelhtis ja válde eret čáhpes dielkku maid biro lea bidjan buot olbmuid váimuide. Loahpas sii merkejedje su bassi mearkkain. Dat mearka muitala ahte Muhammad lei Ipmila maŋimuš ja stuorámuš profehhta.

Maŋŋá oaččui Muhammad Ipmilis almmuhusaid maid son galggai fievrridit viidásat olbmuide. Engel Jibril buvttii daid almmuhusaid sutnje.

Inger Margrethe Gaarder: Panduras krukke. Oslo. Cappelen, 1991. Sámegeillii: Heidi G Einarsen. Heivehuvvon.

Aisha – Muhammada nuorra eamit

Dan áigge go Muhammad elii, lei dábálaš ahte albmáin, dahje dievdduin sáhtte leat máŋga eamida. Muhammadii almmuhuvvui ahte ii oktage oačču váldit alces go njeallje eamida. Buot eamidat galget meannuduvvot seammá čábbát. Otne leat eanaš muslim albmáin/dievdduin dušše okta eamit.

Muhammada vuosttaš eamida namma lei Khadidsja, ja Muhammad ráhkistii su hirbmadit. Jahki go son jámii, nammaduvvui morraša jahkin. Maŋŋá Khadidsja, Muhammad náitalii 12 eamidin. Son čilgii ahte son lei Allahs ožžon lobi váldit máŋga eamida, danne go son lei profehhta. Muhammada verdde, Abu Bakras lei nieida. Su namma lei Aisha. Son šattai Muhammada eamidin viehka nuorran. Go son fárrii Muhammada lusa, ledje sus mielde iežas vávvát/dohkkát, maiguin son stoagadii. Oktii go Muhammad manai soahtái, oaččui Aisha

vuolgit fárrui. Beaivet son čohkkái kamelačielggi alde ja ihkku son ođii ovtta gores, eatnama alde.

Muhtin ija, fertii Aisha hivessestallat. Son viehkalii eret siiddas ja čohkkedii. Go bođii ruovttoluotta, de son fuomášii ahte su čáppa čeabetčikŋa lei láhppon. Seammás go čuvvgodii fas, son viehkalii ohcat čeabetčikŋa. Son lei nu viimmáskan ohcat ahte ii fuomášan ahte kamelaráidu vulggii fas. Go Aisha fuomášii ahte kamelaráidu lei mannan, de son headástuvai ja čierostuttai. Buorre lihkus lei okta gánda maid vajálduhtán čuovvut ráiddu ja son lei maid báhcán. Aisha beasai su kamelačielggis čohkkát go gánda doalai ja láidii kamela lávžžis.

Manne máŋga diimmu ovdal go ráidu fuomášii ahte Aisha ja gánda leigga jávkan. Muhtimat jáhkke ahte Aisha lei báhtaran ovttas gánddain. Sii muitaledje Muhammadii ahte Aisha lea fuones eamit go nie láhtte.

Eahkedis juvssaiga kamelaráiddu. Muhammed jearai mii lea geavvan, ja Aisha čierusčalmmiid fertii mitalit čeabetčikŋa birra ja gánda birra gii su veahkehii. Son ii lean verrošan maidege.

Muhtin áigge maŋŋá dán dáhpáhusa, mitalii Muhammad ahte sutnje lei almmustuvvon juoidá Allahs. Almmustus mitalii ahte olmmoš ii galgga navdit ja áššáskuhtti olbmo jos eai leat duođaštusat das ahte son lea verrošan. Ii oktage sáhtán duođaštit ahte Aisha lei verrošan, danne lei Muhammad áibbas viissis das ahte son mitalii duohtavuoda. Almmustus mii bođii Muhammadii lea čállon ja dan sáhttet buot máilmmi muslimat lohkat koranas.

Muhammad jápmá

Muhtin árra iđit oaččui Muhammad hirbmat oaivebákčasa. Datte son manai moskei rohkadallat. Go doppe lei geargan, lei sus alla feber ja fertii mannat velledit.

Muhtin beaivve maŋŋá son veallái oaivi Aisha askkis. Dalle son mitalii ahte son oinnii paradijásii. Dasto son giddii čalmmiidis ja jámii. Aisha moraštii ja manai olggus čierrut. Dan áigge stivrii Muhammad measta olles Arabia guovllu. Lei vuosttaš gearde go Arabia guovlu lei čohkkejuvvon oktan riikan. Aisha lei beare 18 jagi go Muhammad jámii, muhto son ii goasse náitalan šat.

Id-ávvudeapmi Norggas

Mun illudan álo id ávvudeapmái. Id lea somás ávvudeapmi. Dalle oaččun ođđa biktasiid. Dábálaččat oaččun ođđa čuvlla maid ieš válljen. Dan beavvi lea mis friddja skuvllas. Mii oažžut skearjkkaid, dábálaččat ruđaid, ođđa biktasiid ja duhkorasaid.

Id ávvudeapmái dingot olles sávzagoruda. Áhčči viežžá bierggu. Bierrgus mii dahkat njálgga borramušaid. Id bistá olles beavvi. Idđedis mii mannat moskei. Doppe mii rohkadallat erenoamáš id-rohkosa. Maŋná gaskabeavvi mii čoahkkanit boradit njálgga borramušaid. Basson ja báistojuvvon sávzzabiergu, couscous ja máli. Málli lea buorre jos lea buolaš olgun. Jos lea báhka, de mii borrat saláhta. Bruvsa lea juhkamuššan. Jos id deaivá geassit, de mii bassit bierrggu olgun. Jos lea dálvit, de mii bassit bierrggu oapmanis. Diibmá leimmet guhtta bearraša čoahkkanan ávvudit id. Dalle láigoheimmet dálu ja málisteimmet ovtas. Mii boradeimmet ollu njálgga borramušaid, ja oaččuimet verddiid maid bovdet fárrui. Mis lei somá.

Diibmá dahken id-koartta skuvllas. Dalle lei id-ávvudeapmi seammá áigge go juovllat. Mu koarttas čuoččui: “Buorre id ja buorre ođđa jahki.”

Miriam 11

Neahttasiiddut mat sáhttet ávkkálaččat: Islam.no

HINDUISMA

Máhttolokten 2006 S ulbmilat:

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat hinduismma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat hinduismma, hinduisttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin muhtin ipmiliid ja nissonipmiliid, dilálašvuođa- ja ipmillašvuođaoainnu, olmmošoainnu, teakstavalljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget hinduisttalaš allabassekalendara, ja válddahit hinduisttalaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja guorahallat dan mearkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Lassi dieđut oahpaheaddjái

Hinduisma

Hinduisma lea čatnon Indiai gos 90 % olles álbmogis leat hinduisttalaččat. Birrasii jagi 3000 o.Kr, šaddagođii dát vedalaš osku Indusvákkis (otná Pakistan). Jurdagat, teavsttat ja rituálat badjánedje ja lea áiggiid čađa šaddan hinduisma oskun. India lea hinduisttalaččaid bassi eana. Doppe leat bassi jogat, várit,vuovddit ja gávpogat. (Tirtha) Himalaya várit leat ipmiliid ássanbáikkit. Ja ollu eará báikkit leat bassi báikkit miehtá India. Ollugat vádjolit dáid bassi guovlluide ja dát lea mielde čatnamin ja huksemin oktasašvuođa dovddu hinduisttalaččaid gaskkas. Bassivádjoleapmi sáhtta dáhpáhuvvat bassi báikkiide dahje jogaide gos olbmot ožžot buhtisteami boasttuvuođaid ja verrošemiid ovddas maid lea dahkan.

Bassivádjolanmátkkit bassi báikkiide sáhttet veahkehit olbmuid ollit *moksha* (bestojumi).

Oktasaš dovdu India ektui, lea dehálaš fápmu mii čatná oktii buot hinduisttalaččaid. Maiddá India ránnjáriikkain lea hinduisma váldoosku. Hinduisma lea máilmmi 3. stuorámu osku, manjá risttalašvuođa ja isláma. Badjel 900 miljovna olbmot dorvastit hinduisma eallinvuohká. Hinduisma lea eambo eallinvuohki go osku. Leat hinduisttalaš lea seammá go

čuovvut ollu rituálaid ja diehtit mii lea rivttes ja boasttu dáhku. Gávdnojit ollu teavsttat ja girjjit mat oahpahit olbmuid mo sii galget čađahit iešguđet rituálaid. Buori dágut, rivttes dágut ja buorre eallin lea dehálat go jurdagat ja osku. Hinduismmas ii gávdno vuodđudeaddji dahje profehtat. Ii ge leat dihto oskudovddastus. Hinduisma mantra dahje dajahus lea “om” dahje “aum”. Symbola lea sanskrit giellii ja lea fápmu dahje jietna mii čájeha ipmiliid lihkadusaid máilmmis. Eanaš rohkosat álget ja nohket “aum” jienain. Sohka gottit ja oskkolaš verddet čadnojit oktii ja huksejit oktavuodaid ja verddevuodá.

Hinduismma deháleamos ipmilat.

Hinduismmas lea duohta bealis beare okta ipmil, jos vel sáhtta orrut ahte sis leat máŋga iešguđetlágan ipmilat. Okta ipmil “Brahma” lea sivdnidan máilmmi ja buot mii doppe lea. Brahma lea juohke sajis ja buot ávdnasiin ja ealibiin. Eará ipmilgovvosat galget dušše muittuhit olbmuid su leahkima. Brahma ii leat dušše sivdnideapmi, muhto maiddái billašupmi ja fas ođđasit sivdnideapmi ja bisuheapmi. Ipmilgovvosat sáhttet olbmohámis oidnot, muhto maiddái ealli hámis ja sihke olbmo ja ealli hámis. (ganesha lea olmmoš ja elefánta) Brahma fápmu/vuoigŋa lea juohke sajis, sihke jápma ávdnasiin ja ealli organismmain.

Vuoigŋat leat guovddážiis hinduisma oskkus. Vuoigŋat leat ipmillaš-bealit buot ealli organismmain, ja dat johtet ja riegádat ođđasit iešguđet hámis ja fas billašuvvet. Ná lea sin oaidnu eallima birrajohtimii. Bajimus ulbmil datte ii leat vuoigŋaid mátki ja johtin, muhto ahte beassat eret das.

Vuoigŋat sáhttet čájehuvvot dáid hámiin:

Brahma- sivdnideaddji. Ja buot ealli organismmaid jođiheaddji ja mearrideaddji.

Vishnu- Bisuheaddji. Galgá bisuhit máilmmi, ja geahččá bearrái olbmuid eallinvurbbiid.

Shiva- Billisteaddji. billista ja cuvke eallima, muhto sivdnida ja hukse fas ođđa eallima.

Ipmiliin lea okta nissonbealli ja nubbi lea almmáibealli. Dát oidno ipmilgovvosiin, ja dávjá ipmilis lea nubbi bealli. Omd Shiva eamit lea Shakti ja Vishnu eamit lea fas Lakshmi. Muhtimin Shiva govviduvvo dego bealli nisu ja bealli almmái.

Eará ipmilgovvosat leat dušše dáid golbma ipmiliin eará hápmásaččat.

Hinduisttalaččat jurddašit ahte ipmilat čaknet ipmilgovvosiid ja bácciid sisa, vai mii sáhttit “oidnit” sin go dahkat puja (rohkadallat ja oaffaruššat). Puja sáhtta dahkkot ruovttus dahje tempelis (mandir). Dávjá lea das hildu mas lea muhtin ipmilgovvus dahje ipmilbázzi láhkosis. Manjá oaffara sii borret borramuša maid álggus ledje oaffaruššan. Borramuš lea dalle sivdniduvvon ja lea devdon bassi fámuin. Go olmmoš dan borrá, de son maid dievvá dáinna bassi fámuin.

Dharma, karma, samsara ja moksha

Hinduisttalaččat riegádit muhtin servodahkii mas sii galget bissut eallinagi. Dharmaláгат mitalit ahte olbmot galget bissut ja čuovvut sin servodaga njuolggadusaid, geatnegasvuodaid ja áigumušaid eallimis.

Muhtin olbmot riegádit brahma servodahkii. Dat lea báhpaid ja oahppan olbmuid ja bajimuš servodat. Sii galget oahppat vedalaš teavsttaid ja rohkosiid ja fievrridit ja oahpahit daid viidásset ođđa buolvvaide.

Dasto lea soahteservodat. Olbmot geat dán servodahkii riegádit, galget mannat soahtái ja suodjalit, jos dárbu. Sii galget stivret riikka ja máhttit soahteteknikaid bures.

Dasto lea duodje-, ja eanadoalli servodat. Sii galget gávppašit, duddjot ja fievrridit eanadoalu.

Loahpas boahá bálvaleddjiid servodat. Bálvaleddjit galget eará servodagaid láhtui bálvalit ja veahkehit.

Juohke servodagas leat su iežas barggut ja geatnegasvuodat mat galget dahkkot ja čovdot jos ollislašvuolta ja máilbmi galgá bisuhuvvot. Sii geat eai gula makkárga servodahkii leat

šaddan gillát fuonimus ja duolvvaleamos bargguid servodagas. Sii leat maid badjelgehččojuvvon, givssiduvvon ja olgguštuvvon eará servodagaid miellahtuin. Dákkár guottuid leamaš váttis ja áddjás bargu jorgalahttit. Sáhtta maid dadjat ahte karma ovttá láhkai lea mielde doalaheamen ja bisuheamen jurdaga das ahte olmmoš riegáda dasa masa ánsšáša, dan mielde makkár dágut sus ledje ovddit eallimis. Karma lea váikkuhusat maid ovddit eallinvuohki lea buvttahan. Jos leat buriid daguid dahkan, de lea buorre karma, jos leat fuones daguid dahkan, de fuones karma. Dalle sáhtta ođđasit riegádit vuolit servodahkii, dahje jo eallái (dyr). Buorre karma addá vejolašvuoda ollit bajit servodagaide, dahje gitta mokshai. Olbmot galget olláshuhttit rituálalaš ja sosiálalaš geatnegasvuodaid (čuovvut dharma) jos galget oažžut buori karma.

Hinduisttalaš láhkateavsttat mitalit ahte buot hinduisttalaččat leat geatnegáhtton doalahit ja bisuhit dharma. Servodat lea ideála láhkai organiserejuvvon nu ahte báhpát sáhttet čađahit rituálaid mat bisuhit máilmmi šaddama ja riggodagaid maid ipmilat buktet. Dharma lea njuolggadusat, geatnegasvuodát ja rituálat maid juohke hinduisttalaš galgá doalahit ja bisuhit. *Samsara* lea namma dan agálaš ráiddus mii buktá ođđasit riegádeami. Samsara ii leat dušše olbmuide gullelaš. Olles máilmmiávus lea dás mielde. Karmalágat gusket buotlágan vuoiŋgaide. Danne ii leat hinduisttalaččaid máilmmis álgu ja loahppa. Sivdnideapmi-bisuheapmi, billašupmi ja ođđasit fas hukset lea ráidu mii ii noga goasge. Datte leat samsaras oasit maid olbmuid mielas leat unohasat. Sin áigumuš lea ollit moksha. Dalle besset eret máilmmálaš sosiála ja materiálalaš gáržžidemiiguin. Olbmuid áigumuš lea ollit moksha. Moksha luvve sin máilmmálaš ja sosiála váttisvuodain ja ođđasit riegádeami ráiddus, samsaras. Moksha lea bestojupmi dahje dássi masa olmmoš sáhtta ollit go čuovvu dharma. Eallima áigumuš lea moksha.

Bassi teavsttat

Hinduismmas leat guovttelágan teavsttat. Dat mat leat almmuhuvvon (eai leat čállon olbmuin) ja dat maid olbmot leat čállán. (Shruti ja smriti)-(gullat ja muitit)

Shruti teavsttat leat Vedat, barman, upanishdadat ja tantrat. Smriti fas leat mitalusat nu go Ramayana ja Mahabharata. Erenoamážit Bhagavadgita lea dovddus, ja lea oassi Mahabharatas.

Vedat leat boarráseamos teavsttat. Veda mearkkaša dieđa. Dát fievrriduvvojedje njálmmálaččat oahpaheaddjis oahppái. Teavsttat lea buvttaduvvon áiggiid čađa ja boarrásepmosat leat 3000-4000 jagi. Álggus vuos njálmmálaččat ja dađis leat čállon čuohtejagiid ovdal ja maŋŋá jagi 1000 o.Kr. Hinduisttalaččat jáhkket Veda lea agálaš ja ahte Ipmil buktá dan ovdan álggus juohke sivdnideamis.

Vedat leat boarráseamos hinduisttalaš teavsttat. Dain leat njeallje oasi ja lávlagat. Lea čallon sanskrit gillii, mii lea máilmmi boarráseamos čállingiella. Sanskrit lea hinduisttalaččaid gaskkas ipmila giella ja bassi giella. Báhpát ja oahpaheaddjit galget máhttit Veda teavsttaid resiteret sanskritgillii. Vedas leat badjelaš 1000 lávlaga dahje hymna mat daddjojít ja resiterejuvvojít rohkobottuin tempeliiguin ja ruovttuin. Braman-teavsttat leat čilgehusat hymnaide. Upanishadat leat filosofalaš čilgehusat ja cealkámušat rituálaide. Doppe deattuhuvvo erenoamážit ahte olmmoš galgá dovdat iežas sielu vai sáhtta friddja beassat máilmmálaš máilmmis. Doppe čilgejuvvo maddái mo galgá mediteret ja yoga čađahit. Upanishdat leat eanemusat ánus. Dat geavahuvvojít ofelastimis olbmuid agálaš bestojupmái. Vedat čájehit ja mitalit mo rituálaid čađahit ja Upanishdat mitalit mo ollit bestojumi (moksha). Dán galget brahmat (báhpát) máhttit.

Smriti- olbmo dahkon teavsttat.

Smritis leat mitalusat ja máidnasat maid olbmot leat čállán. Mahabharata lea okta máilmmi stuorámuš girjjálašvuoda teavsttain ja lea birrasii 4 gearde stuorát go biibbal. Doppe leat dovddus mitalusat nu go Bhagavadgita.

Máidnasat mitalit sogaid fápmoriiduid birra. Bhagavadgita lea mitalus soađi, dahje riiddu birra mii guoská dán fápmoriidui. Váldoolbmot leat Pandu-bárdni, Arjuna ja Krishna (Ipmil). Soahti juohká ovddeš ja otná áiggiid. Bhagavadgita máidnasa morála lea ahte olbmot galget bissut iežaset dharmas (servodagas) ja bargat/čuovvut geatnegasvuodaide mat sutnje gullet

Ipmiliid ja sogaid ovddas. Dagut váikkuhit ahte olmmoš oažžu buorre karma ja álkit gávdná luotta mokshai.

Eará teavsttat smritis leat ramayana , mat mitalit Ipmila Rama ja su riegádeami, náittosdili ja su rahčamušaid bahávuoigŋaid vuostá. Son loahpas ásaha gonagaslašriikka Rama gonagasriikka, mii lea hinduismma ideála servodateallin.

Purana – leat mitalusat ipmiliid birra.

Allabasiit

Hinduisttalaš allabasiid áigge leat ráiddut, tempelis fitnat, verddiid gallestaddat, erenoamáš njálgga borramuš, lávlun, musihkka, teáhterčájáhusat. Olbmot leat lihkolaččat ja čoahkkanit ja ovtastallet. Hinduisttalaš kaleandar čuovvu ođđa mánu, ja ođđa mánnu álgá álo go ođđa mánnu ihtá almmis. Sin kaleandar gohčoduvvo pancang. Mánnu juohkása guovtti sadjái.

Okta oassi lea čuovgat ja nubbi lea seavdnjat. Čuvges oassi nohká dievvimánuin, ja dat čájeha maiddá ahte mánnu lea beallemuttus. Dát beaivi lea lihkkobeivi ja olbmot ávvudit dakkár beivvi alde dávjá oskkolaš ávvudemiid. Dát tabealla čájeha dábálemos hinduisttalaš ávvudemiid ja goas ja guđe ipmila ávvudit. Ávvudeamit leat dávjá tempeliin. Ipmilgovvosat vuojihuvvojit gáhtaid mielde ja olbmot čoahkkanit geahččat ráidduid, ávvudemiid ja govvosiid.

Tabealla čájeha hinduisttalaš ávvudemiid ja mearkabeivviid, miehtá jagi:

Oskkolaš ávvudeapmi	Maid ávvudit	Ipmil mii lea guovddážiis ávvudeamis	Mo ávvudit	Goas ávvudit
Raksha bandhama (suodjalusa báddi)	Vielja ja oabbá ráhkesvuohta. Soai galgaba suodjaluvvo baháid vuostá.		Nissonat čatnet rukses láiggi dahje bátti vieljaid gieđaide	Dievvimánu (suoidnemánu/borgemánu)
Krishna jayanti,	Krishna riegádeami.	Krishna	Tempelat čijahuvvojit	8. beaivve- sevdnjes oasis

dahje janmasthanami (gávccáda riegádeapmi)	Son lei Devaki ja Vishnu 8. mánná.		ja rohkadallit lávlut lávlagiid Krishnai. Sii fástut ja gohcet gaskkaidjii, dassá go Krishna riegádii.	shravana mánus (geassemánu/borgemánu)
Ganesha caturthi	Ganesha riegádeami	Ganesha	Ávvudit Ganesha, tempeliin, ruovttuin ja gáhtain.	4. beaivve- čuvges oasis bhadrapada mánus (borgemánu/čakčamánu)
Navaratri (9 ija) Bengalas: Durgapuja	Durga vuoittu Mahishasuri biru badjel. Son lei sivdniduvvon su goddit. Buorre vuittii bahá badjel.	Durga, Kali, Rama ja Sita	9 ija bálvalit, fástut ja rohkadallat Durga dahje Kali. Dánsun.	Vuosttaš 9 beaivve čuvges oasis ashvina mánus (čakčamánu/golggotmánu)
Dashahara	Rama vuoitu Ravana badjel ja Sita friddjadahkan	Rama ja Sita	Allasitlohkan Ramayana muitalusa ruovttuin ja tempeliin. Muhtin sajiin lea Ramayana teahterčájálamas. Ravana-govvosat boldojit dolas.	Beaivvi maŋŋá navaratri- ávvudeami
Divali dahje dipavali	Čuovga vuoitá seavdnjadasa badjel. Rama ja Sita maŋisboahhtin fas Ayodhyai maŋŋá 14 jagi eksilas. Lakshmi ja Vishnu heajaid, ja Krishna vuoittu Noraka biru badjel. Muhtin sajiin Indias lea Divali maiddái ođđa jagi ávvudeapmi.	Lakshmi, Rama ja Sita ja Krishna	Go rama bođii ruovttuluotta Ayodhyai, de olbmot cahkkehedje gintaliid ja čuovggaid duháiid mielde. Danne odne ain ávvudit čuovggain ja gitnaliin juohke sajis (ruovttuin, jogain, gáhtain)	Kartika láđasmánus (golggotmánnu/skábmamánu)
Makara samkranti, dahje pongal	Beaivváža johtima máddin ja davás.		Riissat, linssat, mielki ja sohkar duolddahit ruittus. Dat govvida riggodaga	14.b. ođđajagimánus. Áidna ávvudeapmi mii čađahuvvo gregoriana kaleandara mielde.
Shivaratri (Shiva idja)	Gutnejahtit Shiva. Muitalus muitala ahte bivdoalmmái fástui ja gozii ija ja danne oaččui bálkkašumi Shivas	Shiva	Fástut olles beaivvi ja gohcit ija tempelas, lávlu ja dahkat puja.	13 ja 14 beaivve sevdnjes oasis phalguna mánu (guovvamánu/njukčamánu)

Holi	Prahlada vuoto badjel Hiloka biru. Ollu sajiin muittašit maiddái Krishna ja gopiaid.	Krishna, Radha ja gopiaid.	Dola boalddašit, stoahkat ivdnebulvariin ja ivdnečáziin.	Beaivvit ovdal láđasmánu phalguna mánuš (guovvamánu/njukčamánu)
Ramnavami (Rama 9.)	Rama riegádeapmi Ayodhyas	Rama	Fást, lávggodit bassi jogain, Rama tempeliin fitnat, lávlagat mat gutnejahttet Rama. Allasitlohkat Ramacaritmans	9. beaivvi dan čuvges oasis caitramánuš (njukčamánu/cuoŋománu)

Jacobsen, Thelle: Hinduismen og Buddhismen. Høyskoleforlaget. 2003. Sámegillii: Heidi G Einarsen

Tempel – mandir

Boarráseamos tempelat/mandirat leat 320-500 m. Kr. rájes. Dábálaččat huksejuvvon geađggis dahje bávttiide čullojuvvon. Leat guovttelágan váldostiilla. Davvi indias leat toartnat jorbeduvvon ja dávgehámát linnját. Máttá Indias fas leat toartnat huksejuvvon gerddiid mielde, ja hápmi lea njuolggočiegat. Mandirat leat čihahuvvon ollu čáppa dáidda ja dáiddalaš dáhpáhusain. Dávjá leat mandirat čihahuvvon ollu ipmilgovvosiin ja ivnniiguin.

Mandira guovddážiš lea uhca sevdnjes lanjaš, mas lea assás muvraseainnit. Dan siste orru ipmilgovvus tempela váldoipmilis. Dušše báhpat besset dán latnjii. Báhpat leat ipmiliid bálvleaddjit ja galget bearráigeahččat ipmilgovvosiid, ja čuovvut beaivválaš rituálaid. Mandir lea jurddašuvvon dego bákti gos ipmilat orrot siskkimuččas. Ipmilgovvosa lanjas badjána toardna albmái. Toardna galgá bisuhit kosmos, muhto maiddái govvida badjáneami mokshai. Mandir lea njealječiegat ja dat fas govvida mikrokosmos. Dat ovddasta njeallje almmiguovllu ja govvida dan maid ii sáhte rievdadit ja mii bissu agálaččat.

Hinduisttalaš tempelat, Mandirat eai leat dego girkut gos oskkolaččat deaivvadit. Mandirat leat huksejuvvon dego ipmila šloahttan ja dálun. Hinduisttalaččat mannet tempeliid deaivvadit ipmiliin ja oaidnit su. Ipmil maid dalle oaidná sin. Danne lea ge hinduisttalaš ipmilgovvosiin dávjá stuorra čalmmi. Sii leat dalle ipmiliid guossit. Eai leat dihto njuolggadusat das mo rituála galgá ovddiduvvot. Puja (rohkos) čuovvu dihto rituála njuolggadusaid. Gápmagiid galgá nuollat olggos, ja ferte muitit biellun čuodjalastit vai ipmilat fuomášit ahte son lea bohtán tempelii. Dasto olmmoš manná dan ipmila ovdii guhte dáhttu gutnejahttit. Son čipposta dan ovdii čájehan dihte vuollegašvuoda. Dasto vázzá ipmilgovvosa

birra, álo olgešbeliin sisa (guovddáža) guvlui. Dasto son lohká muhtin mantra dahje álmмуha muhtin rohkosa dahje lohká muhtin bassi teavstta. Dan maᅇᅇá oaffaruššá rásiid mat biddjojit ipmilgovvosa julggiid lusa. Šattut, niehtit ja erenoamáš kokosniehtis lea symbolalaš oaivil, go dat lea seavdnjat olggaldasas ja siskkoš lea vielgat ja buhtis. Gintalat čájehuvvojit govvosiid ja seammás galgá biellu čuodjat. Maᅇᅇá puja borret biepmu maid álggus ledje oaffaruššan. Dat lea dál buressivdniduvvon biepmu.

Hinduisttalaš badjelmanahatmeanut

Badjelmanahatmeanut Hinduismmas gohčoduvvojit namain: *samskara*. Samskara mearkkaša *buhtisteapmi*, dahje *ráhkkaneapmi*. Dáid meanuid čađadettiin olmmoš buhtistuvvo ja čuovvu ja bisuha árbevirolaš dábiid. Leat 16 badjelmanahatmeanu hinduismmas. Dat juohkásit ovdariegádeapmái, riegádeapmái, mánnávuhtii, oahpahussii ja meanuide mat leat rávisolbmuid várás. Eanaš hinduisttalaččat eai čađat go golbma meanu. Muhtin árbevirolaš barhmingánddat soitet čuovvut 10 dahje buot meanuid (rituálaid). Brahminnieiddat čuvvot 6 meanu.

16 badjelmanahatmeanu:

Ovdal riegádeami:

1. “Bidjat siepmancellaid mánnágeᅇtui.” Nisu šaddá áhpeheapmin go oažžu siepmancella isidis.
2. Sávvat bártni. Buohkat sávvet ja rohkadallet ahte nisu riegádahtta bártni. Bárdni viežžá eamida iežas ruktui, ja son ja su eamit geahččaba bearrái váhnemiid go soai boarásmuvvaba. Indias eai leat penšuvdnaortnegat. Bárdni dárbbášuvvo meanuiguin go áhčči áigu máttuid máilbmái, dahje ođđasit riegádit maᅇᅇá jápmima.
3. Juohkit ja bárgidit nissona vuovttaid. Dát dáhpáhuvá gaskkal 6 ja 8 mánu áhpehisdilis. Sii ballet ahte bahá vuoiᅇᅇat sáhttet čákᅇᅇat ja njammat vara nissona ogis. Lakshmi galgá gudnejahttot. Lea dábálaš ahte nisu manná iežas váhnemiid lusa go riegádahttin lahkonišgohta.

Mánnávuođa meanut

4. Riegádanmeanut
5. Nammameanut. Mánná oažžu nama, buhtistuvvo ja buressivdniduvvo.
6. Olggos-mannan-meanut. Vuosttaš geardde go mánná fitná dálu olggobealde. Áhčči guoddá máná olggus vai beassá oaidnit beaivváža. Dát dáhpáhuvvá 4 mánu maŋŋá riegádeami.
7. Borran-meanut. Mánná oažžu vuosttaš geardde eará borramuša go eatni mielkki. Dat mearkkaša ahte mánnái lea máilbmi ráhpasan, ja ahte son galgá ásahtit máilbmái oktavuođa. Dát dáhpáhuvvá 6 mánnosažžan. Meannu veahkeha váhnema ja máná gaskkalduhttit čižženjámmanáiggi.
8. Vuoktačuohppan-meanut. Dát dáhpáhuvvá go mánná lea gaskkal 4 ja 6 jagi boaris. Vuoktačuohppan lea buhtisteapmi ja dahká ahte mánná oažžu guhkes eallima.
9. Ráigat-beljiid-meanut. Ovdal go mánná lea 5 galgá sus ráigat beljiid ja bidjat činaid beljiide. Dat galgá várjalit váralaš dávddaid vuostá, ja činaha. Erenoamáš nieiddaid gaskkas lea dát dábálaš.

Oahpamusmeanut “Skuvla-álgín-meanut” dáhpáhuvvá go mánná lea oahppan alfabehta. Son lávggoda ja coggá buhtes biktasiid. Dasto gudnejahttá Ganesh, Lakshmi, Vishnu, Brihaspati (sátnerikkis, ja čeahpes hállandáiddu ipmil).

10. Dasto gánda oažžu iežas mantra (vedas) maid galgá resiteret ja máhttit bajil. Son oažžu bassi nama ja dahká dearvvuođaid ja mánná Varanasii studeret ja lohkat Vedaid ovttas iežas guruin. Nieiddaid badjelmanahatmeanut olles nissoniin dáhpáhuvvá go son náitala. Muhtin sajiin lea dábálaš “ávvudit” go nieida oažžu mánnodávddaid. Dat mearkkaša ahte son lea šaddan nisu.
11. Skávžžáid čuohppat. Muhtimat ávvudit Vuosttaš háve go gánda galgá eret čuohpahit skávžžáid.
12. Ruovttoluotta-boahhtin. Dáhpáhuvvá go gánda boahhtá ruovttoluotta oahpamusáiggis ja lea geargan oahpamusáiggiin.

Rávis olbmuid badjelmanahatmeanut

13. "Náitaleapmi". Dás álgá albmá/dievddu nuppi eallindilli. Son galgá dál duohtandahkat iežas eallináigumušaid, ekonomiija, politihka ja erotihka dáfus. Olmmoš galgá náitalit iežas servodaga siskkobealde, muhto ii fulkkiiguin. Váhnemat galget gávdnat heivvolaš eamida dahje isida. Dát sáhtta leat áddjás, váttis ja divrras bargu. Náittus galgá čatnat oktii sogaid. Nieidda váhnemat galget fuolahit stuorra ruđalaš "skeaŋkkaid" gándda váhnemiidda, ja dat sáhtta leat váttis. Nieidda váhnemat dieđusge dáhttuba allaárvosaš bártni iežas niidii. Dát meanut leat šaddagoahtán stuorra sosiálalaš váttisvuohta Indias, maŋimuš áiggiid.
14. "Meahcce-ássi". Almmái guođđá bearraša go mánát leat sturron ja náitalan. Son manná ássat meahcis. Oktonassii.
15. "Askehta". Askehtan šaddá go lea ássan meahcis muhtin áigge.
16. Kremeren-meanut. Dáhpáhuvvet go olmmoš lea jápmán. Jos olmmoš leamaš askehta, de ii dárbbáš boldot ja buhtistuvvot, go son buhtista iežas ovdal go jápmá. Go olmmoš jápmá ja boldo, de son manná ruovttoluotta eallimii. Olbmot geat eai leamaš askehtat, boldojit vai buhtistuvvojit ovdal go mannet máttuid máilbmái, dahje riegádit ođđasit. (Leat guovttelágan jurdagat dan birra mo eallin lea maŋŋá jápmima, Hinduismmas). Lea dábálaš ahte boarráseamos bárdni cahkkeha kremerendola.

Eatnašat otn e čuvvot 3-4 badjelmanahatmeanuid hinduisttalaš eallingearddis. Dat leat nammadanmeanuid, skuvla-álgin-meanuid, náitalan-meanuid ja kremeren-meanuid. Meanut galget buhtistit olbmuid rupmašiid vai dat šaddet heivvolaš dálun sillui. Meanut maiddái čájehit ja muittuhit olbmuid ahte sis leat vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat eallimis.

Meanuid bokte son šaddá servodaga miellahttun ja oažžu dan mielde morálalaš ovddasvástádusa bisuhit ja buoridit servodaga.

Vástádusat, metodalaš jurdagat ja cealkámušat bargobihtáide Hinduisma

Vástádusat, Loga-ja-vástit bargobihtáide s 45.

Vástádusat gávdnojit ingressain.

1. Birrasii 2500 jagi o. Kr.
2. Son gii lea eret Indias
3. Sii jáhkket ahte sii riegádit ođđasit manjá go leat jápmán
4. Dharma
5. Lávlagiid, divttaid ja muitalusaid ipmiliid birra
6. Divali lea ávvudit čuovgga ja ođđa jagi
7. Hindutempeliin leat ipmilgovvosat
8. Hinduisttalaččat boldet jápmán lagamuččaid
9. Sri-Lankas ja Davvi-Indias.

Vástádusat ja kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 45-46

1. Dás lea ulbmil bargat teavsttaiguin ja oahppat eambbo hinduismma birra, muhto maddái hábmet gažaldatcealkagiid ja geavahit gažaldatpronomeniid rivttes sajis ja rivttes láhkai. Jearranmearkka hárijánit geavahit. (Sámegiella)

2. Rohkadallan (dahkat Puja). Oahppit galget dutkat gova lagabui, ja mitalit maid sii oidnet govas. (Vishnu gasku ja ganesh gurut bealde, borramušat, šattut, ipmilgovvosiin leat stuorra čalmmit, čiŋat, olmmoš čohkká lotus-hámis,)Dasto čilget dan maid muitet ja máhttet dál hinduisttalaš rohkadallama birra. Veahkkegažaldagat: Maid oainnát govas? Maid barget olbmot?
3. Jurddakártta dahkat. Ulbmil dainna lea lohkama ja čállima bokte oahppat. Dás lea sáhka dieđuid organiseremis. Dieđut mat leat organiserejuvvon, lea álkit muitit go dieđut mat eai leat organiserejuvvon/čorgejuvvon/rátkejuvvon. Gárvves jurddakárta lea kopijiaoriginála. Ii leat dárbu deavdit buot sárgáide čoavddasániid. Jurddakárta lea dahkkon fáttá nama vuodul ja vuolit bajil-čállošii. Muhtin oahppit soitet lohkat govateavsttaid ja govaid geahčadit. Muhtimat fas soitet lohkat ingressaid. Muhtin oahppit soitet lohkat buot. Ulbmil lea goitge ahte sii galget organiseret/rátkit/čorget dieđuid logadettiin, ja dan bokte oahppat ja muitit buorebut.
4. Stoahkan, suohtastallan ja gilvvut huksejit oktasašvuodadovddu ceahkis dahje joavkkus. Dán gilvvus lea ohppiin vejolašvuolta ráhkkanit jearahallamiidda, dan bokte ahte sii ieža dahket gažaldagaid. Vuoitu ii dárbbáš leat divrras ja allaárvosaš ávnnas. Sáhtta leat lákca/sáktajiekŋa juohkehažžii, dahje plánat muhtin suohtastallandiimmu.

Digaštallan/Ságastallanbihtta. Dás sáhtta leat vuogas ahte oahppit juhkkovit vuos smávit joavkkuide. Joavkkuin sáhttet sii ságastit ja gávdnat čuoggáid, ovdal go olles ceahki galgá ságastit. Dalle lea álkit buohkaid oažžut oasálastit ja jienádit ceahkis. Ságasteapmi lea buorre pedagogalaš bargovuohki man bokte nannejit sániid ja doahpágiid áddejumi.

Metodalaš tipsat Hinduisma

- Hinduismma oktavuodas heive maiddái oahpásmuvvat Indiain. (leavga, gávpogat, várit, jogat, historjá, riikkaráját, ránnjárikkat) Kopiiijaoriginálaid vuolde gávdno kárta mii mas leat merkejuvvon riikkat gos hinduisma lea dábálaš. Dát kárta sáhtta leat ávkin dán barggus.
- Divali-ávvudeami sáhttibehtet ávvudit. Gintalat ja njálgosat leat dalle guovddážis.
- Oahpaheaddji sáhtta lohkat Ipmil-muitalusaid jitnosit, dahje oahppit sáhttet ieža lohkat.
- Kárta s 29 čájeha guđe riikkain čađahuvvo Hinduisma oskkoldat. Geahčadehpet eará gálduid nu go neahttabáikkiid, skuvla-atlasiid ja giehtagirjjiid ja geahččalehpet gávnnaht hinduisttalaččaid logu iešguđet riikkain. Dahket čuoldadiagramma mii čájeha bohtosiid. (India 80%, Nepal 87%, Sri Lanka 15,5%, Bangladesh 10,5%, Pakistan 1,8% Dát logut ledje jagi 2010. Gáldu: Wikipedia)
- Váldde mielde biellu skuvlii. Muital ja čájjet ohppiide ahte hinduisttalaččat skilihit bielluin ovdal go rohkadallagohtet. Dan sii dahket vai Ipmilat gullet sin sártni. Dávjá sii oaffaruššet Ipmiliidda borramuša (šattuid), mielkki, rásiid ja suovvasa.

Muhtin hinduismma muitalusat

Lakshmi ja geafes nisu

Oktii hui áigá eliiga dronnet ja gonagas ovttas muhtin čáppa šlohtas. Dronnet lei čigŋái, ja hárijánan dasa ahte buohkat čuvvo su dáhtu. Juohke háve go lei divali ávvudeapmi, de son dáhtui isidis divrras skeaŋkkaid. Ja juohke jagi gonagas attii sutnje dan maid lei dáhttun. Muhtimin sáhtii gal leat váttis fitnet buot maid son dáhtui.

Muhtin jagi dronnet sávai bearralčeabetčinja mas ledje stuorra šerreš bearralat. Gonagas sáddii 1000 buokčaleaddji ohcat dakkár bearralii. Juste ovdalaš Divali, sii ollejedje ruovttuluotta. Sii ledje gávdnan stuorra čáppa skálžžuid (guiskkiid-muslinger) main ledje čábbáseamos ja stuoramus bearralat. Gonagas giittii buokčaleddjiid čábbát ja mávssii sidjiide buorre bálkká barggu ovddas. Bearralii son sáddii iežas gollerávdái gii ráhkadii čeabetčinja visot bearraliiguin. Divaliidit son skeŋkii bearralčinja iežas ráhkis dronnegii. Dronnet ilosmuvai ja viegai speadjalis speadjalii ja geahčadii bearralčinja mii su čeabethis heaŋgái. Iežas mielas son lei máilmmi čábbáseamos.

Dronnet lávii juohke iđit ovttas biiggáiguin, lávggodit jogas. Dán iđida son maid manai eatnogáddái, ja áiggui lávggodit. Son nuoladii ja áiggui juste čáhcai lávket go fuomášii ahte sus lei badjelis divrras bearralčikŋa. Son válddii eret bearralčinja ja bidjalii dan biktasiid ala mat ledje orrumin eatnogáttis. Biiggát dárkilit gehčče bearrái činja, muhto juoga áibbas vuordemeahttun dáhpáhuvai. Okta gáranas girdilii muoras lahkosis, seaivvui ja dohppii bearralčinja, ja manai girddii. Biiggát čurvo, fáipo ja čergo, muhto ii ávki. Gáranas lei mannan geidnosis.

Go dronnet fuomášii mii lei geavvan, de son čierui suhtuiguin. Čieru manai šlohtastis fas ja muitalii gonagassii mii lei dáhpáhuvván. Gonagas vikkai jeđđet, ja dárkkistii ahte son áiggui vel čábbáset bearralčinja ohcat. Muhto dronnet suhtadii ja nimmorii ja dajai ahte son ii ilosmuva goasse jos ii oaččo iežas bearralčinja fas.

Gonagas čohkkestii iežas soalddáhiid ja gohčui daid mannat miehtá riikka ohcat bearralčinja mii lei láhpon. Son gii dan gávnnai galgai oažžut stuorra bálkkašumi.

Dan botta lei gáranas girdán guovlluid badjel gos elle ollu geafes olbmot. Doppe son luoitilii čija muhtin dálu olggobeallái gos ásai nisu gii bassalattai eará olbmuid biktasiid. Nisu ásai ovttas muhtin eará nissoniin geas lei namma Geafivuohtha. Soai eaba lean nu buori skihpáraččat, muhto leigga eallán ovttas eallinagi ja leigga dohkkehan guđet guoimmi.

Soai eaba lean ruovttus go gáranas luoitilii bearralčija dasa. Nisu lei duolvabiktasiid viežžamin, ja Geafivuohtha lei dieđusge su mielde. Jođidettiin ruoktut, son váccii meattá gávpesaji. Doppe gullojedje olbmot hállamin bearralčija birra maid dronnet lei lámppán. Geafivuohtha bávkiđii: Vuoi diet gonagaslaččat ja riggát. Mii boahtte háve ges lámppo? Manne dábálaš olbmuid dákkár váivviin vuorjat? Geafes nisu smiehtai mo son livčče diekkár čáppa bearralčijnain.

Go soai joavddaiga ruoktut ja duolvabivttaslihtti lei biddjon sierra, de son fuomášii bearralčija das olggobealde. Son válddii bearralčija ja áiggui henget dan čeabet birra go fáhkka fuomášii ahte son doalvu dan dronnegii. Son guđii Geafivuohđa, ja viehkalii šlohta lusa. Vávttat geahččaledje bissehit su, muhto go son čilgii ahte sus lei bearralčiknja, de luite su sisa.

Gonagas ilosmuvai go bearralčiknja fas lei sajis. Son giittii nissona ja rámidii su rehálašvuohđa, ja attii sutnje ollu ruđaid bálkkašupmin. Dán don galggat oažžut, barggu dihte ja dat galgá leat doarvái borramuššii ja biktasiidda eallinahkái.

Nisu ii háliidan váldit skeaŋkka mii fállui. Son dáhtui eará bálkkašumi. “Mun in hálit ruđa” Otne lea divali, ja mun dáhtun ahte don dieđihat buohkaide ahte sii eai galgga gintaliid/čuovggaid otne cahkkehit. Dušše mu dálás galget gintalat/čuovggat čuovgat dán ija. Gonagasa mielas dát lei sutnje buorre gávpi. Buot riikka ássit ožžo dieđu ahte sii eai galgan čuovggaid cahkkehit dan eahkeda.

Nisu doapmalii ruoktut. Dohko manadettiin son osttii nu ollu oljolámppáid go suittii. Daid son cahkkehii šilljui ja čohkkedii vuordit. Sevnjodii, ja idja lahkonišgođii. Nisu oinnii ahte juohke ruovttus lei seavdnjat. Dušše sus ledje čuovgat.

Lakshmi lei guođđán almmi, nu go son dagai juohke divali. Son lei gárvvis johtit dálás dállui ja buressivdnidit. Dán jagi lei juoga boastut. Ii lean čuovga gostege. Son guossalattai seavdnjadasas. Fáhkka son fuomášii čuovgga guhkin eret. Son viehkalii dohko. Gaskaija

áigge son joavddai nissona lusa. Son lei váiban johtit guhkás ja son dearppai uvssa. “Luoitte mu sisa, luoitte mu sisa”, čuorvvui son.

Dá lei juste dat bottoš maid nisu lei vuordán. Son vástidii Lakshmii: “Luoittán du sisa, jos don lohpidat bissut mu luhtte čieža buolvva. “ Dastán son fuomášii ahte Geafivuohta njágai uvssa guvlui ja áiggui njáhkaliit fuomáškeahhtá olggos. Nisu doapmalii lohkkadit uvssa ja dajai sutnje: “Luoittán du olggos jos lohpidat jávkat čieža buolvva. “ “Jo, dan mun lohpidan” – vástidii Geafivuohta. “Mun in duottu oaidnit Lakshmi”. Nisu rabai uvssa ja Geafivuohta viehkalii olggos.

Dasto nisu doapmalii váldouksii gos Lakshmi čierui ja dearppai: “Luoitte mu sisa!, luoitte mu sisa!” “Luoittán jos lohpidat bissut mu luhtte čieža buolvva” –geardduhii nisu. “Jo! Jo!” “Mun dagan buot maid siđat, beare go luoittát mu sisa” čuorvvui Lakshmi headis. De geafes nisu luittii Lakshmi sisa ja Lakshmi buressivdnidii su dálu riggodagain ja lihkolašvuodain olles čieža buolvva.

(Lakshmi lea Ipmil olbmohámis ja muittuha buorre vuoda vuoittu bahávuoda badjel.)

Muitalus Holika ja Prahalada birra (Hindu mitalus)

Holika lei fasttes gonagasa Hiranyakashipu, oabbá. Gonagasas lei bárdni, Prahalada gii oskkui Ipmilii. Dan ii liikun Hiranyakashipu, go iežas mielas son lei máilmmi ja máilmmiávvoša hearrá. Danne son háliidii goddit Prahalada. Dasa son geahččalii oažžut Holika veahkin. Lea mitaluvvon ahte Holika jáhkii ahte sus ledje erenoamáš attáldagat. Son ii sáhttán goasse boaldit. Danne son válddii Prahalada mielde dollii, ja jáhkii ahte son ii buole, muhto ahte dušše Prahalada buollá. Datte ii mannan nu. Prahalada ii buollán, muhto baicce Holika bulii danne go son geavahii attáldagaidis boastut.

BUDDHISMA

Máhttolokten 2006 S

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat buddhismma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat buddhismma, buddhisttalaš eallindulkoma ja etihka birra, deattuhettiin Buddha, dilálašvuodaoainnu, olmmošoainnu, oahpa, seahtoservodaga, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget buddhisttalaš allabassekalendara, ja válddahit buddhisttalaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja klostera ja guorahallat daid mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Lassi dieđut oahpaheaddjái

Buddha

li leat áibbas ovttaoaivilvuolta das goas Buddha elii, muhto eanaš čállon báikkiin čuožžu ahte son riegádii birrasii jagi 500 o.Kr. ja jámii 80 jagi manjá. Son gulai Soahtefievrredeaddji servodahkii ja šattai bajás prinsan muhtun gonagasbearrašis váriin gaskkal India ja Nepal. Gávppoga namma lei Kapilavastu. Dáid guovlluin ledje deháleamos dáhpáhusat su eallimis, ja dáppe leat ge deháleamos bassivádjolusguovllut sidjiide geat áigut su luottaid guorrat. Eai leat čállon ollu biográfalaš dieđut su eallimis, muhto su dagut, sártnit, mitalusat ja ságasteamat leat buddhisttaide erenoamáš dehálaččat. Su vuoiŋjalaš ovdáneapmi dassái go morráni, lea erenoamáš miellagiddevaš. Dalle son oaččui “nama” Buddha. Buddha mearkkaša: *Son gii morráni*. Maiddái su ovddeš eallimat ja vuoiŋgat leat miellagiddevaččat buddhisttaide, go dat mitalit mo son ráhkkanii šaddat Buddhan.

Leat mitaluvvon ollu mitalusat/cukcasat das mo Buddha riegádeapmi dáhpáhuvai. Ii leat vejolaš historjjálaččat duođaštit dáid mitalusaid duohtavuoda. Ollu dain leat mitaluvvon njálmálaččat áiggiid čađa ja govvidit buddhisttalaš iešvuodaid, nu go ovddasmoraš, egoismma guođdit ja ii-veagalaš eallin.

Klassihkalaš biografijat mitalit ahte gonagas (Buddha/Siddharta Gautama áhčči) geahččalii doalahit Siddharta ruovttus ja das šiljus. Sus ledje jáhkemeahtun čáppa gárdimat ja stuorra šloahat. Dasa lassin sutnje fállui čáppa nieida eamidin ja eará nieiddat vel geat galge bálvalit juohke láhkai. Mitaluvvo ahte su eallin lei ovdagihtii mearriduvvon ja ahte son galggai ohcat vuoiŋjalaš moriheami. Lihkká jos vel áhčči vikkai sutnje fállat buot máilmmálaš riggodagaid, de bárdni háliidii johtit ja oaidnit máilmmi. Vuosttaš mátkkis deaivvai guvrriidan boares ádjá, čuožžumin luoddaguoras. Son hirpmástuvai, go dákkáriid son ii lean oaidnán. Nuppi mátkkis deaivvai buohcci gii fieradii bákčasiiguin. Ain son hirpmástuvai, go ii lean ádden ahte ná issoras lea duohta eallin, ja baluin son máhcai ruoktut. Goalmmát háve son deaivvai hávderáiddu. Bálvvát čilgejedje sutnje ahte olbmo eallin loahppá jápmimin. Siddharta fuomášii dalle ahte áhčči lei su ovddas visot eallima duohtavuodaid čiehkkan. Njealját mátkkis son deaivvai muhtin muŋkka gii ii eaiggádan maide ja gii gearjidii dušše dan maid dárbbášii eallimii. Son smiehtai ja jurddašii geahččalit gávdnat vástádusa eallingažaldagaide. Buot máilmmálaš riggodagat eai šat mearkkašan maidege, ja Siddharta mearridii ahte son manná vuvddiide jurddašit mo olmmoš sáhtta beassat eret vártnuhis dilis. Son čuovvuodii muhtin askehtaid ja oahpai ja hárjehalai jurddašit čiekkalit ja biinnidit iežas (nealgut). Muhto dát ii buktán su áddejupmái. Son fuomášii ahte gaskamearri lea vuohki mo bisuhit lihkolaš eallima. Bodhgaya muora vuolde son *morihii* ja šattai Buddha (son gii lea morihan). Son áddii ja fuomášii mo beassat eret buohcuvuodas, boaresvuodas ja jápmimis. Son oinnii duohtavuoda nu mo dat lei. Bodhgaya muora vuolde oaččui golbma dieđá: ležas ovdeš eallima birra, oktavuoda gaskkal karma ja ođđsitriegádeami, ja dan njeallje duohtavuoda:

- Duhtameahttuma duohtavuoha,
- duohtavuoha das mo duhtameahttunvuoha bohciida,
- Duohtavuoha das mo duhtameahttunvuoha nohká

- ja duohtavuotta luottas mii doalvu duhtameahttunvuoda loahpaheapmái.

Buddha oahpahii njeallje duohtavuoda ja vártnuhisvuodaid sivaidda ja váikkuhusaidda 45 jagi miehtá davvi India. Ollugat čuvvo su ja son organiserii máhttájeddjiiddis muhtin kloastarservodahkii (sangha). Ollugat adde skeaŋkkaid Buddhai. Son jámmii 80 jahkásažžan. Jápmínseanggas muŋkkat, dahje máhttájeaddjit árvvoštalle mo Buddha oahpuin galgá mannat go Buddha jápmá. Buddha celkkii ahte sii galge *dharma* (Buddha oahpu) čuovvut ja oahpahit buot olbmuid ja sii galge leat jodiheaddjit. Buddha rumaš gieđahallui dego keaisára rumaš. Dat boldui ja bázahusat biddjojedje stupaide (smávva huksehus dahje hávdesadji). Ollugat johtigohte dáid bassi stupaide ja báikkiide gos Buddha lei johtán ja orrun. Buddha lea ain álbmuidda gaskkas su oahpu bokte ja bázahusaiddis bokte. Gávdnojit Buddha-báccit juohke sajis gos Buddhisma lea válidooskkoldat. Buddha-báccit galget dihto hámmis, go su iešvuodát čájehuvvojit dihto mearkkaiguin. Árbevirus mitalit ahte Buddhas leat 32 fysalaš mearkka mat duođaštit Buddha iešvuodaid. 32 lea bassi lohku vedalaš árbevirus, danne go gávdnojit 32 ipmilla almmis ja 32 ipmaša riegádeamis. Muhtin mearkkat leat: Liiki suorpmiid gaska, Guhkes bealljegeažit, guhkes gieđat ja suorpmat. 32 fysalaš mearkka galget govvet su ipmillaš luonddu.

Buddhisma

Buddhisma álggii Indias go askehtat čoaŋkkanedje maŋŋá Buddha jápmima, ja čuovvugohte Buddha oahpu vai besse eret ođđasitriegádeami birrasjoradeamis. Golbma činja, njeallje duohtavuoda ja gávccii bálgá galget bagadit olbmuid eallimis. Gč s 50-51 oahppogirjjiis.

Buddhisma suorranii dan vedalaš oskkoldagas mii leamaš vuodđun sihke hinduismii ja buddhismii. Buddha lei “oahpaheaddji” ja ovdagovva ja muhtinlágan beasti, ja veahkehii olbmuid gávdnat iežaset luottaid eallimis. Su filosofija ja jurdagat, ja mitalusat su eallimis leamaš guovddážiis buddhisttaid eallimis. Ii leat vejolaš historjjálaččat duođaštit buot mitalusaidda. Deháleamos lea datte ahte mitalusat veahkehit álbmoga ohcat duohtavuoda ja guodđit máilmmálaš vártnuhisvuodaid.

Buddhisma lea eambo eallinvuohki go oskkodat. Buddhisma lea maid gohčoduvvon “Gaskamearreluodan. “ Buot maid Buddhisttat dahket dahje barget, sii dahket vai ožžot oskkolaš bálkkašumi *punya*. Mediteren ja buori dagut/buorre morála addá punya. Sii doivot oažžut suodjalusa buohcuvuođaid ja lihkohisvuođaid vuostá. Ollugat vádjolit bassi báikkiide dahje stupaide/hávdesajiide gos Buddha bázahusat orrut. Bázahusaid fámut/vuoigŋat galget veahkehit olbmuid eallimis. Ollugat rohkadallet Buddha-bácciiide, ja skenkejit skeaŋkkaid muŋkkaide. Mahayana-buddhisttat dohkkehit ja jáhkket ahte maiddái earát leat ollen Buddha-dássái ja šaddan ofelažžan Buddha ohppui.

Buddhisma buvttii ođđa mediterenoainnu ja ođđa jurdagiid olbmuide. Sin oskkuetihkka muitala ahte máilmmálaš ávdnasiin (materialismmas) ii leat “substansa”, ja buot rievdá obba áigge. Ii mihkkege leat “ieš”, dahje “leat” okto. Buot ja buohkat leat mii daguid bokte, earáid bokte ja váikkuheami bokte šaddan nu mo leat. Olles máilmmis leat dušše oktavuodát, proseassat, dahje dáhpáhusat duogážin buot ávdnasiidda ja olbmuide. Ii mihkkege leat guovddážiis, dahje dakkár mii ánsšáša erenoamáš dili dahje fuomášumi.

Buddha eallinnjuolggadusat (Dharma)

Eallinnjuolggadusat ledje Buddha čuovvuledjjiid várás. Sii ledje daid oahppan Buddhas.

Buddha njeallje duohtavuoda čájehit ahte Buddha dohkkehii biinnu eallimis. Buot eallimis lea biidnu, riegádeapmi, boaresvuohta, ja jápmin. Buot eallin rievdá ja buohkat fertejit dán biinnu čađahit. Buddhisma oaivvilda ahte mii “johtit” eallimis eallimii ja leat karma fánngat, dat mearkkaša ahte mii iežamet daguid bokte “čohkket” váikkuhusaid. Biidnu iešalddis ii leat biidnu muhto duohtavuoha. Datte lea nu ahte olbmot *dovdet* dan dego biidnun. Sin jurdagat leat “oahpahuovon” dasa ahte dát lea biidnu. Olbmot geahččalit beassat eret das mii sin mielas dovdu unohassan. Olbmot eai dohkket ahte boaresvuohta boahtá, sii geahččalit nu guhkás go vejolaš manjedit dan ja beassat eret das. Buddhisma oaivvilda ahte mii galgat ohcat duohtavuoda ja dohkkehit dili/eallima nu mo dat lea. Dalle mii beassat friddja ja eat dárbbáš váivašuvvat máilmmálaš ávdnasiin ja boasttu jurdagiin/giellásiin, ja dainna áibbašemiin ahte šaddat juoga mii ii leat vejolaš. Ii mihkkege leat agálaš, ja jos mii dan jáhkkit de min eallin dievvá váivviin ja biinnuin. Buddha namuha gávccii bálgá maid

olmmoš sáhttá čuovvut jos galgá beassat eret binnus. (s 51 oahppogirjjis). Gávcci bálgá leat Buddhisma beastinvuohki. Sihke rivttes viisodat, etihkka ja mediteren leat dehálaš oasit das ja galget doalvut olbmo bestojupmái. Go olmmoš čuovvu gávcci bálgá, de ollá nirvana (friddjavuođa) ja beassá eret eallima birrasjohtimis (eallima juvllas). Rivttes dagut galget veahkehit dábálaš olbmuid oažžut buori karma (s 52 oahppogirjjis). Eai buohkain leat áigumušat ollit nirvana, ja eai buohkat šatta muŋkan ja čađat visot Buddha eallinjuolggadusaid. Buddhisma eallinjuolggadusat eai leat geatnegáhtton njuolggadusat maid olbmot galget čuovvut. Muhto Buddha oahppu čujuha muhtin eallinjuolggadusaide mat geahpidit olbmuid eallima ja veahkehit olbmuid láhttet heivvolaččat ja vuohkkasit servodagas ja guđet guimmiid ektui. Muhtin eallinjuolggadusat leat muŋkkaid ja nonnaid várás.

Tempelat

Maŋŋá Buddha jápmima johtigohte ollu muŋkkat ja nonnat juohke guovllus. Dat mielddisbuvttii dárbbu hukset dáluid (tempeliid) vai sis ledje sajit gos sáhtte čoahkkanit, (Sangha) erenoamážit arviidáigge. Álggus ledje rabas báikkit main ledje unna lanjažat servviide ja berošteddjiide. Muŋkkat galget eallit servodaga “olggobealde”. Sii galget eallit morálalaččat riehta, jurddašit čiekŋalis jurdagiid (mediteret) ja sin eallimis eai galgga leat máilmmálaš geatnegasvuodát, ja eai galgga eaiggáduššat maidege. Muŋkkaid servodat šattai muhtinlágan oktasašvuodaortnet.

Dađistaga ihte stupat, hávdesajit dahje muitobáikkit gos Buddha bázahusat orrut. Álggus ledje dát smávvá, muhto áiggiid čađa leat sihke tempelat ja stupat čiŋahuvvon. Leat ihtán Buddha-báccit ja govat mat galget symboliseret iešguđetlágan vuoiŋnalaš áddejumi ja iešvuodaid. Buddha-báccit leat dávjá dahkkon fiidnámus hámis ja divraseamos ávdnasis. Maiddái eará bassi olbmuid báccit sáhttet muhtin tempeliin. Tempelat ja bassibáikkit leat sturron ja doppe leat sihke girjerádjosat ja mediterenlanjat, ja eará lanjat rohkadallamiidda dahje eará oskkolaš doaimmaide. Maiddái gávdnojit kloastarat muŋkkaid ja nonnaid várás. Buddha-báccit orrot stuorra lanjain ja meannuduvvojit dego gonagasat, dahje ipmilat.

Tempelat ja kloastarat leat huksejuvvon iešguđet hámis ja iešguđet áigumuša várás. Olbmot rohkadallet iešguđet bácciide, iešguđet láhkái. Muhtin tempelat doibmet čoahkkananbáikin gos ollugat sáhttet rohkadallat, lávlut sálmmaid ja guldalit sártni Buddha daguin.

Muhtin tempeliin leat olbmuid máttuid bázahusat ožžon sierra lanja. Doppe lea vejolaš “deaivvadit” máttuiguin. Erenoamážit Jáhpanis lea máddokultuvra viiddis ja dehálaš.

Bassi teavsttat

Buddhismmas leat ollu eambo bassi čállosat go guđege eará máilmmioskkoldagas. Sivva dasa lea Buddhistaidda mánngabealatvuohta, ja dohkkeheapmi dasa ahte sáhttet leat mánnga duohtavuoda eallimis. Sii dohkkehit ahte sáhttet gávdnot mánnga oskunvuogi ja ahte gávdnojit mánnga vuogi ohcat buori eallima ja bestojumi.

Guokte váldosuorggi Theravada ja Mahayana eaba leat ovttaoaivil das mat leat Buddhisma bassi čállosat. Theravadas leat golbma gore: Tripitaka, dat bassi čállosat. Eará čállosiin ii leat seammá árvu. Mahayana Buddhistaidda fas rehkenastet Tripitaka dego dat oahppu maid Buddha attii daid muŋkkaide geat eai lean nu ovddabealde ja “jierbmái”. Eará čállosiid son attii daid čeahpimusaide. Mahayanaid teavsttat leat Theravada buddhistaidda mielas boasttu teavsttat.

Tripitaka leat Buddhistaidda boarráseamos bassi čállosat. Tripitaka mearkkaša: Golbma gore. Dat mearkkaša ahte leat golbma iešguđet teakstačoakkáldaga mat leat Rátkojuvvon sisdoalu ektui.

Vinaya Pitaka lea vuosttaš teakstačoakkáldat ja doppe sáhtta lohkat muŋkkaid ja nonnaid eallinnjuolggadusaid.

Nuppi teakstačoakkáldagas, Sutta Pitakas čuožžu buot maid Buddha dajai eallimis. Buddha oahppu: Dharma. Su sártnit ja ságasteamat olbmui. Eanemus dovddus teaksta doppe lea Dhammapada, masa leat čohkkejuvvon oanehis mitalusat ehtalaš geahččanguovllus, ja Buddha ovdeš eallimiid birra.

Manjimuš oasis (gores) sáhtta lohkat dárkilis čilgehusaid Buddha ohppui Dharmai.

Buddhisttat jáhkket ja oskot ahte Tripitaka boahdá Buddhas ja buddhismma álgu áiggis.

Allabasiit

Mánu johtin mearrida goas leat buddhisttalaš bassebeaivvit. Fásttubeaivvit leat šaddi- ja dievvi mánu áiggis ja daid áiggiid čoahkkanedje munjkkat ja nonnat oahpahallat eallinnjuolggadusaid (Dharma) ja dovddastit jos ledje rihkkun njuolggadusaid. Daid beivviid sii fitnet tempelis, skenkejit rásiid ja suovvasa, ja guldalit sártni. Ollugat čuvvot munjkkaid logi eallinnjuolggadusaid dáid beivviid.

Lea dábálaš arviáiggis (3 mánu suoidnemánu rájes) munjkkat ja nonnat geassádit tempeliidda ja kloastariidda gos sii jurddašit čiekŋnalis jurdagiid (mediterejit) ja studerejit. Maiddái nuorra gánddat šaddet munjkan dán áigodagas. Áigodaga loahpas buktet olbmot skeaŋkkaid ja biktasiid munjkaide. Dáinna lágiin sii huksejit alcceseaset buorre karma. Dát áigodat gohčoduvvo: Varsha.

Vesak/Visaka

Buot buddhisttat ávvudit vesak. Datte ávvudeapmi dáhpáhuvvá iešguđet láhkái, iešguđet guovllus. Vesak lea muitit Buddha riegádeami, su móráneami, su oahpu ja su jápmima (luodda nirvanai). Dát dáhpáhuvvá min áigodagas: Miessemánus. Dan beaivvi go lea láđasmánu. Vesak gohčoduvvo Visaka Thaieatnamis ja Vesak Sri Lankas. Ávvudeamit ja muitobottut leat iešguđet áiggiin. Tibetas ávvudit Buddha riegádeami ja jápmima miessemánus láđasmánu áigge. Kiinás ja Jáhpánis ávvudit dušše Buddha riegádeami dán áiggis. Jáhpánis ávvudit Buddha riegádeami cuoŋománu 8. B, Su móráneami juovlamánu 8. B, ja su jápmima guovvamánu 15.b.

Vulan- Ullambana- Urabon (Jábmiid ávvudeapmi)

Buot sieluid ávvudeapmi gohčoduvvo maiddái Vulcan mii čađahuvvo suoidnemánu gaskkamuttus. Ávvudeapmi vulggii Kiinás gos olbmot dáhttu veahkehit ja muittašit máttuid sieluid. Vulcanáigge mannet olbmot ruovttuide ja bovdejit jápmán fulkkiid boahtit. Muhtimat

mannet tempeliidda ja rohkadallet jápmán fulkkiid ovddas. Muhtin olbmot bovdejit muŋkkaid ruovttuide doallat meassuid ja rohkadallat jábmiid ovddas.

Jáhpanis: Bon lea deháleamos buddhistaš ávvudeapmi jagis. Symbolalaččat sii ávvudit jápmán fulkkiid sieluid boahtima ja mannama. Gintalat dahje čuovggat leat sin sielut. Olbmot dánsot ja cahkkehit bures-boahtin čuovgga ja addet skeaŋkkaid vuoigŋaidáltáriidda maid leat ruovttuide dahkan. (Dát dáhpáhuvvá Jáhpanis) Loahpas sii bidjet čuovggaid smávva fatnasiid ala, ja dat mannet joga mielde dahje áhpái go ávvudeapmi loahppá. Dat govvida jápmán fulkkiid sieluid mat mannet fas jábmiidriiki.

Buddhista geaŋus hávdái

Buddhista eai leat oktasaš rituálat mat gusket riegádeapmái, nammadeapmái ja náitaleapmái. Rituálat eai leat njuolga buddhismii gullevaččat, ja olbmui leat iešguđetlágan vierut.

Dušše guovtti badjelmanahagas leat erenoamáš buddhista sisdoallu. Dat lea go gánddat šaddet muŋkkat ja nieiddat nonnat, ja go olmmoš lea jápminseanggas. Lea sivva dasa ahte buddhisma lea guovddáži ja oidnosis go lagamuččat leat jápminseanggas. Sii jáhkket ahte olmmoš čuovvu eallima birasjođaldaga ja ahte son oažžu, dahje álgá ođđa eallima manŋá jápmima. Danne lea dehálaš dárkilit čuovvut njuolggadusaid das mo olbmo meannudit vai beassá ráfis mannat ja oažžu buorre eallima “nuppe” bealde. Sii rohkadallet, resiterejit bassi teavsttaid (sutraid) ja rohkosiid. Muitosártniid dollet jábmi birra. Buot dán sii dahket vai bahávuoiŋat eai oačču coavcci, ja vai ožžot fámu viidáset “mátkái”.

Nuorta-Asia guovlluin lea dát vuohki ja dáhpi rievdan. Ollu olbmuid gaskkas doppe lea dábálaš jurddašit ahte olbmot mannet máttuid lusa go jápmet. Sii šaddet vuoigŋan, muhto bissut ain lágaš olbmuid ja bearraša sohkaš. Olbmot oaffaruššet sidjiide skeaŋkkaid ja rohkadallet sin ovddas. Go jápmán olbmos eai leat šat lagamuččat eallimin, de sii šaddet oassin buddha ja ipmiliid máilmmis.

Vástádusat Loga-ja-vástit bargobihtáide s 65 Buddhisma

1. Son gii morihii
2. Siddharta Gautama
3. Dustet Buddhas veahki, oahppat Buddha oahpu, čuovvut Buddha eallinnjuolggadusaid
4. Rivttes daguid (5 eallinnjuolggadusa)
5. Buddha-báccit
6. Muŋkkat ja nonnat
7. Tripitakan
8. Vesak ja Vulcan
9. Boldet jápmán olbmuid
10. Theravada ja Mahayana

Vástádusat ja kommentárat “Daga-ja-oahpa-eambbo” bargobihtáide s 65-66 Buddhisma

1. A) J 565 r – J 485 j (o.Kr) = 80. Buddha šattai 80 jagi boaris.

Á) Buddhistaid áigerehket álgá go Buddha jámii, jagi 485 o.Kr. Min jahki lea dál 2011 ja jos dasa lasihat vel J 485, de šaddá: J 2496. Buddhisttain lea jahki 2496.

B) J 565 r – J 527 (go morránii bodhi muora vuolde) = 38. Buddha lei 38 jagi boaris go morránii bodhi muora vuolde Bodh Gayas, Indias.
2. 2096 jagi boarrás leat čállon tripitaka teavsttat gávdnon. Vuosttaš teavsttat čállojedje birrasii jagi 85 o.Kr (min áigerehkega mielde) ja dassái lea 2096 jagi. (2011 + 85)
3. Dása gávdno kártabirassárggus. Kopijiaoriginála nr: 1 Oahppit dárbbasit Atlasa veahkin gávdnat riikkaid.

4. Muitospellui gávdno mála reaidostobes. Gč. maiddái eará vugiid ja evttohusaid das mo sáhtta doahpágiid hárjehallat. Sáhtta koarttaid lamineret ja vurket eará hávvái/jovkui.
5. Dása dárbbášuvvojit lassi giehtagirjjit buddhisma ja Buddha birra. Daid galggašii oahpaheaddji ovdagihtii viežžan skuvlagirjerádjosis, ja dat berrejit orrut klássalanjas dan botta og fáddá oahpahuvvo. Go ráhkkanat dása, berre váldit vuhtii ahte muhtin ohppiide heivejit girjjit main leat ollu govat.

Digaštallan:

Heive juohkit ohppiid smávit joavkkuide, ja diktit sin ráhkkanit ja čállit čoavddasániid dahje čuoččuhusaid ja jurdagiid mat bohciidit go ságastit joavkkuin. Oahpaheaddji ii galggašii buktit iežas oaiviliid ja evttohusaid vástádussan, go dájvja oahpaheaddji oaivilat ja evttohusat šaddet dego rivttes vástádušat. Dát fas sáhtta bissehit dahje gáržžidit ohppiidjurddašanproseassa. Dattege galgá atnit muittus ahte ságasteapmi ovdána ja ii šatta dušše háleštanboddu. Givssideami/šláttardeami/bilkideami heive loktet fáddán dán oktavuodas. Addit ohppiide áiggi vástidit, lea dehálaš. Astat vuordit responderema, go oahppit dárbbášit áiggi smiehttát ja árvoštallat čuoččuhusaid ja ákkaid.

- Alkoholavuovdin: badjelmeare jugešvuohta, ruhtagollu, gárihuvvan, miellarievdan,
- Vearjovuovdin: Olmmošgoddin, bárttit ja soahti buktá vártnuhisdili olbmuid ja lagamuččaide geat šaddet gillát,
- Bilkideapmi/šláttardeapmi: Bilida olbmo nama, olbmot sáhttet šaddat verddiid haga, givssiduvvot, olgguštuvvot, oaguhuvvot, šaddet oktonassii,
- Mo mii sáhttit váikkuhit olbmuid buoret dili: Fátmmastit, bovdet fárrui, ságastit, bovdet guossái, veahkehit, leat verdde,

Metodalaš tipsat Buddhisma

- Váldde mielde suovvasa, liđiid, šattuid, čázi (lihtti mas lea čáhci) ja gintaliid skuvllii ja čájet mo buddhisttat dahket Puja (rohkadallet) ja oaffaruššet/addet skeaŋkkaid Buddhai. Ságastehpet dan birra maid iešguđet ávdnasat mearkašit. (Suovas govvida rohkosa, lieđit govvidit Buddha čábbodaga, Šattut leat borramušat, čáhci čájeha ahte olbmo siellu lea seammá jaskat go čáhceoavi go son rohkadallá ja smiehttá. Ginttalčuovga čájeha ahte Buddha oahppu čuvgeha máilmmi)
- Darvvihehket skuvlalanja seaidnái stuorra pláhkáha masa sárgubehtet juvlla mas leat gávccii “luotta”. Dasa čállibehtet čábbát daid gávccii njuolggadusaid mat namuhuvvojit gávccii bálgán (s 51 oahppogirjjis). Ságastehket sisdoalu birra.
- Oahppit sáhttet dahkat ovdanbuktima Vesak dahje Vulcan birra. Sáhttet geavahit govaid maid gávdnabehtet Čállidlagádusa neahttasiidduin.
- Buohkat ráhkkanit, ja čállet ja lohket ovttá fáktadieđu Buddhisma birra.
- Válljehehket muhtin siidduid dahje teavstta oahppogirjjis. Lohket dan ja oahppit sáhttet hárbhallat njálmmálaččat muitalit maid sii muitet teavsttas. Evttohusat: s 60 - 61, s 59, s 55, s 53, (Buddha čájeha luotta), s 48.

Muhtin buddhisttalaš muitalusat

Gautama šaddá Buddhan

Stuorra, govda muorat šadde vuvddiin doppe gos Gautama váccášii. Muorragierragat ledje allat ja mánga, ja muorain ledje ollu lasttat. Muoraid vuolde lei buorre, go dat adde suoivana báhkaid vuostá. Muorraguottut ledje govdadat ja vuohkkasat mieiggadit.

Muhtin beaivvi čohkkedii Gautama dákkár muora vuostá. Son čohkkedii nuorttabeallái ja bijai ámadaju oarjjabeallái. Son mearridii ahte son áigu das čohkkát ja smiehttat dassá go fuomáša biinnu ja eallima duohtavuođa. Mara (biru) geahččalii fillet su eret dáid jurdagiin. Son ii háliidan ahte Gautama galggai gávnnaht duohtavuođa. Muhto Gautama dovddai ovddasvástádusa álbmoga ektui, ja son vuostálasttii Mara. Gautama smiehtai garrasit buorrevuođa, viisodaga ja gierdevašvuođa birra. Mara fertii loahpas vuollánit, go Gautama lei buorre olmmoš.

Go Gautama lei vuoitán Mara badjel, son smiehtai iežas eallima birra, ja mo buot eallit ja olbmot galget riečadit ođđasit ja oažžut fuonit dahje buoret eallima. Sin dágut váikkuhit dasa makkár eallima ožžot. Gautama smiehtai guhkká ja garrasit. Dađistaga son áddii daid njeallje čáppa duohtavuođaid ja mo buot leat čatnosan oktii:

- Duohtavuoha das ahte gávdno biidnu máilmmis
- Duohtavuoha das ahte manne biidnu gávdno
- Duohtavuoha das mo bissehit biinnu
- Duohtavuoha dan luotta birra mii doalvu dohko gos biidnu nohká

Luodda mii doalvu dohko gos biidnu nohká:

-rivttes áddejupmi

-rivttes jurdda

-rivttes cealkin

-rivttes dagut

-rivttes eallinvuohki

-rivttes áigumuš

-rivttes fuomášupmi

-rivttes spaktan

Buot dát dáhpáhuvai muhtin lađasmánu eahkeda. Go beaivváš luoitádii, lei Gautama dievvan máhtuin. Go beaivváš luoitádii, lei Gautama čuvgehuvvon. Go beaivváš luoitádii lei Gautama šaddan Buddhan, son gii lea morihan. Dát dáhpáhuvai Vesak áigge.

Buddha ja Rahula

“Lea ge buorre, Áhčči!” Rahula buvtii čáhcelihti Buddhai. Lei veiggodan ja lei áigi bassat julggiid. Juolggit ledje guhkes beaivvis sakka duolvan. Buddha moddjestii Rahulai ja basai su julggiid ja sihkui daid. Go lei geargan bassamis, de diškii eatnamii čázi mii lei báhcán.

“Fuomášit go ahte mun diškejin čázi mii lei báhcán?” jearai son. “Jo, dan fuomášin”, vástidii Rahula. Seammá dušši go diškejuvvon čáhci, seammá dušši lea du hárjehallan jos don goasse gielistat”, dajai Buddha. “Muitte ahte álo mitalit dušše duohtavuođa, bártnážan.” Dasto son válddi speadjala mii lei orrumin das. “Dieđát go masa speadjala sáhtá geavahit?” jearai son. “Das sáhtán mun oaidnit iežan, “ vástidii Rahula. “dat lea duohta, Rahula. Sáhtá leat ávki oaidnit iežas,” vástidii Buddha. “Go don áiggut dahkat juoidá, mii dal leš, de galggat geahččalit oaidnit iežas nu mo speadjalis oainnát iežat. Geahča lea go dat maid don leat jurddašan dahkat buorre vai vahágis dahkku. Jos dat lea vahát alcet ja earáide, de ale daga dan. Muhto jos du dahkku lea buorre alcet ja earáide, Rahula, de sáhtát áinnas dahkat nu mo ledjet jurddašan!”

Buddha rumaš boldojuvvo

Buddha lei jápmán ja su rumaš lei gisson fiskes liinni sisa. Lei dahkkon stuorra dollasadi gos su rumaš galggai buollit. Buddha rumaš lei biddjon dollasaji ala, muhto ii oktage háliidan cahkkehít dola. Ollu olbmot ledje čoahkkanan ja sii vázze ráidun dola birra. Nu lei dábálaš gutnejahttit gonagasaid. Buddha maid ánsásáii gonagaslaš earrodearvvuođaid.

Ollugat moraštedje go buorre ustit ja oahpaheaddji lei jápmán, ja ii ovttasge lean miella cahkkehít dola. Datte loahpas gii nu lei cahkkehan. Dollanjuokčamat ledje allat. Buohkat čušžo das jávohaga ja gehčče dola dassá go lei buollán ja buot lei šaddan gutnan.

Kushinagara olbmot čohkkejedje gunaid, ja bidje daid muhtin ruhku sisa. Ruhku bidje ráđđevissui guovdu gávppoga. Das dat orui čieža beaivvi. Olbmot fitne das ja guđde rásiid ja suovvasa dasa. Muhto de bođii diehtu Shakya-albmogis: “Oahpaheaddji lei min sogas. Mii váldit gunaid ja mii áigut hukset muitomearkka su dihtii.” Dasto bohte gonagasat iešguđet guovlluin ja gáibidedje ahte gunat gulle sidjiide, go oahpaheaddji lei seammá ollu leamaš sin guovlluin. Ii oktage vuollánan. Loahpas muhtin jierbmás olmmoš, Dona, válddii sáni ja celkkii: “Verddet! Ii heive ahte mii riidalit gunaid alde. Lehpet go vajáldahtán buot maid oahpaheaddji oahpahii skihpárvuođa ja juogadeami birra? Eat go mii juogat gunaid ja juohkehaš váldá oasi iežas báikái?”

Ja nu šattai. Gunat juhkkosedje gávccii oassái ja biddjojedje smávit ruhkuide. Juohkehaš válddi iežas oasi iežas báikái. Gunat biddjojedje iešguđet hávdesadjái/stupai mat šadde čáppa muitomearkan. Dona oaččui stuorra ruhku ja huksii muitomearkka dasa. Fáhka ihte muhtumat Pippalivanas geat eai lean ollen dollacahkkeheapmái. “Mii maid háliidat dahkat muitomearkka Oahpaheaddjái,” dadje sii ja moraštedje go eai lean báhcán gunat. “Mannet dollasadjái. Doppe soitet báhcán gunat,” dajai Dona. Sii dahke nu mo son celkkii, gávdne čorpma dievva gunaid maid váldde ruoktut. Nu dáhpáhuvai ahte šadde logi muitomearkka oahpaheaddji nammii.

Lehpet šiegate elliide!

Lei árra idit Shravastis. Buddha lei jođus Jetavanas gávpođii, go fuomášii gánddat geat givssidedje gearbmaša. Sii huško ja čuggo gearbmaša soppiiguin, ja váruhedje ahte dat ii beassan eret njáhkali. Buddha bisánii. “Jurddaš jos livččiidet dii geat givssiiduvvohivččiidet nie,” dajai son gándaide. “Mo livččiidet dii dalle dovdan? Lea buoret ahte dis lea miehtemiella gearbmašii ja diktet dan leat ráfis. Dii diehtibehtet ahte juohke ealli ja olmmoš háliida leat lihkolaš su iežas láhkai. Mii eat galgga givssidit eará ealibiid ja olbmuid!”

Gánddat heahpanedje, ja dikte gearbmaša mannat geidnosis.

Neahttačujuhusat

www.buddhistforbundet.no

JUVDDÁLAŠVUOHTA

Máhttolokten 2006 S:

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea Tanak, Tora ja Talmud ja ságastallat guovddáš juvddálaš mitalusaid birra
- ságastallat juvddálašvuoda, juvddálaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, oskkudovddastusa, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget juvddálaš kalendara ja áigerehkega, ja válddahit juvddálaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja synagoga ja guorahallat daid mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Lassi dieđut oahpaheaddjái

Juvddálašvuohta

Juvddálašvuohta ii leat dušše oskkoldat ja osku, muhto maiddáí oktasašvuohta masa juvddálaččat dorvvastit. Sis leat oktasaš eallinnjuolggadusat ja lágat mat čatnet sin dán oktasašvuhtii/oskkoldahkii, ja sis leat juridihkalaš ja moralalaš geatnegasvuođat čatnon oskkoldahkii. Geatnegasvuođat muddejit gaskavuođaid sihke olbmuid gaskkas ja Ipmila ja olbmuid gaska. Jos vel leat ge bieđganaddan miehtá máilmmi, de sis lea oktasašvuođa dovdu go sii gullet ovttá álbmogii; Juvddálaš álbmogii/Israel-álbmogii. Dán álbmoga vuolgga ja rolla máilmmis lea čilgejuvvon hebreálaš biibbalis (boares testamentás). Hebreálaš biibbalis čilgejuvvo juvddálaččaid oktavuotta Ipmilii, sin etihkka ja identitehta ja sin rituálalaš eallin. Historjá muitala ahte Ipmil válljii Abrahamaga iežas álbmoga jodiheaddjin. Son lohpidii Kanaan-riikka Israel-álbmogii, jos sii čuvvo eallinnjuolggadusaid maid son lei bidjan. Šiehtadusa mearka lea gánddaid birasčuohpadeapmi. Abraham oáččui ollu mánáid sihke Sarain ja eará nissoniin, ja sohka stuorui. Abraham rehkenasto Israel-álbmoga “áhččin”, ja buot juvddálaččaid máttu. Juvddálašvuohta oahpaha ahte Ipmil lea sivdnidan ja bisuha máilmmi ja máilmmiávvoša ja buot mii doppe lea. Ipmil lea bassi, agálaš, buotdiehti, láđis, vuoiggalaš, hábmekeahces ja orrunsaajikeahces. Ipmil ii leat goappáge sohka beallái gullevaš, muhto metaforalaččat namuhuvvo hebreálaš biibbalis dego “áhččin”.

Juvddálašvuohta lea rievdan ollu, álggu rájes. Juvddálažžan šaddet olbmot geat riegádit juvddálaš bearašii, dahje eadni lea juvddálaš. Manjimus áiggiid lea maiddáí dohkkehišgoahtán mánáid geain dušše áhčči lea juvddálaš, nu guhká go máná šaddá bajás juvddálaš birrasis. Olbmot geat dáhttot, sáhttet konverteret juvddálašvuhtii. Sii geahččaluvvojit mángga láchkai ja albmát/dievdut birračuohpahunvojit. Otne leat birrasiid 14 miljovna olbmot gullevaččat juvddálašvuhtii dahje juvddálaš kultuvrii. Eanaš oassi dain ássat Eurohpás, Israelis ja Amerihkás.

Bassi čállosat

Juvddálaččaid basimus čáluš lea *Tanakh*, hebreálaš biibbal (risttalaččaid Boares testamentá). Sin juohkin ja dulkojupmi lea eará go dan maid Norgga Girku geavaha (boares testamentá). Tanakh lea juvddálaččaid máttuid historjá ja dat muitala maiddá juvddálaččaid rolla máilmmis. Tanakhas leat golbma oasi: Torah, dahje Láhka (5 Movsses-girjji), Neviim (Profehtat) ja Ketuvim (Čállagat). Torah lea dat basimus oassi. Torah lea hebreálaš sátni, ja mearkkaša: *Oahpahit*. Ortodoksa juvddálaččat jáhkket ahte Movsses ieš lea čállán Movssesgirjjid, ja ahte Ipmil daid almmuhii njuolgga sutnje. Torah lea čállon rullaide, ja lea synagoga basimus ávnnas. Torah sáhtta leat 60 mehter, ja lea čállon giedain pergamentii. Dat orrut skáhpes synagogas, ja dan ii leat lohpi giedahallat suorpmaguin. Torahs čuožžu Israel-álbmoga árra historjá ja Israel-álbmoga ja Ipmila šiehtadusa birra. Dás čuožžu maid mo olbmot galget eallit. Go olbmot fárregohte ja bieđganadde miehtá máilmmi, leamaš dárbu dahkat Talmud (čilgehusat Torah teavsttaide). Talmud lea vuođustuvvon Torahs, muhto iská gávdnat duohtavuoda, ortnega ja eallima oaivila ja áigumuša Torahlágain. Leat albmát/dievddut geat leat čállán Talmud, muhto manjimus áiggiid leat maiddá nissonat searvan Talmuda digaštallamiidda ja oahpahussii. Neviimas leat: Josva, Duopmáriid girjjit. Vuosttaš ja Nubbi Sámmolgirjji, Vuosttaš ja nubbi Gonagasgirjjit ja Profehtat. Dás sáhtta lohkat mo olbmot elle, ja muhtin dáhpáhusaid birra mat geve gaskkal 700 – ja 400-logu o.Kr. Ketuvimas leat sálmmat iešguđet áigodagain, viisodatteavsttat, Job girji, Sátneuojit ja sártnit. Ketuvimas oahppá juvddálaččaid etihka, suttu, áššiid gažaldagaid, ja olmmošlaš gaskavuodaid birra. Viisodatteavsttain leamaš stuorra váikkuhus juvddálaš etihkkii ja olmmošoidnu.

Siddur lea dábálaš juvddálaččaid deháleamos girji. Doppe gávdnojit buot rohkosat ja buressivdnidumit mat geavahuvvojit sihke synagogain ja ruovttuin. Muhtin Rabbina čálii vuosttaš rohkogirjji 800-logus m.Kr., muhto dál ođasmahtto dađistaga. Dohko leat lasihan rohkosiid mat veahkehedje sin geat vásihedje holocaust, ja dál leat maiddá juvddálaš nissunbeliid čalmmustahtán. Dát čájeha ahte Juvddálašvuohta lea ealli oskkoldat mii heiveha iežas, ja čuovvu servodaga rievdadusaid ja áiggiid.

Shema lea juvddálaččaid oskudovddastus. (5 Movssesg 6, 4-5) Dan ohppet mánát ja dan sii resiterejit/dadjet/rohkadallet idđedis ja eahkedis. Viidásat (5 Movssesg 6, 5-9) čuožžu mo sii

galget gárvodit kippain, tallitain ja rohkosbáttiin (gč gova s 76 oahppogirjjis), ja mo mánáide oahpahit juvddálaš eallinnjuolggadusaid.

Allabasiit

Juvddálaš allabasiin leat prinsihpat ja dábit mat leat guovddážis juvddálaš oskkoldagas. Juvddálaččaide lea dehálaš oahpahit mánáide oskkoldaga sisdoalu. Sis leat ollu allabassibeavvit ja ávvudeamit, muhto dás muitalit duogáža dušše daid dábálepmosiidda: Sabbat, Hanukka ja Pesach.

Sabbat lea oktii vahkus, ja lea juvddálaččaid deháleamos allabassi. Dat lea illubeaivi, ja sihke eallit ja olbmot galget vuoinjastit. Árgabeaivválaš dagut ja barggut galget orrut. Dát lea geatnegasvuohta. Sabbatii čatno sihke Egyptas eretfárren, sivdnádus ja Ipmila ja Israel-álbmoga šiehtadus. Torahs čuožžu maid ii leat lohpi bargat dán beavvi. Rabbinat leat lasihan/heivehan lágaid vel dađistaga go áiggít leat rievdan ja ođđa ávdnasat ja reaiddut šaddan. Sabbat álgá ja loahppá ipmilbálvalusain synagogas, muhto vuosttamuzžan lea sabbat “ruovttu” bassibeaivi. Nissoniin lea dehálaš rolla dán beavvi. Son galgá málistit ja eará láhkai ráhkkanahhtit ja činjahit ruovttu. Cahkkehit gintaliid eahket ovdal ja dán láhkai álggahit sabbat (bearjadat eahket). Rituálalaš bearašmáilis bistá guhkká ja sisttisoallá sihke buressivdnádusaid, sálmmaid ja sártniid. Lávvardat iđit álgá ipmilbálvalusain synagogas, ja stuorámus dáhpáhus lea go Torah-rullat váldojit olggos skáhpes, ja resiteren álgá.

Juvddálaččat jáhkket ja oskot ahte Ipmil lea vuodđudan Pesach. Pesach lea sullii seammá áigge go risttalaččat ávvudit beassážiid. Bassivádjolusallabasiit leat čatnon sihke eanadollui ja historjái. Eanadollui, dan dihte go dan áigge go Juvddálašvuohta vuodđuduvvui, de lei eanadoallu dábáleamos birgenláhki servodagas. Allabasiit heivehuvvojedje jagi áiggiid, eanadoalu ja luonddu mielde. Juvddálaččat sáhtte vádjolit Jerusalemii, Tempelii. Doppe sii ávvudedje pesach. Pesach álgá Cuonomanu 15.b. ja bistá 8 beavvi. Historjái danne go Pesach muitet dan áigge go Israel-álbmot lei šláván Egyptas ja ipmil sáddii 10 roasu mat loahpas dahke ahte Faraoluit buot šlávaid friddja ja sii sáhtte vuolgit Israelii fas. Dalle sii borret muhtin mállása mas leat borramušat ja máistagat mat iešguđet láhkai galget

muittuhit eretfárrema Egyptas. Mállásiid gohčodit: Seder mállásat. Seder mearkkaša: Ortnet, ja buot mii geavvá dan eahkeda galgá čuovvut dihto minstara. Dat minsttar, dahje ortnet čuožžu muhtin girjjis mas lea namma Haggada. Haggada logadit ja geahčadit dárkilit ovdal go mállásiid boradišgohtet. Mállásiid borran galgá muittuhit mo lei Israel-álbmoga eallin Egyptas, ja mo sii vulge hoahppus eret doppe. Omd bahča urtasat galget muittuhit dan bahča ja váivves dili mas šlávát elle. Jiesttakeahtes (bakt uten bruk av gjær) láibon láibi galgá muittuhit ahte láibbit eai geargan geavvat ovdal go olbmot fertejedje hoahpus johttát.

Hanukka

Dáhpáhusat mat geve 200-logus o.Kr, leat duogážin otná Hanukka ávvudeapmái. Greikka ja juvddálaš kultuvrrat leigga eallán ovttas ráfálaččat, muhto jagi 167 o.Kr oaččui gonagas Antiokus Epifanes fámu. Son dáhtui ahte greikkalaš kultuvrra galggai leavvat miehtá riikka, ja gilldii juvddálaš kultuvrra. Juvddálaččat eai ožžon čuovvut iežaset eallinnjuolggadusaid, ávvudit sabbat ja lohkat iežaset bassi čállosiid. Son “válddii” juvddálaččaid tempela mii lei Jerusalemas, ja bijai dohko Zevs ipmilgovvosa. Juvddálaččat eai sáhttán šat mannat tempelii, ja sii eai sáhttán šat juvddálašvuogi mielde doppe oskut. Muhtin juvddálaš bearrašis ledje 5 bártni. Boarráseamos bárdni ceggii veaga ja sii sohte Antokiusa vuostá golbma jagi. Jagi 164 o.Kr sii vuite, ja sáhtte fas tempela váldit atnui, ja čuovvugoahit iežaset vieruid. (Romalaččat cuvkejedje ja bilidedje tempela jagi 70 m.Kr.). Das rájes dolle ipmilbálvalusaid ja deaivvademiid synagogain, ja ruovttuin. Muhtin čuovga/ginttal/oljólámpá mii álo čuovggai tempelis lei jáddan. Olbmot geahččaledje dan cahkkehit, ja fuomášedje ahte das ii leat olju go ovttá beaivái. Imaš dáhpáhuvai, ja lámpá čuovggai olles gávcci beaivve. Dat lei seammá guhkká go ádjánii buressivdnidit ja ráhkkanahhtit ođđa lámpáoljju dasa.

Dát lea duogáš otná Hanukkaávvudeapmái mii bistá gávcci beaivvi. Olbmot mitalit mánáide mitalusa ja sii lávlot sálmmaid ja lávlagiid dáhpáhusa birra. Hanukka ginttaljuolggis leat 9 gintala. 9. ginttal galgá leat cahkkehan várás. Hanukka álgá juovlamánu 25. B. Ja bistá 8 beaivvi. Vuosttaš beaivvi cahkkehit ovttá gintala, ja dasto guokte ja nu ain dassá go buot gávcci gintala leat cahkkehuvvon. Gintalat cahkkehuvvojit dastta manjá sevnjodeami, ja olles bearaš galgá leat das. Gintalat galget buollit unnimusat diibmobeali, ja dan botta ii galgga maidege bargat. Mánát ožžot dávjá skeaŋkkaid. Vuosttaš beaivvi stuorábuš skeaŋkka,

ja čieža eará eahkeda fas smávit skeaŋkkaid. Skuvllain ja mánáidgárddiin dávjá dramatiserejit muitalusa dan birra mo juvddálaččat vuite soađi Antokius ja greikkalaččaid vuostá.

Muhtin beaivvit leat morašbeaivvit, ja dalle muitet dáhpáhusaid mat leamaš juvddálaččaide vahágiin ja issorassan. Okta dákkár beaivi lea ođđajagimánu 27.b. mii lea ožžon nama Holocaustbeaivin. Dán beaivvi jagi 1945, besse buot Juvddálaččat friddja Duiskka soahtehearráid bargoleairraid fáŋgavuodas.

Holocaust

Go lea sáhka juvddálaččain, de lea maid sáhka holocaust birra. Jagi 1933 rájes go Adolf Hitlera Našunálabellodat beasai ráđđejeaddjin Duiskkas, sii (nasisttat) doarridišgohte juvddálaččaid. Olbmuid geat dorjo našunálabellodaga gohčodedje nasistan. Sii ealáskahtte dološ antisemittalaš oainnuid ja ovdagáttuid, ja áššáskuhtte juvddálaččaid. Sin áigumuš lei jávkadahttit buot juvddálaččaid Duiskkaeatnamis. Sii eai lean dušše oskkolaččaid manjis, muhto maddái dáhttu sin geat gulle juvddálaš olbmonállái. Nasisttaid áigumuš fargga leavai miehtá Eurohpá. Juvddálaččat miehtá Eurohpá galge jávkaduvvot. Ollu juvddálaččat fárrejedje eret, erenoamážit Amerihkkái dán áiggis. Nuorta-Eurohpás čohkkejedje buot juvddálaččaid sierra, ja sii galge orrut čoahkis muhtin báikkiin dassá go nealgi vuoimmehuhtii ja gottii sin. Golggotmánu jagi 1941, álge doalvvuhit juvddálaččaid nuorttas, ja seammás gilde sin fárremis eret Duiskkas. Ollu riikkat dorjo nasisttaid vuogi mo beassat eret juvddálaččain, ja muhtin riikkat eai dáhttun seaguhit dása, ja bissu jienaskeahtá.

Girkoservodagat vuostálaste garrasit, muhto nasisttat eai beroštan sin jienain. Jagi 1941 loahpas, ledje badjel miljovna juvddálačča bárhčon ja goddon. Dál šadde bargoleairrat jávkadanleairan. Miehtá Eurohpá bohte juvddálaččat jávkadanleairraide. Olbmot gádde sii galge bargat. Sii ledje páhkken fárrui muhtin biktasiid ja iežaset divraseamos ávdnasiid. Stuorámus bargoleairrat ledje Auschwitz, Treblinka, ja Maidanek. Go soahti nogai, ledje 6 miljovna juvddálačča goddon, ja dološ juvddálaš kultuvra nuortan ja Balkanis, lei nohkan ja jávkan.

Dán bahávuodá váikkuhusa lea váttis látkat juvddálašvuhtii, mas vuodđooaidnu lea ahte máilbmi lea buorre. Iešguđet bealit juvddálaš oskkus leat viggan čilget ja dulkot manne dákkár dáhpáhus sáhtii dáhpáhuvvat. Muhtimat oaivildit ahte olbmot eai sáhte áddet,

muhto Ipmilis lei áigumuš go divttii dákkár issoras dáhpáhusa/jurdagiid čađahuvvot. Earát fas oaivvildit ahte olbmui lea friddja dáhttu, ja dalle fertejit sii beassat dahkat sihke rivttes ja boasttu daguid. Fas earát oaivvildit ahte Ipmil lei “vajáldahtán”, dahje “guođđán” sin ja dán láhkai ránggáštii iežas álbmoga go eai čuvvon šiehtadusa maid Abraham ja Ipmil leigga soahpan. Vaikko mo dal dulkoš, de lea *seailun* šaddan ođđa juvddálaš oskkolaš geatnegasvuohtan.

Eallinnjuolggadusat

Eallinnjuolggadusat leat juvddálaččaid oskkolaš geatnegasvuođat. Dat leamaš vuodđun oskkoldahkii, dan rájes go Abraham dagai šiehtadusa Ipmiliin ahte Israel-álbmot galgá čuovvut Ipmila lágaid, ja sii dalle ožžot Kanaan-riikka iežaset riikan. Rabbiinat leat čorgen njuolggadusaid ja geatnegasvuođaid muhtin vuogádahkii man gohčodit: *halakha*. Dat mearkkaša: “Vázzit”. Jurdda lea ahte olbmot galget eallit eallima nu mo láchka/šiehtadus (Torah) čujuha. Čuovvut eallinnjuolggadusaid ii galgga mange láchkai čuohcat olbmuid dearvvašvuhtii dahje jápmimii. Buot geatnegasvuođat, gildosat ja njuolggadusat galget biddjot eret jos lea sáhka olbmo heakka gádjumis. Nissonat eai dárbbas čuovvut buot njuolggadusaid, go sii galget dálu doallat. Halakhas čužžot njuolggadusat mat gusket visot eallima dilálašvuođaide. Dás namuhat borranjuolggadusaid ja rohkosnjuolggadusaid. Eará njuolggadusat namuhuvvojit maiddái “Geatus hávdái” vuolde, go ollu eallinnjuolggadusat leat čatnon meanuide ja dábiide mat čuvvot eallingearddi.

Kosher leat juvddálaččaid borramuš- ja borranjuolggadusat. Buhtisvuohta ja ii-buhtisvuohta lea guovddážiis dás. Dat mearkkaša ahte ii-buhtis lea gildon (taref) ja buhtis lea lohpi. Sihke borramuša ráhkkanemis ja borramis leat iešguđetlágan rituálat ja čielga njuolggadusat das maid olbmot galget čuovvut. Vuodđun dáid njuolggadusaide gávdnojit goalmmát Movssesg 11, 3-23, ja viđát Movssesg 14, 3-21. Rabbiinat leat dáid čálabáikkiid vuodul digaštallan ja gávnahan/dulkon mii lea kosher (lohpi) ja mii lea taref (gildon) borramuš. Lea lohpi borrat šibihid ja elliid main leat ludestat gaccat (kløyvde hov) ja smirezastet (drøvtygger). Buot loddeallit mat eai leat boralottit, leat kosher. Manit ja mielki buot kosher-elliin, lea kosher. Varra lea taref. Njuovvan galgá dáhpáhuvat sierra njuolggadusaid mielde. 2 Movssesg 23, 19 ja 34,26 ja 5 Movssesg 14,21 čuožžu ahte ii leat lohpi “vuoššat gihcebierrgu eatnis

mielkkis". Rabbiinat dulkojit dán nu ahte ii leat lohpi seaguhit bierggu ja mielkki/mielkegálvvuid. Dát guokte borramušgálvvu galgaba sierra gieđahallot ja orrut sierra. Eai galgga goasse seammá mállásiidda guossuhuvvot, dahje orrut seammá málesbeavddis. Muhtin borramušgálvvuid lea lohpi borrat sihke biergguin ja milkkiin, omd: guolli, manni, gordni, šattut. Lea lohpi juhkat viinna, muhto viidna galgá juvddálaččain dahkkon.

Rohkadallan lea guovddážiis juohke oskkolaš juvddálaččas. Rohkosa bokte son čatná oktavuodá ipmilii. Rohkosis čájeha giitevašvuodá ja ilu, muhto maiddái sávvá viisodaga ja dearvvašvuodá. Albmát dahje dievddut galget rohkadallat golbmii beaivái. Nissonat eai dárbbas čuovvut dáid áiggiid. Rohkosis son jorgala nu ahte ámadadju orru Jerusalem guvlui. Jerusalem lea juvddálaččaid bassi gávpot.

(5 movsseg 6, 5-9) čuožžu mo ja manne sii galget gárvodit kippain, tallitain ja rohkosbáttiin (gč gova s 76 oahppogirjjiis) go rohkadallet.

Synagoga

Manjá go romalaččat cuvkejedje ja bilidedje tempela Jerusalemas jagi 70 m.Kr, de šattai synagoga juvddálaččaid guovddáš oskkoldatbáikin. Synagogat leat huksejuvvon iešguđet áigodagain, ja danne lea dain iešguđet arkitektonalaš hámit. Dábálaččat lea birasvisti vel dasa čatnon. Synagoga geavahuvvo ipmilbálvalusaide, oahpahussii ja sosiálalaš deaivvadeamiide. Synagogain sáhttet leat heajat, kurssat ja eará bearašávvudeamit. Synagoga huksejuvvo álo Jerusalem guvlui. Buot synagogain lea torahskáhpe (*aron ha-kodesh*) man siste orrut torah-rullat. Skáhpe ja liinnit mat gokčēt skáhpe leat čábbát čijahuvvon. Synagogas lea sárdnestuollu, ja ortodoksa synagogain lea sierra sadji gos nissonat ožžot čohkkát. Juohke synagogas lea lámpá mii galgá buollit agálaččat, ja vel menoara mii lea 8 suorrán ginttaljuolgi. Dát galgá muittuhit dáhpáhusa go juvddálaččat bihte váldit ruovttoluotta synagoga greikkalaččain.

Juvddálaš geatus hávdái

Easka riegádan gánda/bárdni birračuohpahun 8 beavvi maŋná riegádeami. Dát galgá nannet ja olláshuhttit šiehtadusa gaskkal Abraham ja Ipmila. Mohel (birračuohpaheaddji) sáhtta birračuohpastit buohcceviesus, ruovttus dahje muhtin ávvubáikkis. Dalle son oažžu maiddái namas. Dát dáhpivi/vierru lea áibbas dábálaš ja measta buot juvddálaš gándamánat leat birračuohpahun. Reformajuvddálaččat dáhttot doaktára birračuohpahit. Maŋná lea ávvudeapmi ja buot fuolkkit ja lagamuččat leat čoahkkanan. Nieiddat ožžot namas Ipmilbálvalusas synagogas. Muhtimat (reformajuvddálaččat) leat ásahan sierra nammaávvudan beavvi nieiddaid várás.

Talmud čilge ahte buot gánddat 13 jagi ja ovtta beavvi rájes, galget čuovvugoahhtit juvddálaš geatnegasvuodaid. Son lea dalle bar mitzva (geatnegáhtton gánda). Son lea ovdagihtii čuvvon oahpu muhtin rabbina luhtte. Doppe son lea oahppan buot geatnegasvuodaid birra. Loahpas son lea mielde ipmilbálvalusa čađaheamen, ja beassá searvegoddái jitnosit resiteret Torahs. Dát lea stuorra beavvi bearrašii, ja ávvudeapmi lea dehálaš oassi das. Nieiddat čuvvot seammá oahpu, muhto jagi 12 ja ovtta beavvi rájes. Son šaddá dalle bat mitzva.

Náitin ja bearaš lea lunddolaš oassi olbmuid eallimis, dadjá juvddálaš osku. Nissona ja albmá ovttasbargu lea dárbbalaš jos galgá eallit Torah oahpu mielde. Ollu mánat leat buressivdnádussan. Mánat mielddisbuktet juvddálaš nissoniidda stuorra sosiálalaš geatnegasvuodaid, muhto maiddái alla árvvu servodagas. Áhčči galgá ekonomalaččat fuolahit eamida ja mánáid, diktit gándamánáid birračuohpahunvot ja oahpahit bártniide sihke Torah ja muhtin barggu/virggi. Oahpahuš (sihke talmud ja eará) lea ruovttu ja erenoamážit áhči ovddasvástáduš. Áhčči maid galgai geahččat bearrái ahte mánat náitalit heivvolaš ja buriid guimmiiguin. Dál ii leat dát oassi šat dábálaš. Buot nuorat válljejit ieža guoimmi geaiguin náitalit. Rabbina jođiha náitima synagogas, ja čieža iešguđet buressivdnádusa galget resiterejuvvot. Dasto almmái dahje dievdu cuvke glása (duolmmasta láhtái). Dát galgá muittuhit Tempela billašumi, ja maiddái ahte ii galgga vajálduhttit morraša, illubeivviid. Dasto lea stuorra ávvu ja illu. Buot fuolkkit ja verddet čoahkkanit ávvudit náittospára.

Jos earru šaddá, de galgá almmái/dievdu čállit earroreivve maid son addá eamidii. Dasto galgá muhtin čállit hábmet earrodokumeantta maid guktot galgaba čállit vuollái. Guokte vihtana vel galgaba čállit vuollái. Das rájes lea nisu friddja ja sáhtta náitalit fas 3 mánu maŋŋá. Almmái/dievdu sáhtta dastán náitalit. Jos soai eaba leat ovttaoavil, sáhtta earroáši šaddat váttis.

Jápmán olmmoš gieđahallo muhtin searvegotteláhtuin maid gohčodit “Bassi oktavuhtan”. Liika gisso vilges liinniid sisa ja biddjo muorragistui. Dábálaš lea bidjalit vel veahá sádduid dahje muoldda Israelis, oaivvi vuollái. Kremeren/Boaldin ii leat lohpi. Bearaš ja lagamuččat mieđuštit gisttu hávdái. Dát rehkenasto oskkolaš ja olmmošlaš geatnegasvuhtan. Boarráseamos bárdni lohka máidnosa Kaddish. Dasto čoahkkanit buohkat ruoktut ja doppe sii moraštit 7 beaivvi. Juvddálaš hávdidiid ii leat lohpi váldit eret. Dat galget bissut agi beaivái, go rumaš galgá oktii bajásčuožžilit.

Vástádušat: Loga-ja-vástit bargobihtáide s 85

Juvddálašvuhta

1. Abraham
2. Juvddálažžan
3. Ipmilis
4. Eallinnjuolggadusaid
5. Juvddálaččaid rohkogirji
6. Sabbat, Hanukka, Pesach
7. Synagoga
8. 14 miljovna
9. Ruotas

Vástádusat ja kommentárat “Daga-ja-oahpa-eambbo” bihtáide s 85-86 Juvddálašvuohta

1. A) Dás sáhttet oahppit dahkat sárggusráiddu, sárgut gova ja bidjat teavstta vuollái, dahje eará láhkai govvet dán dáhpáhusa. Deháleamos lea oažžut ohppiid geavahit iežaset sániid ja doahpagiid ja čilget nu mo sii jáhkket ságasteapmi gaskkal Ipmila ja Abraham lei. Dás ii leat riehta ja boasttu čoavddus, muhto oahppit galggašedje movttiiduvvot geavahit fantasiija.
Á) Israel, Palestina ja Libanon lei dan áigge Kanaan. Kárta gávdno kopijiaoriginála hámis.
2. Dás heive namuhit dáid elliid ja šattuid: Varraborramuš (Gumppus heive ovdamearkan), reappát (krabbe), širrát(reker), alitskálžžut (skálžoeallit), riiffut, máđut (njámmieallit), boazu, burru, sávza (eallit main leat luddestat gaccat (kløyvde hov) ja mat smirezastet (drøvtyggere), heasta (ealli mas eai leat luddestat gaccat) rušpi, eahppel, luossa, dorski. Geahča maid kopijiaoriginála.
3. Buorre jos oahpaheaddji lea girjerádjosis viežžan heivvolaš giehtagirjjiid ja ohcan muhtin neahttasiidduid mat heivejit dán oktavuodas. Oahppit fertejit oahppat geavahit power point. Bargobihtta buktá vejolašvuođa hárijánit njálmmálaččat ovdanbuktit ja duostat hállat earáid ovddas. Bovdejehket eará cehkiid, váhnemiid, oahpaheddjiid čuovvut ovdanbuktima. Dát hukse vuordámušaid ja oahppit dalle maddái dárkileabbot ja buorebut ráhkkanit go leat guldaleaddjit.
4. Filbma gávdno eanaš girjerádjosiin ja lea dokumentára hámis. Sáhtta leat buorre vejolašvuohta oahpahusa varieremii.
5. Mo juvddálaččaid áigerehket rehkenasto. Min jahki 2012 lea juvddálaš áigerehkega mielde jahki 5772. Sii jáhkket ahte Ipmil sivdnidii máilmmi birrasii jagi 3760 o. Kr. Dan leat juvddálaš čeahpit rehkenastán ja gávnahan duohtan. Sii jáhkket ahte máilmmi

sivdnideapmi dáhpáhuvai nu mo biibbalis čuožžu. (Heivešii dán oktavuodas ohcat sivdnidanmuitalus boares testamenttás, dahje Mánáid Biibbalis, lohkat dan, ja ságastit dan birra mii doppe čuožžu). Rehkenastin: Dan jagi go oahppi deavdá/devddii 12 jagi (omd jagi 2011) + 3760 = 5771. Juvddálaš kaleandara mielde lea/lei Ovvá 12 jagi boaris, jagi 5771. Eambbo juvddálaš áigerehkega birra sáhtát lohkat dás:

<http://www.dmt.oslo.no/joededommen/hverdagen/den-joediske-kalender.html>

6. Dán jagi (omd 2012) – 1945 = 67. 67 jagi lea dassá go Juvddálaččat besse Auschwitz bargoleairras friddja.
7. Dása sáhtta veahkin geavahit sátnelisttu mii lea girjji loahpas. Doppe leat eanaš sánit ja doahpagat čilgejuvvon.
8. Oahppit sáhttet ohcat dieđuid eará oahppogirjjiin (nuoraidskuvlagirjjiin), internehtas, giehtagirjjiin. Sáhttibehtet girjerádjosis fitnat. Oahpaheaddji berre ovdagihitii šiehtadan girjerádjosa bargiin, vai sii leat ráhkkanan dasa, ja ahte sis leat sadjosis girjjit mat gokčet dán fáttá.

Digaštallat:

Sáhttibehtet hállat/hupmat ohppiid árgabeaivve- dili birra. Man dávjá sii háleštit ruovttus? Manne dat lea buorre/ii buorre? Maid háleštit?

Manne lea dehálaš bearašlahtuide deaivvadit ja háleštit: gulahallan, gullevažvuoda dovdu, ráhkesvuohhta, doarjja, giellaovdáneapmi, áddejupmi, oahppá, gullat mánga beali muhtin áššis, rávvagat. Bearaš lea mini-servodat gos olmmoš ferte hárjehallat vai birge stuorra-servodagas.

Juvddálaččat eai leat dušše oskkolaččat, muhto sii gullet juvddálaš searvevuhtii ja olmmošjovkui. Makkár jovkui gullabehtet dii?: Sápmelaččat, nieiddat, gánddat, boazosámit, dálonat, skuvlaoahppit, valáštalit, spábbačiekčit? Ságastehket dan birra ahte molsubehtet go rolla dan mielde makkár joavkkus ain lehpet.

Lassi metodalaš tipsat Juvddálašvuolta

- Oahppit sáhttet duddjot Torahrulla masa devdet/čállet dieđuid, omd: Juvddálaš eallinnjuolggadusaid. Torahrullan sáhttet guokte soappi masa darvviha báhpira goappát beallái (liimmain). Oahppi ieš árvoštallá man ollu báhpira dárbbáša. Soappi sáhtta čijahit.
- www.dmt.oslo.no/kashrut Dán neahttasiiddus sáhttet oahppit gávdnat listtuid ja njuolggadusaid mat mitalit makkár borramuš lea gielddus ja makkár lea lohpi.
- Dahket digitála kaleandara masa deavdibehtet juvddálaš allabasiid (Áiggít ja beaivvit čužžot “Alla basit” vuolde, oahpaheaddjibagadusas)
- Sáhttibehtet ohcat Israel kárttas. Oahppat riikka birra eambo: Oaivegávpot, leavga, olmmošlohku, ránnjáriikkat, stáhtaministar vai gonagas, máilmmioasis, dálkkádat, šattut, import, eksport, historjá (oanehaččat),

Muitalusat

Mánáid Biibbalis leat ollu mitalusat Abraham (Israellaččaid máttu) ja Sára, Issát ja Rebekka, Jáhkot ja Rakel ja Jovsseha birra. Muitalusat leat heivehuvvon mánáide ja čábbát illustrejuvvon. Muitalusat mitalit mo Abraham sohkagoddi stuorui ja mo sii geahččaluvvojede, ja loahpas besse Egypta ja Farao fánjavuođas eret ja iežaset lohpiduvvon riikii: Kanaan. Dát mitalusat leat guovddážiis juvddálašvuoda allabasiid ávvudemiin, ja mearkabeivviin.

Sivdnádusmuitalus lea gitta álggus Mánáid Biibbalis.

Mánáid Biibbal. IKO-Forlaget, Verbum/Bibelselskapet. 2002. Sámás: Inger Marie Oskal.

Neahttačujuhusat

<http://www.dmt.oslo.no/>

RISTTALAŠVUOHTA

Máhttolokten 2006 S:

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget movt Biibbal lea huksejuvvon, máhttit ohcat biibbalteavsttain čálabáikkiid ja reflekeret Biibbala ja giela ja kultuvrra oktavuoda birra
- selvehit Boares testamenttá guovddáš mitalusaid patriárkkaid historjjá rájes gitta profetaid rádjái
- selvehit Ođđa testamenttá guovddáš mitalusaid Jesusa rájes Bávlosa rádjái
- mitalit risttalašvuoda historjjá guovddáš dáhpáhusaid ja olbmuid birra álgogirku rájes reformašuvnna rádjái
- mitalit Norgga risttalašvuoda historjjá guovddáš dáhpáhusaid ja olbmuid birra reformašuvnna rádjái
- viežžat dieđuid ja mitalit Sámi dálá girkoallima birra
- ságastallat muhtin lávlla- ja sálbmateavsttaid birra ja sámi oskkolaš musihkkaárbevieruid birra
- ságastallat risttalašvuoda, risttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid ja välljejuvvon risttalaš teavsttaid
- ságastallat logi báhkkoma, Áhččemenrohkosa ja apostalaš oskkudovddastusa sisdoalu birra
- čilget risttalaš áigerehkega ja girkojagi, válddahit risttalaš allabasiid ja guovddáš rituálaid
- válddahit girkovistti ja eará risttalaš rohkosviesuid ja reflekeret daid mearkašumi ja geavahusa birra, ja atnit digitála reaiduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Lassiedjut oahpaheaddjái

Jesus ja álgo rittalašvuohta

Jesus

Rittalašvuohta álggii gaskaábi nuorttabealde riikkain, ja dan vuolgga lea Jesus gii ásai Nasaretas, Palestinas, ja su oahppu, su imašdagut ja su jápmin. Maid mii diehtit Jesusa birra, čuožžu evangeliumain, ođđa testamenttás. Dat leat čállon maŋŋá go Jesus elii, birraiid jagi 60 m.Kr rájes gitta jagi 100 m. Kr. Sii geat leat čállán Jesusa birra eai leat ieža oaidnán ja deaivan su. Mii sáhttit jurddašit ahte sii geat leat čállán Jesusa birra leat dáhttun su “govvet” ja “hábmēt” nu mo sii dáhtto ja jáhkke ahte son lei. Searvegottit dan áigge galge “dohkkehit” ja “liikot” su. Jesus lei juvddálaš. Son čuovui juvddálaš lágaid, manai synagogii juohke lávvardaga ja basuhii sabbat juohke bearjadat eahkeda. Son logai ja dulkui ja digaštalai Torah ja talmud juvddálaš báhpain. Dađistaga son dáhtui ođasmahttit juvddálaš oskku, ja son ii šat dohkkehan juvddálaš lágaid. Son johtigođii gilážiin mat leat birra Genesaretmeara. Doppe son válddii oktavuoda olbmuiguin ja sártnui singuin ja mitalii mitalusaid. Mitalusaid son mitalii govvosiid bokte, vai olbmot galge áddet. Jesus jođii olbmuid gaskkas geat ledje geafit, smávvdálolaččat ja guolásteaddjit. Sii čuovvugohte Jesusa ja háliidedje gullat maid son oaivvildii ja sártnui. Dasa lassin son dagai ipmašiid. Ipmašat sáhtte leat ahte son bovtti olbmuid geat ledje jápmán, ja ahte son dagai čázis viinna. Olbmot geat čuvvo su oaivvilledje ahte Jesus fertii leat ipmila bárdni dahje ipmila mielbargi, go son máhtii dahkat ipmašiid. Earát fas oaivvilledje ahte son vuostálasttii eiseválddiid ja romalaš keaisáriid. Oktii lei son suhttan ja bidjan olggus tempelis olbmuid geat ledje gávppašeamen doppe. Dát árvideames dagai ahte son biddjui giddagassii ja loahpas gillái jápminduomu ja russii návlejuvvui. Dalle lei su joavku sturron. Eiseválddit oidne ahte dát sáhtii šaddat váttis vuollástit. Jođiheaddji fertii jávkat. Son lei eiseválddiide uhkádussan. Evangeliumain čuožžu ahte romalaččat ja juvddálaš báhpat ovttasbarge ja loahpas nagodedje fáhtet, giddet ja dubmet su. Sihke juvddálaččat ja romalaččat oaivvilledje ahte Jesus vuostálasttii eiseválddiid ja oskkoldaga. Evangeliumat mitalit ahte Jesus bajásčuožžilii goalmát beavvi ja ahte son čájehii iežas máhttájeddjiid ovdii čuovvovaš 40 beavvi, ovdal go manai albmái. Logi beavvi dan maŋŋá fas, bođii bassi vuoigŋa sin ovdii geat osko ja

jáhkke Jesusii. Bassi vuoigŋa lea Ipmila vuoigŋa mii lea fápmu ja lagasvuohta olbmuide geat leat girkus.

Vuosttaš risttalaččat

Vuosttaš risttalaččat elle Roma-riikkas, gaskaábi birra gos Romalaš keaisárat stivrejedje. Ledje ollu eará oskkoldagat maid Roma-riikkas. Árvideames leamaš risttalašvuohta erenoamáš dan dáfus ahte eai lean ipmilgovvosat ja oaffaruššan. Ođđa oskkoldagat šadde obba áigge ja boares oskkoldagat rivde ja earáhuvve dađistaga.

Risttalašvuohta lei erenoamáš maiddái go dat fátmastii olbmuid geat ledje vuolimuččas servodagas: Geafit, buohccit ja nissonat. Eará ja ođđa árvogažaldagat ja olmmošoidnu bohciidii. Ovddasmoraš, ja ráhkesvuohta nubbái ledje juvddálaš etihka árvogažaldagat mat čuvvo risttalašvuhtii ja mat šadde guovddážin risttalaš oskkoldagas. Ándagassii addojupmi lei olbmuide dehálaš. Sii galge beassat eret suttuiguin maid sii ledje dahkan, ja Jesus lei sin ovddas “máksán” dán, jos sii jorgaledje ja čuovvugohte risttalašvuođa. Mánŋga dáfus sáhtta dadjat ahte risttalašvuohta lei dán áigge mielde hui posiitiiva oskkoldat heivehuvvon buotlágan olbmuide beroškeahtta das man alla árvu ja fápmu sis lei servodagas. Dasa lassin lei jápmin juoga mas olbmot balle. Risttalašvuohta “lohpidii” ahte olbmot geat osko Jesusii ja Ipmilii bestojuvvojedje ja ožžo agálaš eallima almmis maiddái maŋŋá jápmima. Eará oskkoldagat eai sáhtán dan lohpidit.

Bávllas lea vuosttaš risttalaš olmmoš gean birra mii gullat. Son doaimmai gaskkal jagi 48 ja 56 m.Kr. Sus lea buolli beroštupmi risttalašvuhtii. Son johtá miehtá Roma-riikka ja oahpaha olbmuide risttalaš oskkoldaga birra. Son ásaha searvegottiid ja čállá reivviid daidda. Reivviin mii sáhttit lohkat ahte son rávve mo olbmot galget láhttet, ja mo sii galget eallit. Árvideames sihke Bávllas ja Biehtár gilláiga jápminduomu jagi 64.m.Kr. Vuosttaš risttalaččat garrasit oaguhuvvojedje ja šadde gillát jápminduomuid jos fuomášuvvojedje. Ollugat čiehkádedje báktemiide, eatnanvuole-lanjaide ja eará heivvolaš čiehkádansajiide. Datte ollugat čohkkegohte muitalusaid mat ledje čallon ja čálle muitalusaid mat muitaluvvojedje Jesusa ja eará martyraid birra. Sii ovddidišgohte rituálaid, girkoservodagaid ja searvegottiid. Sii oahpahedje olbmuide risttalašvuođa birra, ja geahččaledje sin oažžut čuovvolit

risttalašvuoda oahpu. Dađistaga leavai risttalašvuhta ja ollu olbmot čuovvuledje ođđa jurdagiid ja oskkoldaga.

Keaisár Konstantin lei vuosttaš keaisár gii dohkkehii risttalašvuoda ja bijai dan stáhta oskkoldahkan 300 logus Konstantinopelis (otná Istanbul). Konstantin áigumuš lei ahte risttalašvuhta galggai ráfáiduhttit Roma-riikka ja loahpahit riiduid ja sođiid. Konstantin geavahii risttalašvuoda iežas riikka ovdáneapmái ávkin. Dađistaga leavai risttalašvuhta nuorttas ja Eurohpái olbmuid mielde geat johte ja fitne gávppašeamen Konstantinopelis.

Risttalašvuhta leavvá

Eurohpái

Álgu 500-logu nogai Roma-riika. Dalle lei risttalašvuhta nanus jo, ja leavai dađistaga miehtá Eurohpá. Muŋkkat, miššonearat ja vánddardeaddji sárdnealbmát váikkuhedje dasa ahte risttalašvuhta leavai. Ii dušše oskkoldat leavvan, muhto maiddá romalaš kultuvra ja jurddašvuohki. Risttalašvuhta váldui vuostá, muhto rievdaduvvui maiddá daid kultuvrraid mielde gosa joavddai. Eurohpá riikkat ja sin jođiheaddjit ledje soalddáhat ja soahtefievrredeaddjit. Sin árvvut vuodustuvvojedje ja heivehuvvo johtilit dan ođđa oskkoldahkii. Riidejeaddjit leat buori ovdamearkkat dasa. Sin árvvut ja áigumušat ledje risttalašvuhtii ja dan árvvuide garrasit čatnon. Gonagasat ja soahtehearrát galge geahččat bearrái ahte olbmot čuvvo ođđa oskkoldaga ja ahte sii guđde boares oskkoldaga mii ii lean nu jierpmálaš ja mii lei lundui čatnon. Risttalašvuhta divššui vuoinjalaš beliid ja ii lean čatnon máilmmálaš áššiide. Risttalašvuhta lei vuolgán Roma-riikkas gos hállui latiinna giella. Bajimus hoavddat mearridedje ahte buot sártnit ja teavsttat ja oahpu galggai dáhpáhuvat latiinna gillii. Dat mielddisbuvttii ahte muhtin olbmot eai ádden sisdoalus maidege. Earát fas áddejedje ja ohppe buot. Sii ledje riggáid mánát geat sáhtte skuvllaid vázzit ja oahppat risttalašvuoda giella. Risttalašvuhta šattai olbmuid árgabeavvi guovddážis. Oskkoldat leavai buot beliide olbmo eallimis. Bassi dáidda, bassi mitalusat ja bassi dagut galge leat olbmuid jurdagiin ja galge oidnot kultuvrras. Šaddagohte sierra katedralaskuvllat ja eará oahppoásahusat mat galge fuolahit ahte olbmot ohppe rivttes oskkoldaga. Gaskaáiggis šadde mánnga duhát uhcit ja stuorát kloastarat mat galge oahpahit mánáide risttalašvuoda, Kloastariin ledje girjerájut, buohcceviesut, girječállit ja sii dikšo ja bibme maiddá gefiid.

Muhtin nissonat válljejedje ássat kloastaris dan sadjái go náitalit vuollásteaddji bearašeallimii. Kloastarat ja kloastara ássit galge ieža birget, háhkat biepmu , rohkadallat ja eallit. Bajimus hoavddas (abbedas) lei ovddasvástádus das ahte kloastara ássit elle ipmilsáni ja risttalašvuoda filosofii ja árvvuid mielde. Ollu kloastarat ledje uhcit eanet stivrejuvvon poava bokte Romas.

Norgii, Davvi riikkaide ja Sápmái

Galge mannat ain 500/600 jagi ovdal go risttalašosku joavddai Norgii ja Davviriikkaide. Davviriikkalaččat ohppe rittalašvuoda mángga guovllus. Vikingat johte ja ohppe risttalašoskkoldaga birra olgoriikkas. Erenoamážit Duiskkaeatnama bokte. Sii bukte ođđa jurdagiid Norgii. Muhtimat šadde risttalažžan olgoriikkas ja bohte davviriikkaide ja gásttašuvvojedje. Olav Haraldsson bođii gonagassan Norgii. Son bággi olbmuid guođdit dološ luondduoskku ja čuovvugoahit risttalašvuoda. Ieš lei son gásttašuvvon Normandias, Ránskkas. Eanadoallit huksegohte girkuid ja olbmuid hávdádišgohte girkoeatnamiidda, lahka girkuid. Luondduipmilat šadde biron. Dađistaga go gonagasat ja eiseválddit fuomášedje davviguovlluid luondduriggodagaid, de sii viiddidedje doaimmaid ja geahččaledje oažžut dán guovllu álbmoga, sámiiid, čuovvugoahit risttalaš oskkoldaga. Dát álggi 1300-logus, muhto stuorámus deaddu lei 1600 logu rájes. 1500-logu rájes bođii ruošša miššoneara Trifon davvi Ruššii ja Njávdamii oahpahit olbmuid risttalašvuoda birra. Miššonearat, báhpat ja girkut galge jorgalahttit álbmoga risttalašvuhtii. Luondduipmilat ja govđasat galge buollit, noaidit galge jávkaduvvot. Buot dát ledje birot.

Miššonearain lei duohta beroštupmi ja sin áigumuš lei buorre. Muhtin báhpat ja eará risttalaš hearrát “balle” noaidevuodas ja sámiiid luondduipmiliin. Sii balle ahte noaidit ja noaideáhkut sáhtte bidjat bijagiid sin ala. Lea mitaluvvon ahte omd fámolaš soahtehearrát váldde oktavuoda sámiiid noidiin ovdal sođiid, ja bivde sis ráđiid ja fámu. Olbmot dađistaga čuovvugohte risttalašvuoda ja heivehedje oskkoldaga iežaset árgabeaivái ja iežaset kultuvrii. Muhtin sárdnealmát omd Thomas von Westen ja Læstadius, leaba garrasit váikkuhan dasa ahte sámiiid leat ádden ja heivehan ja čuovvugoahit risttalašvuoda oskkoldaga árvvuid ja oainnuid.

Risttalaččaid bassi čállosat

Biibbal

Biibbal mearkkaša girji (greikka gillii *biblia*) ja leat risttalaččaid bassi čállosat, čohkkejuvvon. Biibbalis lea leamaš dát namma dan rájes go papyrusšaddu bođii fønikalaš gávpogis Byblosas, Greikii. Dat lea kanonalaš. Dat mearkkaša ahte girku lea dohkkehan dan dego bagadussan olbmuid eallimii. Biibbal rehkenasto dego Ipmila almmuhussan olbmuide. Biibbal lea nappo “Ipmila sátni”. Biibbalis leat guokte oasi, Boares testamentá (BT) ja Ođđa testamentá (OT). Biibbalis leamaš stuorra váikkuhus oarjemáilmmi jurddašanvuohká. Dan mitalusat ja jurdagat leat váikkuhan dáidáriidda, jurddašeddjiide ja čállide olles 2000 jagi. Biibbal lea jorgaluvvon 200 gillii, ja dat girji mii eanemusat lohko miehtá máilmmi. 1500-logus juhke Biibbala teavsttaid kapihttaliidda ja vearssaide, vai galggai šaddat álkit gávdnat dihto čálabáikkiid. Biibbal jorgaluvvui ja ilmmai sámegillii jagi 1895. Jáhkkoš Lásse/Lars Jakobsen Hætta čohkkái giddagasas ladnis Kristianias (dál Oslo) ja čálii. Son lei okta dain gii dubmejuvvoi agibeai-` giddagassii maŋŋá Guovdageainnu stuimmiid mat dáhpáhuve jagi 1852.

Boares Testamentá - BT

Boares Testamenttás (BT) leat 39 girjji mat leat iešguđet šáŋŋeris ja mitalit dološ Israela birra. Dat lea stuorámus ja boarráseamos oassi Biibbalis, ja čállui hebrealaš gillii. BT lea oktasaš sihke juvddálaččaide ja risttalaččaide. Testamentá sátni mearkkaša šiehtadus ja čujuha dasa ahte Ipmil ja olbmot leat dahkan šiehtadusaid áiggiid čađa. Teavsttat leat guhkes áiggiid čađa čohkkejuvvon. Vuosttaš teavsttat čállojedje birrasii jagi 600 o.Kr. Dalle čállojedje papyrusbápirii maid ii sáhtán máhccut. Danne ráhkaduvvojedje rullan. Ovdal dán, mitaluvvojedje mitalusat njálmmálaččat buolvvas bulvii. Doppe leat historjjálaš mitalusat, mitalusat, lágat, sálmmat, jáhkut (myter), máidnasat, divttat ja viisodat čállosat. Čállošiiin sáhtta lohkat makkár oktavuolta lei Ipmila ja Israel-álbmoga gaskkas, ja mo eana ja olbmot sidniduvvojedje. Čállosat leat čállon ovdal sihke juvddálašvuoda oskkoldaga ja risttalaš oskkoldaga, muhto leat vuodđun guktui oskkoldagaide. Maiddái Isláma lea viežžan, dahje ožžon ollu idéaid ja váikkuhuvvon boares testamenttálaš čállošiiin ja dábiin.

Ođđa Testamentá - OT

Ođđa Testamentá lea Biibbala nubbi ja oanimus oassi. Das leat 27 girjji ja lei álggus čállon greikka gillii. Greikka giella lei dan áigge eangalsgiella. OT čállu gaskkal jagi 60 ja 120 m.Kr. OT teavsttat leat juhkkon njealji oassái, sisdoalu ja hámi mielde. Evangeliiijat mitalit eanaš Jesusa ja su eallima birra. Erenoamážit sáhtta lohkat su jápmima ja bajásčuožžileami birra. Evangeliiija sátni mearkkaša buorre diehtu, dahje illu sáhka. Evangeliiijat leat čállon iešguđet áiggis ja iešguđet čállis. Čállosat leat čállon njálmmálaš mitalusaid mielde ja muhtin čállosat leat dan mielde maid olbmot leat oaidnán ja áican. Sii geat leat čállán evangeliijaid leat dieđusge Jesusa bealušteaddjit ja risttalaččat, ja stuorámuš beroštupmi lea deattuhit ahte Jesus lei lpmila bárdni ja ideála olmmoš. Dás ferte muittus atnit ahte Jehova viitanat oaivvildit ja jáhkket ahte buot mii Biibbalis čuožžu, lea lpmil ieš mitalan, ja olbmot eai leat čállán ja mitalan. Sii eai doarjju dan oaivila ahte olbmot leat čállán ođđa testamentá dáhpáhusaid. Apostaliid dagut mitalit mo vuosttaš risttalaččat elle, ja mo risttalašvuolta leavai miehtá Roma-riikka. Reivviin sáhttit lohkat mo čállá rávvii olbmuid ja muittuhusaid das mo Jesus elii. Johanasa almmustusas sáhtta lohkat mo son jáhkká ahte manjimus áiggit eatnan alde šaddet ja mo ođđa máilbmi šaddá.

Ođđa Testamentá lea risttalaččaide deháleamos oassi Biibbalis. Dán oasis sáhtta lohkat ollu Jesusa eallima ja jurdagiid birra.

Jesusa mitalit elii njálmmálaš mitalusaid bokte guhkká. Olbmot mitaladde guđet guimmiide imašmitalusaid ja oahppocealkagiid maid Jesus lei dadjan ja oahpahan olbmuid.

Deháleamos mitalusat mitaladde russii návlejumi, hávdádeami ja bajásčuožžileami birra.

Dađistaga olbmot čálligohte dáid mitalusaid mat dál leat evangeliumaid vuodđun. Fargga dát šadde bassi čállosat. Bávllosa reivvet leat dehálaš čálalaš gáldut mat mitalit ollu das mo servodat lei dan áigge go Jesus elii. Seammás reivvet čájehit ahte son lei risttalaš ja garrasit beroštii risttalašvuodas ja dan ovdáneamis. Reivviid bokte son neavvui mo olbmot galge eallit ja bagadii sin oskkoldat gažaldagaid ektui. Reivviin sáhttit maid lohkat mo dilálašvuodát ledje muhtin searvegottiin. Bávllosa reivvet leat čállon gaskkal jagi 48 ja 56 m.Kr. Bávllos

árvideames ii goasse ieš deaivan Jesusa. Muhto Apostaliiddaguin mitaluvvo ahte son vásihii oainnáhusa mii jorgalahtii su risttalašvuhtii. Ovdal dan son lei juvddálaš. Bávllos jođii ja oahpahii olbmuid bestojumi ja Jesusa vuoiŋgalaš beliid birra, ja ahte olbmot galge oskut vai besse eret bahávuođas, ja ožžo agálaš eallima almmiriikas.

Leat rittalaš

Eanaš olbmot Eurohpá riikkain leat muhtin láhkai čatnon risttalašvuođa oskui. Datte eai buohkat leat oskkolaččat dahje sii eai datte nu sákka beroš oskkolašvuođas, muhto ollugat čuvvot risttalaš árbevieruid. Oktasaš buot risttalaččain lea ahte sii jáhkket Jesus lea Ipmila bárdni. Risttalaččat jáhkket ahte Ipmil šattai olmmoš vai son sáhtii beastit olbmuid máilmmálaš suttuin, bahávuođas ja jápmimis. Beastin mearkkaša ahte olmmoš gii lea headis, dárbbasa ja oažžu veahki ja bestojuvvo. Olbmot eai sáhte iežaset beastit. Jesus veahkehii ja bestii olbmuid dan botta go son elii, jámii ja fas bajásčuožžilii. Dán láhkai Ipmil duste olbmuid ándagassii addojumiin ja ráhkesvuođain. Oskut lea luohttit dán cealkámuššii. Jesus lea buot risttalaččaid ovdagovva, ja risttalaččat háliidit eallit nu mo son elii. Dalle sii lohket evangeliuma ja gávnnaht mo Jesus elii. Dat lea rehkenaston bassi čállošii ja Biibbala sánit lohkkojit álo jitnosit girkus ipmilbálvalusain ja čoakkalmasain. Leat risttalaš lea persovnnalaš dahkku, ja juohkehaš doaibmá risttalažžan iežas láhkai.

Buot risttalaččat oskot ahte gávdno dušše okta Ipmil, muhto ahte son lea áhčči, bárdni ja bassi vuoiŋga. Dát boahťa ovdan oskkudovddastusas maiddái. Apostalaš oskkudovddastus hábmejuvvui Romas jo ovdal jagi 200, ja lea boarráseamos oskkudovddastus.

Risttalaččain eai leat sierra njuolggadusat ja lágat mat mitalit mo olbmot galget eallit, maid borrat, mo gárvodit ja láhttet. Jesus lea sin ovdagovva ja olbmot galget čuovvut su. Datte muhtin searvegottit leat dahkan njuolggadusaid das mo heive láhttet go lea risttalaš. Muhtin risttalaččat čuovvut garra morálalaš njuolggadusaid nu go ahte ii galgga juhkat alkohola, ii borgguhit duhpáha, ii ge dásut. Erenoamážit Leastadianisma suorgi bealušta ja čuovvu eallinnjuolggadusaid mat čužžot biibbalis. Omd ahte nissonat galget vuolppuin gárvodit, guhkkodit vuovttaid ja ii činadit. Sii galget maid vuovttaid gokčat liinniin go leat

servvoštallamiin. Leastadianisma maiddá deattuha dan ahte olmmoš birge unnibut. Máilmmálaš ávdnasat ja činjat eai galgga guovddážiis olbmuid eallimis.

10 báhkcoma lea árbi juvddálašvuodas. Golbma vuosttaš báhkcoma čujuhit olbmuid ja Ipmila gaskavuhtii. Čieža eará báhkcoma leat eallinnjuolggadusat mat leat áibbas dábálačča buot eallinoainnuin ja oskkoldagain. Risttalaččat jurddašit ja jáhkket ahte Ipmil lea addán olbmuid jierpmi vai mii ieža sáhttit árvvoštallat mii lea riehta ja boastut. Rohkadallat lea dehálaš oassi das ahte leat risttalaš.

Dan áiggi go girku lea leamaš Sámis, de leat ovdánan ollu iešguđetlágan vierut ja ipmárdusat ja hábmen sámi risttalašvuodáipmárdusa dakkárin go mii dan dovdat dál. Sámi risttalašvuoda oaidnit earret eará oskkuovdanbuktimiin mat leat čoakkalmasain ja ipmilbálvalusain gos sápmelaččat leat čoagganan. Oskkueallima ovdanbuktinvugiid sáhtta dahkat liturgii, musihka ja sálmmaid válljema bokte, ja iešguđetlágan kultuvrralaš- ja dáiddalaš ovdanbuktimiiguin, sámegeielain, fáttá válljemis, čoahkkananbáikki ja searvevuoda bokte. (Norgga Girku: Sámi oskkuoahpahušplána s 67. 2011)

Risttalaš Symbolat

Ollu ávdnasiin ja ivnniin lea symbolalaš jurdda. Liturgalaš ivnnit leat ruoksat, sáhpas, vielgat ja ruoná. Ruoksat govvida dola (hellodat) ja vara (martyr). Sáhpas gullá adveantta- ja fásttuáigái. Báhpas lea dalle hárduid badjel sáhpasivnnát liidni. Vielgat lea ilu ivdni, ja geavahuvvo báhpa hárduid badjel ja muđui girkus vuosttaš juovlabeaivvi, beassášbeivviid, vuosttaš adveantasotnabeaivvi ja Márjjá beaivvi. Ruoná ivdni geavahuvvo jos eai leat namuhuvvon áigodagat ja allabasit.

Ruossa lea deháleamos risttalaš symbola. Dat leamaš risttalaš symbola dan rájes go Jesus russii návlejuvvui. Ruossa govvida Jesusa gillámušaid ja jápmima. Ruossa govvida maiddá bestojumi ja vuoittu. Danne dat lea gitta otnáži geavahuvvon hávdegeđggiin.

Láppis lea suddu maid Jesus “guoddá” ja maid son áigu oaffaruššat vai máilmmi álbmogat ožžot bestojumi. Maiddái govvida ahte Jesus lea buorre báimman ja geahččá bearrái ahte juohke ovttas lea buorre dilli.

Beaivváš muitala ahte Jesus lea máilmmi čuovga.

Váibmu lea ráhkisvuohta. Váibmu govvida ahte Jesus ráhkista buot máilmmi olbmuid, ja ahte son lea buohkaid lahka. Váibmu symbola lea dábálaš juohke sajis máilmmis.

Golbmačiehkka govvida/muittuha Ipmila, Bártni ja Bassivuoŋŋa. Dávjá golbmačiegas lea stuorra čalbmi. Dat galgá muittuhit min ahte Ipmil oaidná ja čuovvu buot.

Allabasiit

Eanaš risttalaš searvegottiin álgá risttalaš jahki loahppa skábmamánu dahje álgu juovlamánu. (Vuosttaš adveantasotnabeaivvi) Stuorámuš ja deháleamos allabasiit leat juovllat, beassážit ja hellodagat. Dasa lasiin leat vel muhtin Márjjábeaivvit, bassi olbmuid muitobeaivvit, muhtin historjjálaš olbmuid, ja muhtin martyraid muitobeaivvit merkejuvvon risttalaš kaleandarii. Vuosttaš risttalaš allabassi lei beassášbeaivi. Dalle muittašedje Jesusa moriheami ja bajásčuožžileami ja ahte son vuittii jápmima badjel. Girkolaš basiit leat mávssolaččat sápmelaččaide. Allabasiidáigge leat iešguđetlágan vierut iešguđet guovlluin girkus, ruovttuin ja leastadiánalaš čoakkalmasain.

Juovllat

Juovlabasuheapmi šattai risttalaččaid allabassi birrasii jagi 300 m. Kr. Beaivvášjorggáldat lea vuodđun dán ávvudeapmái. Davviriikkain šadde juovllat seammá áigge go olbmot ávvudedje gaskadálvi ja ahte áigi mannagođii čuovgga, giđa ja geasi vuostá. Juovllat lea illu ja vuordámuš. Juovlamuorra, skearjkkat ja njálgga borramušat lea guovddážis. Stoahkan ja ovtastallan lea maid guovddážis, ja erenoamážit mánát leat guovddážis. Juovlamánu 24. B. leat girkut dievvan olbmuiguin. Juovllaid ávvudit muittuhan dihte Jesusa riegádeami, ja lea eanemus dovddus ávvu ja allabassi. Maiddái dat mii lea dál eanemus kommersiála. Katolalaš girkus lea ipmilbálvalus gaskaija, ja ortodoksa girkus fas lea ipmilbálvalus 6. -7.b. ođđajagimánus. Dalle ávvudit golbma viisualbmá geat guossástalle Jesusa stálles. Juovllat leat maid risttalaččaid ráhkisebmos motiiva mainna olbmot liikojit činadit, maid čájehit ja hábmet.

Beassážit

Beassážit leat deháleamos risttalaš allabasis. Dan áigge muittašit Jesusa gillámušaid ja vuoittu jápmima badjel. Risttalaččaid beassášávvudeapmi vuolgá Juvddálaš *pesach* ávvudeamis. Álggus sii ávvudedje seammá áiggis, muhto girkočoahkkimis Nikeas jagi 325 mearridedje bajimus báhpát ahte risttalaš beassášbeaivi galgá álo leat vuosttaš sotnabeaivvi manjnjá vuosttaš láđasmánu manjnjá beaivvášjorggáldaga. Beassášávvudeapmi bistá vahku, ja beaivvit markerejit dáhpáhusaid mat čuožžot evangeliumain. Pálbmasotnabeaivvi bođii Jesus Jerusalemii, ja olbmot dalle dustejedje su pálbmalasttaiguin. (Joh 12,13)Skilleduorastaga basai Jesus máhttájeddjiidis julggiid ovdal go borre oktasaš mállásiid. Skilleduorastat lea sámegiela namahus dárogielat Skjærtorsdag sátnái. *Skjær* mearkkaša norrøna gillii: *Buhtistit*. Skilleduorastaga ávvudit maiddái eahketmálsituála maid Jesus ásahii dán beaivvi. Guhkesbearjadaga Jesus gillái russii návlejumi ja jámii russii. Beassášlávvardaga son hávdáduvvui, ja beassášbeaivvi son morihii ja lihka jábmiriikkas. Ipmilbálvalus dán beaivvi lea basimus beassášbodu. Muhtin olbmot fástot 7 beaivvi ovdal beassážiid, muhto dát ii leat oskkodatlaš geatnegasvuolta. Dalle eai bora, birggu, maniid, guoli ja borramuša dahkkon mielkkis. Beassážit leat girkolaš allabasis, muhto muhtin olbmot činadit ruovttuid maniiguin ja vuoncáčivggaiguin. Dat galget govvet ja muittuhit bajásčuožžileami jábmiriikkas ja ođđa eallima.

Kristusa albmáimannanbeaivi

Biibbalis mitaluvvo ahte Jesus almmustahtii iežas máhttájeddjiidis ovddas mángii ovdal go son váldui albmái ipmiláhčči lusa. 40. Beaivvi maŋŋá beassážiid ávvudit risttalaččat dán beaivvi. (Mark 16,19)

Hellodagat

Jagi 200 rájes leamaš hellodatávvideapmi muitit bassi vuoigŋa boahtima. Biibbal muitala ahte bassi vuoigŋa lea ipmillaš olmmoš, ja ipmila ja Kristusa vuoigŋa. Bassi vuoigŋa čohkke buot risttalaččaid nu mo Jesus sáddii bassi vuoigŋa vuosttaš geardde ja almmuhahtii iežas risttalaččaid ovddas. Bassi vuoigŋa geavaha Biibbala ja girku dasa ahte ovddidit iežas áigumuša: Beasit albmoga ja duddjot ráfi ja jáhku Jesusii. Girkus lea bassi vuoigŋa mii hukse deaivvadeami gaskkal olbmuid ja Ipmila. Ipmil lea olbmuid ja searvegotti láhka girkus, bassi vuoigŋa bokte. Hellodat rehkenasto risttalaččaid gaskkas maiddái dego girku “riegádanbeaivin” ja vuodustussan. Hellodagat álget 50 beaivvi maŋŋá beassážiid. Apostaliid daguin (2,1-5) mitaluvvo mo bassi vuoigŋa bođii álgosearvegotti ovdii ja muitalii ahte sii galget hállat amas gielaid. Risttalaččat dulkojit dán dáhpáhusa nu ahte Bassi vuoigŋa bođii ja vuodđudii girku ja ásahii ođđa searvegotti ja ođđa “Ipmila albmoga”. Lea dábálaš ahte risttalaččat gásttašit mánáideaset hellodagaid áigge.

Risttalaš geaŋus hávdái

Gásta, riipat, vihaheapmi ja hávdádeapmi lea maid mávssolaš dáhpáhusat, juoga mii searvvaha stuorrabearraša ja fulkkiid. Sámi risttalašvuodáipmárdus ovdanbohtá ja gaskkustuvvo oahpaheami bokte ruovttuin, ságastallamiin ja buolvvaid gaska deaivvadettiin.

Mánnáristan

Mánnáristan ja gásttašeapmi lea risttalašvuhtii sisaboahhtin. Jesus ieš gásttašuvvui Jordan-jogas. Gásttašeapmi galgá sihkut eret buot sudduid ja addit olbmuide vejolašvuoda álgit ođđasit. Danne bassojit čáziin. Árra risttalašvuodas jo álge mánáid gásttašit, go evangeliumain čuožžu ahte Jesus celkkii: Diktet buot mánáid mu lusa boahhtit (Mark 19, 15). Dasto russejit máná čájehan dihte ahte dat gullá risttalaš searvegoddái. Searvegotti miellahttuvuohta maiddá lea seammás go gásttašuvvo. Fáddarat ja ristvánhemat geatnegahttojit geassit máná bajás risttalaš árvvuid, etihka ja morála mielde.

Rihpat

Pubertehtaáiggis addo nuoraide vejolašvuolta dárkkistit iežaset risttalaš oahpu ja risttalaš árvvuid. Dat galgá vuoigadahttit ja nannet gástta. Dalle fállu rihppaskuvla mii loahpahuvo ávvudemiin. Rihppaskuvllas ohppet oskku ja eallingažaldagaid birra, risttalaš árvvuid, etihka, morála ja iešguđet válljemiid birra. Davviriikkaid girkoiseválddit geahččalit oskuoahpahusa bokte ásaht nuoraiddeavvademiid. Sámi nuorat iešguđet guovlluin sámis galggašedje deavvadit ja ásaht oktasaš risttalaš searvevuoda. Girku rohkadallá rihppaskuvlla ohppiid ovddas. Rihpahat markerejit maiddá ahte nuorra sirdá mánnávuoda agis rávisolbmo ahká.

Náitin

Risttalaš náitin dáhpáhuvvá girkus gos báhppa náitá náittospára, ja soai geardduheaba náittosšiehtadusa. Čálabáikkis sihke BT ja OT geavahuvvojit meanuiguin. Maŋŋá leat heajat ja ollu iešguđetlágan guovllu dábit ja vierut leat čatnon ávvudeapmái.

Jápmín ja hávdádeapmi

Risttalašvuolta oahpaha ahte buot jápmán olbmot galget eallát fas go Jesus máhccá ruovttoluotta. Risttalašvuoda osku lea bajásčuožžilan osku. Jáhkku dása lea guovddážiis risttalaš boahhteáigge doaivagis. Dat mearkkaša ahte olmmoš galgá ođđasit riegádit ja dahkkot Ipmila gova mielde, datte ii dárbbáš ballat jápmimis ja suddudeamis šat. Sii jáhkket ahte dát lea agálaš eallin. Jápmán olmmoš hávdáduvvo eatnamii dahje boldo krematorijias,

ja gunat biddjojit sierra ruhkui ja eatnamii. Girkolaš meannudeapmi čuoččuha ja geardduha bajásčuožžileami ja agálaš eallima. Jápmán olbmo nammadit dávjá rohkkín go lea su muitimin ságaiguin.

Girkovisti, Ipmilbálvalus ja risttalaš symbolat

Girkovisti

Girku leamaš risttalaččaid deaivadanbáiki dan rájes go Konstantinopel huksii vuosttaš girku Konstantinopelii birrasii jagi 300 m.Kr. Girku lea báiki gos risttalaččat dovdet oktasašvuoda dovddu ja gos sii ovttas oskot Ipmilii. Oarjjabealde girku lea hábmejuvvon dego skiipa, ja das lea dávjá ruossa hápmi. Girkut nuorttabealde galget govastit gomuvuoda ja gávdi, dahje guhppil (kuppel) lea albmi. Sárdnestuollu lea báiki gos risttalaš vuodđojurdagat galget oahpahuvvot/sárdniduvvot searvegoddái.

Ipmilbálvalus

Ipmilbálvalusat ledje dábálaččat jo dalle go Jesus elii, muhto dalle čađahedje Juvddálaččat ipmilbálvalusaid, synagogain. Ipmilbálvalusat joatkašuvve ođđa hámis ja eará vugiin dan rájes go Jesus boradii eahketmállásiid máhttájeddjiidisguin ovttas, skilleduorastaga. Maŋŋá go Jesus lei bajásčuožžilan ja albmái mannan, de risttalaččat ja su maŋisboahhtit čuovvugohte su vieruid ja eallindábiid. Sii háliidedje leat nu mo Jesus lei. Dan birra sáhtta lohkat Apostaliiddaguin (Apgj. 2.46.) Historihkkárat eai dieđe nu ollu das mo álgo ipmilbálvalusat dáhpáhuvve, muhto muhtin čálalaš gálduin sáhtta lohkat ahte sii ovttastalle, borre láibbi, juhke viinna, rohkadalle, giitosiid dahke ja lohke teavsttaid maid profehtat ledje cealkán ja čállán Jesusa eallimis. Buohkat geahččaledje čuovvut ja eallit profehtaid rávvagiid mielde.

Ipmilbálvalusat leat dehálaš deaivadanásahusat buot risttalaččaide. Risttalaččat oasálastet iežaset iluin ja morašin. Ollugiidda lea ipmilbálvalusa oasálastin dáhpi ja kultuvra. Ollugat fas oasálastet go leat bovdjuvvon ja galget leat ristváhnemat dahje muhtin oahpis galgá rihpat/beassat.

Ipmilbálvalus galgá čađahuvvot nu ahte buot olbmot searvegottis áddejit mii sárdniduvvo ja muitaluvvo girkus, danne lea sámi guovlluin dulka gii bargá girkus ja galgá dulkot go lea ipmilbálvalus.

Girku (organisašuvdna)

Stáhtagirku namma leamaš 1800-logu loahpa rájes namma: Norgga girku. Norgga girku leamaš stáhtagirku jagi 1537 rájes gitta 2012 rádjái. Dat mearkkaša ahte stáhta ja gonagas mearrideigga girku sisdoalu ja lágaid, ja ahte risttalašvuohta (Luhtera osku) galggai leat stáhta almmolaš osku. Dál ii leat šat nu. Dál leat buot oskkoldagat bálddastahtton ja girku sáhtta ieš mearridit sisdoalu ja njuolggadusaid. Stáhta ja eiseválddit eai sáhte šat seaguhit girkolaš áššiide. Datte lea nu ahte Norgga girku ain galgá lea álbmotgirku. Norgga girku lea Luther-evangelalaš girku. Norgga girku lea juhkkovuvvon 11 bismmagoddái. Norggas leat 1600 girku ja 1285 searvegotti. Juohke guovllu searvegottis lea ráđđi mii galgá válljejuvvo juohke njealját jagi. Das leat gaskkal 4 ja 10 miellahtu. Eanaš olbmot Norggas (birrasii 80%) gullet Norgga girkui. Sámi girkoráđđi mii vuodđuduvvui girkočoahkkimis jagi 1992, galgá ovddidit, suodjalit ja buohtalastit sámi girkoeallima Norgga girku vuollái, ja oahpahit oskku ja liturgiija sámiid gaskkas.

Norgga girku galgá čohkket, bálvalit ja oahpahit oskkudovddasteami Norgga ja Sámi álbmogii.

Suoma girku

Luhtera Girku Suomas ii leat stáhtagirku. Dat lea álbmotgirku. Dat mearkkaša ahte girku galgá buot riikka álbmogiid buoremusa geahččat bearrái, ja ovddidit. Luhtera Girku lea áiggiid čađa váikkuhan Suoma kultuvrii ja eanaš olbmot Suomas čuvvot ja gullet Luhtera Girkui. Girku galgá oahpahit mánáide ja nuoraide oskku, fállat veahki, jedđehusa ja bagadeami hávdádusaide, divvut girkovisttiid, ja fuolahit čálalaš dárkkisteami (girkogirjjiid

deavdit). Suoma Luthera Girku lea almmolaš. Dat mearkkaša ahte álbmogis lea vejolašvuohta čuovvut ja iskat maid girku bargá.

Suomas lea maiddáí Ruošša-ortodoksa girku.

Ruođa girku

Ruođa girku lea Luhtera girku, ja rehkenasto Ruođa našunála girkun ja ain álbmotgirkun.

Ruođta molssui Luthera girkui maŋŋá go katolisisma fertii vuollánit reformmašuvnna maŋŋá.

Luthera girku gullá protestánttalaš girkoservodahkii. Ruođa girku stivrejuvvo muhtin muddui eiseválddiiguin. Ruođa girku šattai namma ruođa risttalašvuođa oskkoldaga ásahusas jagi 1860, danne go šattai dárbu earuhit risttalašvuođa eará oskuservodagain.

Suorranemit

Eamiristtalašvuohta

Álgo risttalašvuohta ja searvegottit levve otná Egyptas ja Etiopias, ja risttalaččat jáhkket ahte álgo girku lea doppe vuolgán. Dat gohčoduvvui Koptálaš girkoservodahkan. Koptálaš mearkkaša *Egyptalaš*. Muitaluvvo ahte Jovsset, Márjá ja Jesus-mánná báhtaredje Egyptii dastta maŋŋá Jesusa riegádeami. Dan rájes leamaš ja leavai Koptálaš girkoservodat. Čuovvut árbevirolaš vugiid sihke liturgiijalaččat ja praktihkalaččat lea koptár-risttalaččaide buot deháleamos. Sihke rohkosat, sálmmat ja teavsttat ipmilbálvalusain leat mánŋa čuohte jagi boarrásat.

Koptálaččat hilgojuvvojedje jagi 500. Sin Kristusoaidnu ii šat dohkken, go sii eai dohkkehan ahte Kristus lei maiddáí olmмоš. Maŋŋá suorranii girku fas ortodoksa ja romalaš-katolalaš girkun. Koptálaččat dohkkehuvvojedje fas romalaš-katolalaš searvvis, jagi 1991. Mánŋa risttalaš vuolggasaji šadde árrat jo digaštallanáššit, ja olbmot digaštalle mii lea rivttes osku ja rivttes risttalaš oahppu. Girkočoahkkimat galge mearridit mo olbmot galge smiehttat ja maid sii galge oskut ja mii lei ipmila rivttes “luondu”.

Ortodoksa risttalašvuohta

Ortodoksa girkus leat birrasii 250 mill miellahtu miehtá máilmmi, ja lea viidámus Greikkas, Ruoššas, Serbia, Bulgarias, Romanias, Ukrainas, Kyprosis, Georgias ja Makedonias. Muhto dađe mielde go olbmot leat johtán ja fárrestaddan, de gávdno dál ortodoksa girku miehtá máilmmi. Maiddái Suomas leat ruošša-ortodoksa searvegottit ja girkut. Ortodoksa risttalašvuođas leat guokte váldosuorggi: Greikka-ortodoksa ja Ruošša-ortodoksa. Erohus dán guoktás lea duššefal organiseren ja kultuvra. Teologijja ja osku lea seammá. Njávdamis Norgga bealde Sámis lea Ruošša-ortodoksa girku. Doppe lea ipmilbálvalus juohke jagi, borgemánus. Ruošša-ortodoksa girku Njávdamis lea lunddolaš go leamaš áiggiid čađa lagaš oktavuoha ruoššain ja nuortalaš-sámiin. Leat ja čuovvut árbevirolaš oskkoldatvugiid leat buot deháleamos ortodoksa girkus. Sii čađahit eahketmállásiid, gástta ja eará meanuid eará láhkai go omd protestánttat ja romalaš-katolalaš girkoservodagat. Riikkaid eiseválddit ja politihkkárat eai seagut girkolaš ja oskkolaš áššiide. Ortodoksa girkoservodagat sáhttet friddja hábmet iežaset njuolggadusaid ja meanuid. Girkovisti ja erenoamážit ikonaid (govvosat) bálvaleapmi earuha ortodoksa girku eará girkoservodagain. Girkut leat čiŋahuvvon ikon-govvosiin martyrain ja bassi olbmuin gean nammii girku lea huksejuvvon. Olbmuin lea dávjá ruovttuin maid ikonat. Ikonat leat “glásat (vinduer) bassi máilbmái”. Ikonat galget sierra njuolggadusaid mielde málejuvvot.

Maiddái njunni galgá dovdat ipmila lagasvuođa. Suovvasa lea dábálaš “gilvit” ipmilbálvalusain girkus. Dasto galget maid gullot čáppa sálmmat, rohkosat ja teakstalohkan girkus. Buot áiccanat galget bibmot ipmila lagasvuođain. Ortodoksa girku čuovvu árbevieruid ovtteseallima dáfus ja nissunbáhpát eai dohkkehuvo. Girku maid cuiggoda otná materialismma. Birget uhcibun, lea ortodoksa risttalaš ideala. Ortodoksa girkoservodagain leat 14 Patriárkkat, 14 iešguđet riikkain geat leat girku bajimusat. Konstantinopel, Antiokia, Jerusalem ja Alexandria leat boarráseamos patriarkat ja sii leat erenoamáža árbevirolašvuođa geažil. Ortodoksa girkuin leat kloastarat muŋkkaide ja nonnaide.

Katolisisma

Jagi 1054 suorraneigga ortodoksa ja romalaš-katolalaš girkut. Dalle ledje leamaš riiddut ja mánggaoaivilvuođat guhkká. Ortodoksa risttalaččaid hoavda šattai patriarka

Konstantinopelis ja Romalaš-katolalaš hoavda fas pava Romas. Fámolaš pavastáhta lei teokrahtalaš ja háliidii oskkolaš monopola. Ikonaid geavaheapmi ja leavvan, ja galge go báhpat beassat náitalit, ledje muhtin gažaldagat mat dahke ahte oskkut suorraneigga. Dál leat badjel miljárdda romalaš – katolalaš čuovvuleaddjit. Amerihkás leat 504,7 miljovna olbmot geat leat katolihkat. 280 milj Eurohpás, 110 milj Asias, 120 milj Afrihkás. Brasil lea máilmmi stuorámuš katolalaš riika. Doppe leat 140 milj čuovvuleaddjit. Eanemusat lassánit katolihkat Afrihkás. Norggas lea 1% registrerejuvnon katolihkat. Gaskaáigge risttalašvuohta ovddidii garra vuogádaga maid olbmot galge čuovvut riegádeamis gitta jápmimii. Olbmot gásttašuvvojedje go riegádedje ja ožžo loahppa vuidosa ovdal go jápme. Buohkat galge sudduid dovddastit unnimusat oktii jahkái. Dat mearkkašii ahte sii galge sudduid dovddastit, dahkat buorádusa ja oažžut ándagassii. Dát dagai ahte girku kontrollerii/čuovui juohkehačča eallima dárkilit. Girku buvttii ipmila árbumugasa bassi daguid bokte (sakramenttaid bokte), ja olmmoš geatnegahttui dáid čuovvut. Dát šattai dađistaga stuorra sisabohtun girku, ja girku šattai rikkis. Máksu ja oassi lohpidii olbmuide bestojumi ja agálaš eallima almmiriikkas.

Girku šattai maid stuorra eanaeaiggát miehtá Eurohpá. Girku definerii vašálaččaid juohke sajis: Juvddálaččat ja muslimat oaguhuvvojedje. Boasttu oskkolaččat goddojedje ja noaidit gillájedje jápminduomuid. Inkvisišuvdna (risttalaš duopmostuollu) galggai ohcat, dubmet, ránggáštít ja goddit olbmuid ja joavkkuid geat eai čuvvon rivttes oskku. Seammás galgá namuhit ahte girku buvtti ollu buorri vuoda maiddái olbmuide. Oarbbes mánáide fállu suodji, orrunsadji ja borramuš. Kloastarat doibme dego buohcciviessun ja jeđđehussan ollu buhcciide ja olbmuide geat ledje geafit ja eará láhkai olgguštuovvon ja vártnuhis dilis. Kloastarat fálle maid oahpu ja lohka dáidu buorránii mánáid ja olbmuid gaskkas.

Protestantisma/Vuostálastit

1500-logu rájes šaddá protestantisma váldo osku miehtá Davvi-Eurohpá. Dat álggii Duiskkaeatnamis gos ollugat čájehedje vuostemiela pava stivrejupmái. Luther lei dán proseassas guovddážis. Son fuomášii Romerreivve logadettiin ahte lpmil lei šiega ja vuoiggalaš, ja ii dubmejeaddji ja stroanggis nu mo pava ja bismmat vigge oahpahit olbmuide. Gonagasat fas dáhtto uhcidit girku fámu, go sii oidne man ollu riggodagat ja ruhta dokko manná. Našunála gielat šaddet dábálaččat girkuin, ja girjedeaddilándáidu mielddisbuvtti ahte

biibbal ja eará girjjit šadde dábálaččat olbmuid gaskkas. Oskkolašvuohta šattai olbmuide áddehahtti, ja gilvu gaskkal katolihkaid ja protestánttaid čavggai dađe mielde go miellahttulohku stuorui. Ollu riidut ja soađit goaridahtte Eurohpá muhtin čuohte- jagiid badjel.

Luther čilgii ahte olmmoš ii galgga dárbbasit “bargat” ja “ánssášit” ipmila vuoiggalašvuođa ja bestojumi sáhkuid, askesa ja skeaŋkkaid ovddas. Son oaivvildii ahte ipmil lea olbmuid iešalddis skeaŋkan. Kristus lei addán iežas danne vai olbmot geat dáhtto, ožžo bestojumi. Áidna mii gáibiduvvui, lei olbmo iežas osku ja jáhkku. Luther maddái cuiggodii báhpaid oainnu ja mo sii bajidedje iežaset, ja navde iežaset ipmila ja olbmuid gaskkaoapmin. Luther oaivvildii dát lei Kristusa sadji. Muhto báhpát galge ipmila ja olbmuid gaskkas ovddastit bassi doaimmaid (sakrameanttaid). Luther maid cuiggodii ahte osku ja politihkka ja eiseválddiid fámut seaguhedje guđet guimmiid áššiide. Risttalašvuohta ja osku ii galgan seaguhit ekonomalaš ja politihkalaš áššiide, celkkii son.

Læstadius, Leastadianisma ja otná sámi risttalašvuohta

Sápmelaččat ledje ieža njunnošis risttalašvuođa eallimis leastadianisma ovdáneamis gaskkamuttus 1800-logu. Ollu davvi- ja julevsápmelaččaide ledje leastadiánalaš čoakkalmasat vuoigŋalaš čoahkkanansajit, ja doppe lei maid sámegeilla ja sálbmaárbevierru anus. Dál leat máŋga leastadiánalaš suorggi Davviriikkain, ja dat ovddastit ain mávssolaš vuoimmi ja identitehtabeali olu davvi- ja julevsámi guovlluin. Leastadiánalaš moriidus ii olahan lullisámi guovllu seammá láhkai go davvi- ja julevsámi guovlluid. Lullisámi guovllus ožžo baicce baptisttat, hellodatustibat ja adventisttat eanet saji. Eanas lullisámit leat gullan Norgga ja Ruota girkui. Finnemišuvdna (maŋgil Sámemišuvdna) lágidii čoakkalmasaid, guossástalai olbmuid ja jođihii skuvlla ovdalgo stáhta válddii dan badjelasas jođihit. Norgga girku ii leat čalmmustuhttán lullisámi álbmoga erenoamážit ovdal 1990-logu rájes, ja dalle ásahedje lullisámi báhppavirggi. Nidarosa bismagodderáđđi nammadii maid lullisámi girkoeallin lávdegotti. Dan maŋgil lea maddái diakonvirgi ásahuvvon. Maŋemus logijagi lea lullisámi girkoeallin ja identitehtahuksen ovdánan bures.

Sámi álbmot ii leat eallán sierra kultuvrralaččat. Das lea áiggiid čađa leamaš oktavuoha olbmuiguin geain lea iešguđetlágan kulturduogáš. Kultuvrraid deaivvademiid gaskkas dáhpáhuvvet maid rievdadeamit. Sámi mánát ja nuorat ellet dál mánáid- ja nuoraidkultuvrras mii dađistaga eanet globaliserejuvvo. Sis lea okta juolgi árbevirolaš kultuvrras, nubbi fas ođđaáigásaš máilmmis. Sámi servodagas lea dasa lassin viiddis oktavuoha eará álgoálbmot servodagaiguin eará riikkain ja máilmmiosiin. (Norgga Girku: Sámi oahpahušplána. s. 67. 2011 Heivehan: Heidi G Einarsen)

Vástádušat, kommentárat ja metodalaš tipsat

Vástádušat: Loga-ja-vástit bargobihtáide s 95 Risttalašvuoda álgu

1. Juvddálašvuoha
2. Jesus
3. Ipmila bárdni
4. Ruovttuin
5. Buohkat geat dáhtto
6. Romalaš ipmiliidda ja keaisáriidda
7. Go sii eai háliidan oskut romalaš ipmiliidda ja keaisáriidda
8. Olmmoš gii gillá jápmima dušše dan dihte go ii čuovu seammá osku go earát.

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bargobihtáide s 95

Risttalašvuoda álgu

1. Dás sáhtá jurddakártta guovddáš leat Jesus. Satellihtat sáhttet leat: Máhttájeaddjit, Nasaret, ipmašat, veardádušat, olggušuvvon, buhcciid, šiega, veahkkái, gefiid, romalaččat. Satellihtaide sáhtá čatnat cealkagiid mat čilgejit doahpágiid lagabui.
3. Dás leat čilgehusat sániide maid eai leat čilgehusat loahppasiidduin: Dubmet – árvoštallat mo olmmoš galgá “máksit” boasttu/lobitkeahtes daguidis ovddas, Kristus- Ipmila bárdni, Risttalaš – Son gii čuovvu Kristusa, Gásta – šaddat risttalažžan, Oskut – čuovvut muhtin jurdagiid/idea ja jáhkkit dasa, Eahketmális – čippostit áltára ovdii ja oažžut báhpas láibbi ja viinna njálbmái. Láibi lea Jesusa rumaš ja viidna fas su varra.
4. Reaidostobes gávdno gárvves áigelinnjá maid sáhtát čálihit ja juohkit ohppiide.
5. Áigumuš dáinna bargobihtáin lea oaččuhit ohppiid jurddašit dan birra ahte mii muhtin olbmuid liikut buoret go earáide. Dat lea áibbas dábálaš. Muhtin olbmuid mii dovdat buoret go eará olbmuid. Datte ii leat lohpi láhttet fasttet olbmuiquin geaidda eat liiko, dahje dovdda nu bures. Olmmošvuolta ja olmmošvierru. Mii lea dat?
6. Sihkkarit oasálastet muhtimat makkár nu friddjaáiggedoaimmain. Spábbačiekčan, lávlun, dráma, čuoigan, jna. Dávjá mii ovtastallat olbmuiquin ja skihpáriiguin geain mis leat seammálágan beroštumit, suohtastallanvuohki ja oaivilat. Nu dahke maidái álgoristtalaččat.

Metodalaš tipsat s 87-95 Risttalašvuođa álgu

- Mánáid Biibbalis leat ollu mitalusat das go Jesus dagai ipmašiid ja veardádusat maid son máinnastii olbmuide. Sáhttibehtet lohkat ja árvvoštallat daid. Omd:

Láhppon bárdni s 174-175 Mánáid Biibbalis.

Mánáid Biibbal. Verbum/Bibelselskapet. 2002. Sámegillii: Inger Marie Oskal.

Ságastallet:

Lei go riehta ahte láhppon bárdnái dollojedje stuorra heajat go son máhcai ruovttoluotta?

Makkár dovddut ledje barggánis ja doaimmalaš vieljas? Manne?

Lea go dohkálaš gáđastit nuppi?

- Hutket ja čállet čuovvovaš sátnevádjasiidda veardádusaid/mitalusaid. Sátnevájas sáhtta leat bajilčála:

-li mihkkege nu fuotni ahte ii masage ávkin

-li lihkku boađe vuordimiin

-Beatnaga ii galgga gulgii geahččat

Vástádusat Loga-ja-vástit bargobihtáide s 104 Risttalašvuhta leavvá

1. Pava
2. Jan Hus, John Wycliffe, Martin Luther
3. Luondduipmilat, Tor ja Odin buorideigga dálkki ja attiiga buorre šattu
4. 1200- ja 1300-logus
5. Oahpahit sámiide risttalašvuođa
6. Sii gádde ahte sámit barge ovttas biruiguin ja bahávuoigŋaiguin. (Vástádus čuožžu s 103, muhto livčče galgan ingressas čuožžut. Lea šallošahti ahte vástádus ii gávdnon doppe gos galggai gávdnot)

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bargobihtáide s 104 Risttalašvuhta leavvá

1. Guovttis ja guovttis sáhttiba deavdit verdde-skovvá dieđuid ja dan láhkai buohtastahttit mat leat seammá ja sierra. Verdde-skovvi gávdno reaidostobes.
2. Áigelinnjá gávdno neahttasiiddus, ja dieđut das goas sii elle, čuožžot s 99 oahppogirjjis.

3. Stuorát logus váldá eret uhcit logu, ja vástáduš šaddá sin ahki. Wycliffe: 56 jagi. Hus: 75 jagi, Luther: 63 jagi.
4. Oahppit sáhttet ieža hutkat heivvolaš dialoga. Sáhtta leat eanjkalis dialoga mas leat dušše moadde sáni, Eará oahppit fas dáhttot ráhkadit guhkes ságastallamii. Dás lea buorre vejolašvuohta heivehit.
5. Norggakárttas sáhtta ohcat Stiklestad. Geavahehpet ohcansániid/namaid loahpas, ja dan mielde gávdnat báikki. Buorre vejolašvuohta oahppat kárttas ohcat báikkiid. Guđe fylkkas lea Stiklestad? Guđe almmiguovllus? Makkár eará dovddus báikkid leat lahka? Lagamus gávpot?
6. Englánda, Suopma, Ruotta, Islánda, Færsullot, Dánmárku,
7. Mitalus Bassi Trifona birra gávdno “Mitalusat” vuolde.
8. Dása gávdno málle (reaidostobes) maid sáhtta čálihit ja oahppit sáhttet čuohppat ja čállit koarttaide.

Ságaskuššan:

Áitin, baldin ja kontrolla lei dološ vuohki mo olbmuid oažžut čuovvut “rivttes” dahje dihto oskku. Miššonearat jáhkke ahte olbmuid sielut bestojuvvojedje, ja dainna sii maddái “balde” ja áite olbmuid. Dan áigge árvvoštalle ahte sis lei buorre áigumuš.

Metodalaš tipsat s 96-104 Risttalašvuolta leavvá

- Oahppit sáhttet máilmmikárttas čájehit gosa risttalašvuolta leavai gaskaáiggis.
- Ságastehpet: Guđe sivat ledje dasa ahte risttalašvuolta leavai ja viidánii? Oahppit sáhttet vuos joavkkus digaštallat, ja de ovdanbuktit ákkaid ceahkis. Čállet ákkaid távvalii ja ságastehket daid birra.
- Ándagassii addojupmi. Mii lea dat? Geat dan sáhttet oažžut? Goas dan ánsáša? Go lea dahkan juoidá boastut? Jos ii leat dahkan riehta? Naba jos eat dieđe mii lea riehta ja boastut? Lea go doarvá máksit sáhku dahje giddagassas čohkkát jos lea verrošan?
- Geasa galgá/sáhtta dovddastit ahte lea verrošan?
- Lohket mitalusa Assisi Franssa birra ja dramatiserejehket dan. Mitalus gávdno “Mitalusaid” vuolde.
- Joavkobargu: Oahppit sáhttet oažžut iešguđet áigodaga Luthera eallimis, ja ohcat dieđuid ja čállit/ovdanbuktit su eallima.

Vástádusat Loga-ja-vástit bihtáide s 116 Risttalaččaid bassi čállosat

1. Girji
2. Ođđa Testamentá ja Boares Testamentá
3. Israel-álbmoga máttuid historjjá
4. Jesus ja vuosttaš risttalaččaid birra
5. Ollugat (Matteus, Markus, Lukas, Johannas, Bávllus, Jáhkot, Biehtár)
6. Biibbalis leat kapihttalat ja vearssat, vai lea álki gávdnat čálabáikkiid.

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 116 Risttalaččaid bassi čállosat

1. Sálbma gávdno kopiiijaoriginálan, ja jietnafiila gávdno Lágádusa neahttasiidduin. Sálbmalávlun sámi girkuin lea earálágan go sálbmalávlun muđui. Lávlun lea garrasit báidnon luodis, go dat leamaš doložis sámi árbevierus.
2. Son rávvii mo olbmot galge eallit ja dikšut ráhkesvuoda, ja mo sii galge šaddat risttalažžan.
3. Dás lea jurdda ahte oahppit galget lohkat ja máhttit čuovvut rávvaga.
4. Dás galget gávdnat amas čálabáikki, lohkat teavstta ja čállit dan čábbát girjaset. Heivvolaš bajilčála lea: Ráhkesvuolta. Dan gávnnahit eanaš oahppit.
5. $27 + 39 = 66$

6. Áigelinnjá gávdno reaidostobes. Sáhttibehtet maid ieža dahkat áigelinnjá. Jurdda lea ahte oahppi oidnet/fuomášit/áddejit man guhkes áigi manai čállit ja dahkat testamenttáid.
7. Báhkkomat ledje geađgái čullojuvvon. Dat mearkkaša ahte dat galge bistit ja leat gustovaččat agi beaivái. Čilgehusat báhkкомиidda:
  1. Gávdno dušše okta Ipmil. Báhkkon čilge ja muitala ahte mii olbmot eat galgga Ohcat ja máidnut eará ipmilii. Dat sáhttet leat máilmmálaš ávdnasat nu go ruđat, biillat, jna.
  2. Mearkkaša ahte mii eat galgga duššiid dihte dadjat Hearrán, hearrá sivdnit. Dat lea bassi, ja galgá namuhuvvot dušše go lea heahtti ja heakkavarra.
  3. Vuoiŋnastanbeavvi galgá basuhit vai olbmot muitet ovtastallat, deaivvadit ja háleštit. Dát čatná oktii bearraša láhtuid.
  4. Eatnát ja áhčát galgaba du neavvut ja oahpahit vai eallimis birget bures. Don galggat de sudno gudnejahttit dan ovddas. Čájehit ahte don árvvus anát ja doahttalat sudno.
  5. Olmmoš ii galgga nuppi olbmo goddit, dahje láchčit dili nu ahte nubbái lea heakkavarra.
  6. Mearkkaša ahte guokte olbmo geat leaba Ipmila ovddas lohpidan ahte soai áiguba ovttas eallit, eaba galgga botket náittosdili. Juoga maid Ipmil lea buressivdnidan, lea bassi, ja ii galgga botket. Datte dáhpáhuvvá mángii ahte nu ferte dahkat, ja ahte dat lea buoremus buohkaide. Dan áigge go báhkkomat čállojedje, de lei náittosdilli bassi ja dárbbášlaš sihke albmáide ja nissoniidda. Olbmot dárbbášedje guđet guimmiid dasa ahte birget.
  7. Mearkkaša ahte ii galgga váldit alcces juoga mii ii gula sutnje.

8. li galgga giellásiid mitalit.
9. li galgga gáđáštít nuppi olbmos su opmodaga/dan maid son eaiggáda ja ávdnasiid maid lea háhkan alcces.
10. Seammá go 9, muhto dás lea sáhka olmmošlaš/ealli oktavuodain (eamit, isit, biigá, reanğa, šibihiid)

Metodalaš tipsat s 105-116 Risttalaččaid bassi čállosat

- Ovdal go čađahehpet kapihttala, de sáhttet oahppit buktit ovdan dieđuid mat sis leat Biibbala birra. (Duogášdieđuid aktiveren)
- Oahppit sáhttet geahččalit ohcat Biibbalis teavsttaid čálabáikkiid vuodul. Juoge ohppiide Biibbaliid, ja geahččalehpet gávdnat ja lohkat dáid čálabáikkiid:
<http://www2.mf.no/bibel/temalister/lignelser.html>
- Ságastallan: Risttalaččat jáhkket ahte Biibbal lea olbmuid ja Ipmila gaska šiehtadus. Mii lea šiehtadus? Dárbbášat go mii šiehtadusaid? Goas mii dárbbášat Šiehtadusaid? Buktet ovdamearkkaid eará šiehtadusaide. (Ohppiin leat sihkkarit šiehtadusat maid leat dahkan váhnemiiguin. Politihkalaš šiehtadusat. Šiehtadusat skuvllas oahpaheddjiid ja ohppiid gaskkas?,)
- Guovttis ja guovttis dahkaba drámabihtáid/pantomimaid main báhkkomat leat sisdoallun. Earát galget árvidit makkár báhkkomiin lea sáhka. Lonuhehpet neavttáriid.

- Stoahkan/gilvu: Dohppe koartta. Juoge OT ja BT koarttaid bevddiid ala. Dat gávdnojit reaidostobes. Njealjjs juohke beavddi birra. Namut čuoovovaš dáhpáhusaid (evttohusat vuolábealde), ja oahppit galget árvoštallat lea go BT vai OT? Vuosttaš gii dohppe rivttes koartta, oažžu čuoggá. Sus geas lea eanemus čuoggát, lea vuoitán.

-Ipmil sivdnidii máilmmi (BT)

-Profehta Jesaja (BT)

-Movsses riegáda (BT)

-Movsses ja logi báhkkoma (BT)

-Bávllós (OT)

-Abraham (BT)

-Vuosttaš risttalaččat (OT)

-Jesus riegáda (OT)

-Čálmmehis Bartimeus (OT)

-Viđát Movssesgirji (BT)

-Esterá girji (BT)

-Matteus evanġelium (OT)

-Apostaliid dagut (OT)

Vástáduusat Loga-ingressa-ja-vástit bihtáide s 124

Leat risttalaš

1. Apostalaš oskudovddastus
2. Okta lpmila birra, okta Jesusa birra ja okta bassi vuoiŋŋa birra.
3. Sávvat juoidá, dahje dáhttut veahki. Muhtimat maid rohkosa bokte “háleštit” lpmiliin.
4. Áhččámet.

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambo bihtáide s 124 Leat risttalaš

1. Loop-koarttaid sáhtta maid ráhkadit. Dat dahká doabaoahppama álkibun ja somábun. Dasa lea kopijiaoriginála reaidostobes. Doppe lea čilgejuvvon mo dain galgá speallat.
3. Oahpaheaddji berre plánet dán áiggil, ja buktit skuvlii ollu áviissaid, dahje ohcan gárvvisin heivvolaš neahttasiidduid/áviissaid. Veahkkeorganisašuvnnaid neahttabáikkid sáhttet leat ávkin: reddbarna.no, flyktninghjelpen.no, care.no, kirkensnødhjelp.no
4. Dán oktavuodas heive verddediagramma geavahit. Dat gávdno reaidostobes.
5. Rehketbihtta mas geardun lea rehkettuohki. Jagis: 730. Go deavdá 60 jagi: 35040
6. Sáhttibehtet ságastit geat sin ovdagovat leat. Dávjá leat Lávlonástit, neaktárat, čuoigat, spábbačiekčit, ja eará valáštallit ovdagovat mánáid ja nuoraid gaskkas. Ovdagovat leat dávjá dan mielde makkár beroštumit nuorain ja mánáin leat.

Olggaldas árvvut nu go čábbodat, gievru dat ja fysalaš gálggat árvvoštallojit nuoraid gaskkas. Duohta eallimis datte lea nu ahte maiddái nuorat válljejit skihpáriid ja verddiid dan mielde makkár olmmošlaš iešvuodát ja buori bealit sis leat. (Šiega, berošteaddji, movtta, veahkkái, ustitlaš, luohtehahti,). Sosiála gálggain lea alla árvu.

Metodalaš tipsat s 117-124 Leat risttalaš

- Govva s 122. Ságastallan: Ollu olbmot roahkuhit gieđaid go rohkadallet. Muhtimat oaivvildit ahte sii dalle buorebut nagodit čohkket jurdagiid. Roahkkalas gieđat leat šaddan rohkadallama ja risttalaš symbola. Ii čuočču Biibbalis ahte olbmot galget roahkuhit gieđaid go rohkadallet.
- Maid heive rohkadallat? Maid ii heive sávvat ja rohkadallat?
- Jesus lei veahkkái. Mo dii veahkehehket earáid? Mo sáhtta veahkehit earáid? Buktet evttohusaid.
- Lohket Várresártni (s. 162-165 Mánáid Biibbalis). Várresártnis Jesus celkkii mo olbmot galget eallit, rohkadallat ja jurddašit. Ságastehket sisdoalus. Muhtin cealkámušat leat dovdosat.

Vástádušat Loga-ingressa-ja-vástit s 131

Risttalaš allabasi

1. Jesusa
2. Jesusa riegeami muittašit
3. Muittašit mii dáhpáhuvai go Jesus russii návlejuvui
4. Jesus manai albmái
5. Bassi vuoigŋa

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambo bihtáide s 131 Risttalaš allabasi

1. Sámegealla: Oahppit besset čáledettiin hárhallat sojahit vearbaid peršuvnna ja logu mielde, preseanssas.
2. Dát lea klassihkalaš čájálmas masa dahkabehtet mánuš dušše dan teavstta mielde mii čuožžu dán čálabáikkis.
3. Sálbma gávdno kopiiijaoriginálan. Sáhtibehtet ságastit sálmma sisdoalu ja sániid birra.
4. Mánu jorran /syklus mearrida goas beassážit šaddet. Beassášbeaivi galgá álo leat vuosttaš sotnabeaivvi manŋá vuosttaš láđasmánu manŋá njukčamánu 20. beaivvi.
5. Oahpaheaddji berre geahččat bearrái ahte ceahkkelanjas leat dán jagáš kaleanddar/kaleandarat. Das galget leat merkejuvvon risttalaš allabasi.

Metodalaš tipsat s 125-131 Risttalaš allabasit

- Beassášmuitalus gávdno s 196-220 Mánáid Biibbalis. Lohket dan ja čállet mitalusa Pilatus geahččanguovllus, Márjjá (Jesusa eatni) geahččanguovllus, dahje Judas geahččanguovllus.
- Oahpaheaddji sáhtta buktit skuvlii obláhta maid girkus ožžot olbmot geat servet eahketmállásiidda. Lassin sáhttibehtet juhkat rukses sávta 😊
- Oahppit sáhttet iešguđet láhkai duddjot/sárgut ja dahkat seaidnepláhkáhiid beassášbeivviin (pálbmasotnabeaivi, Skilleduorastat, Guhkesbearjadat, Beassášbeaivi)
- Sáhttibehtet činjahit guorus mannegáraid ja henget rissiide, dahje ceahkkelatnjii. Jos ii hálit gurret maniid, de sáhtta oastit isopor "maniid" duodje- ja ávnnasgávppiin. (Njunnesuorránat iešguđet hámis ja ivnnis leat erenoamáš sámi činadanhámit)
- Lávlot oahpes juovlasálmmaid ja juovlalávlagiid ovttas. Árvvoštallet: Guđe lávelagat leat Jesusa riegádeami ja risttalašvuoda birra. (Evttohusat: Okt` mánná Bethleheas, Mun ilus juovlaruohta lean, Gaskasa birra, Sáhpanlávlla, Hávski lea eanan,)
- Lohket mitalusaid mat gávdnojit "mitalusaid" vuolde.

Vástáduusat Loga-ja-vástit bihtáide s 137 Risttalaš geaŋus hávdái

1. Go mánná riegáda, dahje go gávdná guoimmi.
2. Son gásttašuvvo girkus.
3. Rihppaskuvlii.
4. Soai lohpidaba ahte soai áiguba eallit ovtta eallinagi.
5. Girkoeatnamii, dahje boldojit stuorra oapmanis.
6. Olbmot geat eai leat risttalaččat, maid sáhttet čuovvut risttalaš meanuid.

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo bihtáide s 137

Risttalaš geaŋus hávdái

1. Sámegealla/fágateaksta čállin: Preterihtas čállit ja mitalit mii dáhpáhuvai. Rapportamálle lea heivvolaš. Oahppit besset čálidettiin hárhallat preterihta (vássán áiggi) hámis sojahit vearbaid persovna ja logu mielde. Doabaipmárdus ovdána dán oktavuodas go oahppit besset geavahit ođđa ja oahppan doahpágiid, jierpmálaš konteavsttas.
2. Oahpaheaddji berre ovdagihtii leat váldán oktavuodá muhtin hávdádušfitnodagain ja šiehtadan ságastan- ja diehtujuohkináiggi.
3. Gávdnajit ceahkis áibbas vissásit muhtimat geat leat gáimmit. Atte ohppiide áiggi mitalit ja čilget.

4. Rehketbihtta. Lea maid mávssolaš háleštit dan birra ahte mii čábbát meannodat manjisbohttiid hávdegeđggiin. Dat leat sin muittut ja báikkit masa cahkkehit gintaliid, bidjet rásiid ja muittašit fulkkiid/máttuid/skihpáriid/verddiid.

Metodalaš tipsat s 132-137 Risttalaš geaŋus hávdái

- Lego birccuiguin, dahje plastelinadáiggiin sáhttet oahppit dahkat/hábmet iešguđet meanuid (gástta, rihppadoaluid, vihaheami, hávdádusa) čájálmassan. Addet ohppiide áiggi ja vejolašvuoda čilget ja mitalit maid sii leat hábmen.
- Ságastehpet: Ollu risttalaš meanuin galget olbmot vástidit JO. Geat vástidit jo? Masa sii vástidit jo?
- Leatgo din bearrašis rohkit? Geat?

Vástádušat Loga-ingressa-ja-vástit bihtáide s 143 Girkovisti

1. Girkovisti dahje girku-organisašuvdna.
2. Čoahkkanit ja deaivvadit
3. Báhppa, girkobálvá, diakona, (girkodulka). Lea dieđusge vejolaš lasihit dakkáriid mat eai čuočču dás.
4. Searvegoddin
5. Gásttašeami, rihpat, náitimat ja hávdádušat
6. Giella/suohkan ja stáhta

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambo bihtáide s 143 Girkovisti

1 + 2.

Dát gáibida plánema ja šiehtadeami girku bargiin ja báhpain. Dábálaččat sii leat mielas veahkehit skuvllaohppiid ja áinnas muitalit girku historjjá ja symbolihka. Makkár dáidda lea girkus? Makkár stohpogálvvut, guđe ávdnasis lea dahkkon?; Digitála kamera, Power point, ja eará digitála ovdanbuktinprográmmat leat heivvolaččat ovdanbuktimii. Sáhttibehtet plánet nu ahte oahppit besset ovdanbuktit muhtin doaluid oktavuodas váhnemiidda ja eará berošteddjiide. Hárjehallat plánet barggu ja joavkkus doaibmat lea mávssolaš hárjáneapmi buot mánáide.

Metodalaš tipsat s 138-143 Girkovisti

- Fidnet geahčadeamen muhtin girku. Sárgut dan sihke olgguldasa ja siste. Buohstehket sárgosiid. Lehpet go iešguđetlágan detáljjaid fuomášán?
- Ságastallet: Makkár áđat dahje huksehusat leat oktasaččat buot girkuin? (toardna, koarra, sárdnestuollu, áltár, veajolatnja/feaskkir, sakristiija, gástalihtti, áltárriekkis,) Manne lea áltárriekkis dušše bealli? Lea go nubbi oassi almmis? Digaštallet!
- Ovdal lei dábálaš ahte albmát, dahje dievdut guđde veajjjuid veajolatnjii ovdal go manne sisa girku. Maid sáhtá otne bidjat veajolatnjii/mo sáhtá otne geavahit veajolanja? (Arve-govddiide, olgguldabiktasiidda,)
- Dahket nu mánnga ovtastuvvon sáni go vejolaš girku- sánis: omd:
Girko+eana=Girkoeana

- Geahčadehpet govaid iešguđet girkuin Norggas. Evttohus:

<http://norske-kirkebygg.origo.no/>

- Duddjohket girkovisttiid guorus mielkepáhkaiguin. Málejehket, liibmet ivdnebáhpiriid, Čuohppat ráiggiid glásaide, ja silkebáhpiriin dahkat “ivdneglásaid”, Dahket čájáhusa ja muitet bidjat girkuid rivttes guvlui (Áltár galgá orrut nuorttas, gos beaivváš ihttá)
- Oahppit sáhttet čállit sártniid. Sárdni lea Ipmila, Jesusa dahje gean nu eará birra (buorre sánit, ávvu sánit, rápmi). Oahppit sáhttet čállit sártni muhtin olbmo birra gii lea sin ovdagovva, dahje Jesusa daguid birra.

Vástádušat Loga-ja-vástit bihtáide s 150 Risttalašvuoda suoraneamit

1. Sii eai lean ovttaoaivil dasa mii oahpahuvvui risttalašvuoda birra
2. Risttalašvuolta
3. Katolihkat, ortodoksa risttalaččat ja vuostálastit (protestánttat)
4. Leastadianisma (šállošahtti ahte ii čuočču teavsttas čielgasit ahte dat lea sámis vuolgán)
5. Biibbal, sálmmat ja okta Ipmil.

Kommentárat daga-ja-oahpa-eambo bihtáide s 150 Risttalašvuoda suoraneamit

1. Dása dárbbášuvvo máilmmikárta/atlas gáldun. Doppe leat merkejuvvon riikkaid namat. Muhtin oahppit soitet diehtit ja dovdat muhtin riikkaid hámiid /rájáid.
2. Gárvves áigelinnjá gávdno reaidostobes, dahje dii sáhttibehtet ieža dahkat áigelinnjá. (Dáhpáhusat ja olbmot namuhuvvon vuodđologuin dán oasis: Læstadius, Guovdageainnu stuimmit, Luthera osku šattai Dánmárku-Norggas stáhtaoskun, Leastadianisma leavai gitta Amerihkkái)
3. Eanaš gielddain/suohkaniin leat friddja risttalaš searvegottit. Sáhttibehtet kártet guđe searvegottit gávdnojit ja singuin šiehtadit ságastanbottu, dahje sáhttibehtet internehtas ja giehtagirjjiin ohcat dieđuid sin oskku, eallinnjuolggadusaid ja áigumušaid birra.

Metodalaš tipsat s 144-150 Risttalašvuoda suorraneamit

- Joavkobargu: Oahppit sáhttet gávnnahit eambo dan birra mo risttalašvuoha lea eará guovlluin máilmmis. Sáhtta deattuhit mo risttalaččat deaivvadit ja ovtastallet. Barggut galget earáide ovdanbuktot.
- Bovdejehket olbmuid eará risttalaš searvegottiin boahtit mitalit iežaset risttalašvuoda birra.
- Verddediagramma bokte sáhttet oahppit buohtastahttit katolalaš ja protestánttalaš girku/risttalašvuoda. Verddediagramma gávdno reaidostobes.
- Ohcet neahtas Norgga/Suoma/Ruota stáhtagirku logo. Sárgut dan. Gávnahehpet maid symbolihka.

- Oahppit sáhttet ohcat dieđuid eará gálduin ja iskat guđe guovlluin Suomas ráđđe Ruošša-ortodoksa girku ja guđe guovlluin ráđđe Luthera girku.

Muhtin risttalaš muitalusat

Bassi Lucia/Sankta Lucia

Sevdnjes ráiggiin doppe eatnama čiekŋalassas, gos čáhci golgá seinniid mielde ja gosa čuovga ii goasse ole. Doppe čohkkájedje áigá muhtin álgo risttalaččat. Sii gollo, ja nealgi givssidii juohke ovtta sis. Jos beare beasašedje bajás ja olggos, viežžat láibbi. Mánát čierostadde ja váhnemat geahččaledje jedđet.

Muhto sii eai sáhttán mannat bajás čuovgga lusa. Sii eai sáhttán mannat ruoktut bahčit gusa. Doppe olgun fáktejedje soalddáhat. Sii ledje risttalaččaid maŋis. Muhtin risttalaččat ledje šaddan ealli spáiddarin. Muhtumat ledje goddon go stuorra geađggit ledje bálkestuvvon sin njeaiga. Earát fas ledje dulbmojuvvon jamas soalddáhiid heasttaiguin. Ii, dalle lei buoret čohkkát dáppe eatnanvuole seavdnjadasas, jos vel lei ge nealgi ja galmmas. Lei gal buorrelihkus okta gii geahčai bearraí sin. Vare son boadášii otná eahket maid!

Ipmilii giitu, dál gulle jaskes lávluma badjelis. Sii oidne čuovgasa. Mánát viehkaledje dan fávrro lusa gii hiljážit bođii. Sus lei gintalkránsa oaivvis, ja čanastagat main lei njálgga borramuš. Lucia, čábbáseamos ja buoremus mii gávdnui. Ohpit lei son njáhkkan ja duostan buktit sidjiide borramuša, ja dan čuovgasa mii bovttii doaivaga ja ilu risttalaččaid gaskkas.

Lucia lei šaddan bajás rikkis bearrašis. Lihkká son uhkidii iežas eallima juohke eahket, doalvut doaivaga ja borramuša sidjiide geat nelgo ja gillájedje. Muhto dál nogai fargga dát bargu.

Lucia buohcci eatni lei mearridan ahte Lucia galggai náitalit. Lucia áhči lei jápmán, ja eadni dáhtui ahte Lucia álo galggai beassat eallit riggodagas ja valljivuođas.

Muhto Lucia dáhtui eará láhkai. Ii bat lean Jesus dadjan ahte olmmoš galggai guođđit buot ja čuovvut su? Ahte olmmoš galggai earáid árkkášit ja ii beare smiehttat iežas birra? Lehket buorit! Lei son cealkán. Dan háliidii Lucia leat. Son ii háliidan náitalit ja eallit riggodagas, jos son ii beassan earáid veahkehit. Ii, son háliidii addit buot iežas riggodagaid gefiide. Son ánuhii eatnistis áddejumi, muhto eadni ii viššan gullat dieid duššiid.

Čierusčalmmiid son viehkali Bassi Agatha hávddi lusa ja rohkadalai sus veahki. “Buorre Bassi Agatha, veahket eatni áddet! Son háliida ahte mun galggan leat lihkolaš, muhto mun in sáhte leat lihkolaš jos in beasa veahkehit sin guđet gillájit. Maid mun stuorra dáluiguin, čappa biktasiiguin, bálvváiguin, ja buot dieiguin, go mun dieđán ahte geafit gillájit? Sáhtán beare sin birra smiehttat! Oaččo eadni áddet!”

Jurddaš, imaš dáhpáhuvai. Fáhkka dearvvasmuvai Lucia eadni. Sus ii lean gokkoge šat bávčas! Dalle áddii Lucia eadni ahte risttalašvuohta lei duohta, ja ahte Lucia lei gohččojuvvon veahkehit sin geat gillájedje. Lucia ii galgan náitalit. Heajat loahpahuvojedje. Lucia ilosmuvai.

Muhto lei okta gii ii lean nu ilus. Árvit gii son lei! Jo, dat lei son gii áiggui náitalit Luciain. Son moaráskaa ja suhtai garrasit. “Jos mun in oačču su, de ii galgga oktage earáge su oažžut!”, dajai son alccesis. Dasto son manai njuolga sin lusa geat mearridedje gávvgogis, ja mitalii sidjiide ahte Lucia lei risttalaš.

Sáhtát go árvidit mii dalle dáhpáhuvai? Jo, seammá beavvi bohte soalddáhat ja earát geat eai liikon risttalaččaide, Lucia geahčai. Sii áigo su bidjat giddagassii. Muhto Ipmil geahčai bearrái su. Ipmil dagai nu ahte Lucia darvánii eatnamii, ja soalddáhat eai sáhttán su váldit mielde.

“Dalle mii cahkkehat su!”, čurvo muhtimat. Goikemuorat bardojedje birra Lucia, sii cahkkehedje ja šattai stuorra dolla. Muhto Ipmil geahčai bearrái Lucia, ja dollanjuokčamat eai obanassiige hávváduhtán ja boaldán Lucia. Go muorat ledje buollán, čuoččui Lucia das, áibbas ollis.

Dalle okta almmái válddii sáittis ja čuolastii Lucia oaivvi eret. Dál ii sáhttán Ipmil go Lucia iežas riikii váldit. Nu jámii Lucia, muhto son elii ain buohkaid váimmuin geaid son veahkehii ja geat gulle su sániid. Sáhka dán duostilis ja buorre nieidda birra leavai miehtá máilmmi ja otna ain ávvudit su Juovlamánu 13.b.

Bassi Trifon

Trifon riegádii Novgoroda guovllus, Ruoššas jagi 1495. Su áhčči lei báhppa unna gilážis. Trifonas ii lean vejolaš vázzit skuvlla, muhto son oahpai lohkat ja čállit girkus gos su áhčči barggai. Son lávii dávjá veahkehit áhčis girkus. Son cahkkehii gintalii, gavjii ja čorgii. Muhtin beaivvi son gulai erenoamáš mitalusa iđitrohkosis. Dát mitalus čuožai sutnje garrasit. Novgorodas johte ollu gávpealbmát dan áigge. Sii borjjastedje fatnasiiguin ja dolvo ja vižže gálvvuid sihke Várggáin, Čáhcesullos, Beahcámis, Báhčaveajis ja gitta Njávdamis. Sii mitalledje mitalusaid ahte doppe ásse olbmot mat eai lean oahppan risttalašvuodas maidege. Sii oaffarušše lundui ja noidošedje. Sis eai lean dálut, muhto goađit ja lávut. Doppe lei buolaš ja váralaš.

Mitalus mitala ahte Trifonii bođii Ipmilis gohččun. Son galggai vuolgit dán álbmogii oahpahit risttalašvuoda. Son vulggii nuorran, ja áibbas okto. Álggus son barggai muhtin gávpealbmáid ovddas, muhto go sii máhce ruovttuluotta, de son bázii okto. Son oahpai

sámegeiela ja oahpahišgođii sápmelaččaide risttalašvuođa. Jagi 1524 lei huksen alces dáloža Beahcán-joga gáddái.

1530-logus ledje Trifonas mielbargit ja “vieljat” nu ollu ahte sii huksegohte kloastara Beahcámii.

Su oahpahusas leamaš ávki. Olbmot čuoovledje su jurdagiid ja son huksehii ollu girkuid miehtá nuortasámi. Girkot eai lean stuorrá. Alla girkohearrát Ruoššas hirpmástuvve das man bures son lihkostuvai. Sii bohte dutkat ja geahččat su bargguid. Trifon lei veahkkái. Go olbmot nelgo Davvi Ruoššas, de son jođii miehtá Ruošša ja čohkkii borramuša maid doalvvui daid guovlluide gos olbmot nelgo. Jagi 1556 joavddai Moskvai, ja dearvvahii tsára Ivan 4. Ivan 4. nu liikui Trifonii ja su daguide ahte son skenjkii Beahcán-kloastarii visot stáhta ruđaid ja vuoigatvuođaid maid dárbbášii.

Jagi 1565 son huksii Boris Gleb girku Báhcaveaijoga gáddái. Dát šattai nuortasápmelaččaid deháleamos girku. Dat lei maid unna girkoš mas ledje golbma smávva lanja. Dađe bahát dat bulii jagi 1944. Ođđa girku lea dál huksejuvvon sadjái ja lea geavahusas. Seammá jagi huksii Njávdáma rohkosviesu, dahje kapealla mii gudnejahtii Bassi Georgga. Dát kapealla lea divvojuvvon ja ain geavahusas.

Boarásmuvvan beaivái, Trifon geassádii barttažii meahccái. Doppe son orui oktonasvuođas dassá go jámii jagi 1583. Su birra otne ain mitaluvvo. Son oaččui nama Bassi Trifon go son nu ángirit barggai dasa ahte ovddidit risttalašvuođa nuortasápmelaččaid gaskkas.

Bassi Nikolaus

Bassi Nikolaus riegádii Durkkas birraiid 380-logu. Su áhčči lei rikkis ja Nikolausis lei somás ja buorre mánnávuolta. Váhnemat gesse su bajás risttalašvuhtii. Son oahpai ruovttus mo galgá oskut risttalašvuhtii, ja mo rohkadallat. Son oahpai maiddá ollu Jesusa birra, ja mo son elii. Dađe bahát dáhpáhuvai ahte šattai rohttudávda. Guktot váhnemat njoammuduvvuiga ja jámiiga. Buorre lihkus lei Nikolausis čeahci gii lei báhppa. Son geahčai bearrái Nikolaus, ja veahkehii su skuvlabargguiguin ja šaddat báhppan.

Nikolaus mearridii ahte son áigu iežas eallimis veahkehit earáid. Son attii buot iežas riggodagaid gefiide ja buhcciide. Son lei atteš ja šiega. Oktii lei muhtin áhčči headástuvvan go sus ii lean ráđđi máksit gihleruđaid nieiddaid ovddas, go galge náitalit. Nikolaus lei gullan albmá birra. Son vulggii dohko, ja bálkestii láseráigge golleruđaid meattá váccedettiin. Muhtin ruđat gahčče suohkuide mat heangájedje dollasaji bajil. Dan son dagai golbmii. Dalle ledje buot golbma nieiddain doarvái gihleruđat, ja sáhtte náitalit. Áhčči ii dárbbášan moraštit ahte nieiddat eai beassan náitalit. Dan áigge lei nieiddaide dehálaš gávdnat guoimmi ja beasat náitalit. Áhčči livčče várra ferten vuovdit nieiddaid biigán earáide, jos gihleruđat eai livčče ihttán láseráigge.

Nikolaus attii buot iežas riggodagaid, muhto son váruhii olbmot eai galgan fuomášit ahte son dagai dan. Son ii háliidan leat rápmái. Datte olbmot álge hállat ja dađistaga šattai sáhka das ahte Nikolaus addá olbmuide smávva skeaŋkkaid. Nikolaus jámii juovlamánus jagi 335 m.Kr.

Das rájes lea Nikolaus ožžon Bassi namahusa, ja son lea okta daid deháleamos bassi olbmuin Katolalaš- ja Ortodoksa girkus. Son lea nammaduvvon mánáid suodjaleaddjin. Juovlamánu 6. Beaivi lea Katolihkaid Bassi Nikolaus beaivi. Beaivi galgá muittuhit su buori daguid, šiega- ja láđisvuođa. Lea dábálaš ahte mánát ožžot skeaŋkkaid dan beaivvi.

Protestánttat dahke Jesusa riegádeami stuorra ávvubeaivin. Sii ávvudit juovlamánu 24. Beaivvi. Dalle lea maid dábálaš ahte mánát ožžot skeaŋkkaid. Juovlanigá lea Bassi Nikolaus mitalusas vuolgán, ja sus leat seammá áigumušat. Maiddá son buktá mánáide

juovlaskeanjkaid juohke juovlaruohta. Datte lea protestánttat álo viggan vuostálastit juovlanigá. Sin mielas olbmot galget ávvudit Jesusa riegádeami ja addit guđet guimmiide skeanjkaid danne go Jesus lei Ipmilis skean̄ka máilbmái.

Assisi Fransa

Fransa riegádii áigá dassá. Dassá lea eambo go 800 jagi. Su bearaš lei hui rikkis. Go Fransa stuorrulii, de son bargagođii áhčis buvdas. Doppe son vuvddii liinniid ja biktasiid. Dán bargui son liikui hui bures, ja barggai doppe mánga jagi. Fransas leat ollu ruđat, ja son geavaha ollu ruđaid dasa ahte suohtastallat ja hervvoštallat ovttas skihpáriiddisguin. Muhtin beaivvi son deaivá olbmo gii lea hirbmat buozus. Olbmot geat dan áigge ledje hirbmat buozus, ledje dávjá okto. Ii oktage duostan singuin ovtastallat go dat lei hui váralaš, gádde sii. Fransa oaidná man váivvis ja morrašis almmái lea. Son manná buohcci lusa, ja addá sutnje iežas luhka, buorresta su, ja váldá su gihtii. Das rájes mearridii Fransa ahte son áigu veahkehit gefiid ja buhcciid. Son heaitá áhčis buvdas bargin, ja veahkehišgohtá buohkaid geat dárbbášit su veahki. Ollu olbmot čuovvuledje Franssa ja sii maid veahkehišgohte gefiid ja buhcciid. Sin gohčodišgohte Fransalažžan (go sii čuvvo Franssa).

Fransa ii lean duššefal šiega gefiid ja buhcciide. Son oaivvildii ahte buot maid Ipmil lei sivdnidan lei erenoamáš. Buot eatnama sivdnádušat ledje Ipmila bearašlahtut, oaivvildii Fransa.

Neahttačujuhusat

www.kirken.no

EALLINO Aidnu

Máhttolokten 2006 S

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat maid eallinoaidnu sáhtá mielddisbuktit
- čilget mii humanisttalaš eallinoaidnu lea, ja ságastallat humanisttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin duohtadiliipmárdusa, olmmošoainnu, teakstaválljosa ja áigegeuvdilis ehtalaš hástalusaid
- ságastallat Norgga Human-Etisk Forbund ja máilmmi eallinoaidnuhumanismma duogážiid ja iešvuodaid birra
- válddahit Norgga eallinoaidnuhumanismma ávvudemiid ja guovddáš seremoniijaid ja musihkkaalbmanemiid mat speadjalastet humanismma

Lassi dieđut oahpaheaddjái Eallinoaidnu

Humanisttalaš eallinoaidnu

Humanisttalaš eallinoaidnu iská lámčit olbmuid dili nu ahte sii sáhttet ieža hábmet iežaset oainnu dasa ahte mo galget eallit. Buot olbmui lea friddjavuohta mearridit ja čuovvut árvvuid mii sidjiide addá sisdoalu eallimii. Sii galget ieža deaivat rivttes ehtalaš válljemiid, ja dasto lea alcceseaset ovddasvástádus iežaset válljemiidda.

Humanisma juhko golmma oassái. Vuosttaš lea duohtavuohka. Mii lea duohtavuohka, (Duohtavuodaoaidnu) ja mo dan gávdná/ohcá? Nubbi lea sáhka das ahte makkár sadji olbmos lea dán duohtavuodas (olmmošoaidnu). Loahpas leat gažaldagat mat isket gávnnahit mo olbmot galget eallit ovtta (etihkka).

Muhto mo sáhttit mii ásahit iežamet eallinoainnu? Buohkat han mii leat váikkuhuvvon dan birrasis, kultuvrras ja servodagas mas mii eallit ja leat bajásšaddan. Mii eat sáhte goasse

áibbas beassat eret kultuvrralaš ja birrasa duogážis. Eallinoaidnodábit johtet rávnnjiid mielde ja mii váldit daid ja hábmet iežamet eallinoainnu daid ektui.

Humanisma viggá olbmo, su árvvuid ja buresbirgema bidjat guovddáži. Humanisttat eai jáhke makkárge metafysalaš máilmmiide ja lpmiliidda mat galget buoridit olbmo eallima. Luonddudieđa čilgejumit ja duohtavuohtha lea álo humanisttaid guovddáži. Humanisma lea vuodustuvvon dan jurdagis ahte olmmoš lunddolaččat árvvoštallá vásihusaidis bokte, ja ahte sus lea ovddasmoraš ja empatiija eará olbmuid ektui, danne go mis lea oamedovdu mii dahká min moralalaš ealibin. Mis lea ovddasvástádus iežamet dáguide ja válljemiidda, goappát guoibmámet ja mañisbohttiid ektui. Mii galgat ovttas bargat čoavdit hástalusaid ja váttisvuodaid mat bohciidit máilmmis (dál erenoamážit luonddu ektui).

Historjá

Gaskaáigge kultuvra lei risttalaš kultuvra, Eurohpás. Risttalašvuohtha ja oskkolašvuohtha vuodđudii buot jurddašeami, servodatoainnu, dáidaga, girjjálašvuoda ja musihka. Risttalašvuohtha lei buot beliid olbmo eallimis ja buot beliid servodagas váikkuhan. Dađistaga liedđugohte ođđa jurdagat ja friddjavuohtha renesánssaáiggis. Humanisma leavvagođii dađe mielde go olbmot fuomášedje friddjavuoda ja oskkolaš fámuin ja bágguvuodas beassagohte eret. Olbmot álge lohkat ja dutkat antihkaáiggi jurddašeddjiid ja fuomášedje ahte gaskaáigi lei “vajáldahtán” olbmo ja mii olmmoš lea. Sekualiseren álggii. Olbmot ledje eallán “lpmila máilmmis” gos sidjiide lei addon rolla ja áigumušat maid galge ollášuhttit. Dás duohku bohciidedje revolušuvnnat ja jurddašeaddjit čilgegohte/vuodđudedje humanismma vuodđojurdagiid. Kant lei guovddážiis dás, go son loktii doahpágiid: Jierbmi ja ovttárvosašvuoda. Son oaivvildii ahte buot olbmui lea jierbmi maid olbmot leat geatnegáhtton geavahit ja buot olbmot leat ovttárvosaččat, beroškeahtta das makkár doaimma, virgi dahje sehtui gulaš. Olmmoš ii galgga geavahuvvot ollášuhttit muhtin áigumuša, muhto olmmoš lea iešalddis áigumuš. Dát lea ge jurdda mii lea bajimusas humanisttaid jurddašeamis ja árbevierus.

1800-logu rájes leavvagođii humanisma eallinoaidnu ja šattai molssaeaktun oskkolašvuhtii. Friddjajurddašeaddjit garve risttalašvuoda ja girku. Jierbmi ja dieđa lei sin eallinuodda.

Norgga Human Ehtalaš Searvi, vuodđuduvvui jagi 1956. Kristina Horn lei guovddážiis dán barggus. Son jođihii dán searvvi vuosttaš 20 jagi. Dál leat searvvis badjel 70 000 miellahttu, ja ain stuorru. Human Ehtalaš Searvi lea maiddái máilmmi stuorámuš eallinoaidno-searvi. Searvi lea olbmuid várás geat dáhttot oskkokeahtes eallinoainnu ja etihka olmmošvuoigatvuođaid, persuvnnalaš vásihusaid, kritihkalaš jurddašeami, ja máilmmioainnu mii doarju jierpmálaš jurddašeami, dieđalaš vugiid ja bohtosiid. ON olmmošvuoigatvuođat jagi 1948 rájes, lea vuodđun humanisttalaš ideálain ja prinsihpain. Human Ehtalaš Searvi dáhttu heaittihit stáhtagirkoortnega, ja váldit eret risttalaš ulbmilparagráfa mánáidgárddis ja skuvllas.

Eallinnjuolggadusat

Humanetihkka, dahje humanisttalaš eallinoaidnu deattuha ahte olbmot leat friddja jurddašeaddjit ja iešráđálaččat. Muhto dat ii mearkkaš ahte olbmot sáhttet dahkat nu mo ieža háliidit. Olbmo friddjavuođa mielde čuovvu ovddasvástáduš. Humanisttalaš eallinoaidnu deattuha ahte mis lea buohkain ovddasvástáduš buot eará olbmuid ektui, servodatovddasvástáduš, ja ovddasvástáduš lundui. Mii dárbbasit eallinnjuolggadusaid, muhto ii dakkáriid maid lpmil lea addán. Humanisttalaš eallinnjuolggadusat dahkkojit dan mielde makkár dárbbut olbmui leat, mo servodat rievdá, ja mo mii veadjit árvoštallat earáid dárbbuid.

Teavsttat

Humanisttalaš eallinoainnus eai leat bassi čállosat ja teavsttat. Datte leat muhtin teavsttat ja muitalusat mat heivejit ja leat dahkon humanisttalaš eallinoainnu oahpaheami ja bajásgeassima várás. Teavsttat galget čalmustahttit humanisttalaš eallinoainnu mánáide ja nuoraide. Muitalusat ja teavsttat sáhttet ovddastit fáttáid nugo gierdevašvuođa, vuoiggalašvuođa, kritihkalaš jurddašeami, friddjavuođa hábmet iežas oainnu man nu áššái, luondugáhtten, čájehit beroštumi, searvevuođa, olmmoš- ja mánáid vuoigatvuođaid, ovddasmoraš, dieđa. ON olmmošvuoigatvuođat leat deháleamos humanisttalaš teavsttat. Dat leat dahkon olbmuid dárbbuid mielde, ja leat jurddašuvvon ovttaskas olbmuide.

Deháleamos lea: *Don galggat earáide dahkat nu mo don vuorddát ahte earát dutnje dagahivččii*. Dát guoská buot beliide eallimis ja buot olbmuide, buot servodagaide ja báikkiide gos olbmot deaivvadit ja servvoštallet.

Badjelmanahatmeanut

Olbmot geat čuvvot humanisttalaš eallinoainnu dáhttot maiddái ávvudit stuorra dáhpáhusaid eallimis. Norgga ja eará davviriikkaid Human ehtalaš servviid deháleamos bargu lea fállat olbmuide eallima badjelmanahatmeanuid mat leat oskkokeahtes fáldadagat.

Humanisttalaš nammaávvudeapmi

Humanisttat ávvudit máná ja sávvet sutnje bures boahtima máilbmái. Máná beassá “dearvvahit” servodaga miellahtuid ja su namma šaddá almmolaš. Muhtin doallá sátnevuoru máná ja váhnemiidda. Dasto lea dábálaš ahte leat kultuvrralaš doalut. Muhtimat lávlot, lohket divttaid dahje čuojahit. Meanut bistet sullii diimmu ja dollojuvvojit dábálaččat guovllu birasvisttis dahje ráđđeviesus. Máná váhnemat, lagamuččat ja verddet čuvvot meanuid. Máná oažžu duođaštusa go leat čađahan meanuid. Dasto lea dábálaš ahte ruovttut dollet priváhta ávvudeami vel lagamuččaid várás, ruovttuin dahje eará báikkiin.

Humanisttalaš rihppadoalut

Human Ehtalaš Searvi fállá humanisttalaš rihppadoaluid nuoraide. Nuorat čuvvot etihkka ja eallinoainnu kurssa. Kurssas ohppet iešheanálaččat válljet ja olmmošvuoigatvuođaid-, humanisma-, ehtalaš hástalusaid birra ja kritihkalaččat árvoštallat dieđuid ja servodaga ovdáneami. Buohkat sáhttet válljet humanisttalaš rihppadoaluid čuovvut. Ii jerro makkár oskuservodahkii nuorat gullet. Kurssa loahpahuvo stuorra ávvudemiin gos nuora váhnemat, sohka ja verddet leat čoahkkanan. Ávvudeapmi dáhpáhuvá dábálaččat guovllu ráđđeviesus. Lea dábálaš ahte manjá lea vel priváhta ávvudeapmi, ja nuorra dávjá oažžu skeanjkkaid ja ruđaid.

Humanisttalaš vihaheapme

Humanisttalaš vihaheapme ávvuda ja duodašta ahte guokte olbmo ráhkisteaba guđet guoimmi ja háliideaba humanisttalaš árvvuid mielde ovttas eallit. Nubbi sudnos ferte leat Human-Ehtalaš Searvvis miellahtu jos galgaba beassat válljet humanisttalaš vihaheame. Vihaheapme heivehuvvo náittospára sávaldagaid ja searvvi njuolggadusaid mielde. Náittus párra válljeba ieža musihka ja eará kultuvrralaš guoimmuheami. Datte galget humanisttalaš árvvut vuodus. Maiddái olbmot seammá sohka bealis sáhttet vihahuvvot humanisttalaččat. Guovllu Human-Ehtalaš Searvi veahkeha plánet ja šiehtada náittospárain goas ja mo ávvudeapmi galgá dáhpáhuvvat. Dán vai ávvudeapmi šaddá nu mo náittospárra sávvaba.

Humanisttalaš hávdádeapmi

Buohkat geat dáhttet, sáhttet válljet humanisttalaš hávdádeami. Hávdádeapmi lea muitoboddu gos jábmi lea guovddážiis ja bearaš, fuolkkit ja verddet leat čoahkkanan muittašit ja maŋimuš dearvvuodaid dahkat jábmin. Muitobottus eai leat oskkolaš sártnit ja sálmmat. Jábmi bearaš ja lagamuččat galget ovttas guovllu Human-Ehtalaš Searviin plánet ja čađahit muitobottu nu ahte dat šaddá olmmošlaš, humanisttalaš ja árvosaš. Hávdádeapmi dáhpáhuvvá muhtin girkoeatnamis dahje gistu oktan rupmašiin boldo gutnan krematoriijas. Norgga láhka cealká ahte olmmoš gii hávdáduvvo eatnamii galgá hávdáduvvot girkoeatnamii dahje eará oskuservodagaid hávdeeatnamiidda. Jos jábmi boldo gutnan, de lea dábalaš ahte maŋisboahhtit ohcet Fylkkagiiddas lobi oažžut gilvit gunaid lundui (várrái, johkii, merrii, vutnii dahje jávrái). Dalle ii leat vuoigatvuohta cegget muitogeađggi.

Neahttačujuhusat

www.human.no

Vástádusat Loga-ja-vástit bihtáide s 164 Eallinoaidnu

1. Olmmoš
2. Olmmoš
3. Sii galget smiehttat ja jurddašit
4. Gonagasain ja báhpain girkus
5. Ahte buot olbmot galget beassat cealkit maid sii oaivvildit
6. ON njuolggadusat
7. Norgga Human-Ehtalaš searvi/ Ruota Humanisttalaš Searvi/Suoma Humanisttalaš Lihttu

Vástádusat ja kommentárat Daga-ja-oahpa-eambbo

bihtáide s 164 Eallinoaidnu

1. Humanisttat eai jáhke ja dorvvas lpmilii. Oskkolaš eallinoainnuin lea lpmil dahje muhtin oainnekeahkes fápmu, dahje vuoingga mii ráđđe.
2. Oahpaheaddji berre ohcan dahje bivdán girjerádjosa leat gárvvus dása. Giehtagirjjit iešguđet dássái leat vuohkkasat.
3. Designen-bargu mas sáhtta geavahit digitála vejolašvuodaid ráhkadit govosiid, činaid ja hámiid (Prográmma evttohusat: Gimp, Microsoft Word, Open Office, Adobe inDesign)
4. Ollu ceahkiin leat ceahkknjuolggadusat, ja daid sáhtta árvvoštallat, rievdadit ja muittuhit. Jos eai leat, de sáhtti behtet dahkat njuolggadusaid mat heivejit din ceahkkái. Árvvoštallet makkár hástalusat leat juste din ceahkis, ja ságastehpet manne fertejit leat njuolggadusat. (Johtalus-njuolggadusaid lea vuogas geavahit ovdamearkan)
5. Fridjavuohta beassat oskut maid dáhttu, beassat válljet eret oskkoldaga ja mánat galget skuvllas oahppat buot oskkoldagaid birra.
6. Sámedikkis fitne pláhkáha sámegillii. Muđui sáhtán dán neahttasiiddu evttohit:

Digaštallat:

- Olbmot dárbbášit eallinnjuolggadusaid vai eat vahágahte ja bávččagahte earáid. Ii leat álki álo diehtit mii lea riehta dahje boastut. Sáhtta ahte olmmoš dahká boastut ja vahágahtta earáid, jos vel ii áiggošii ge. Danne lea dehálaš ahte mis leat njuolggadusat. Sáhttibehtet árvvoštallat leat go ceahkkenjuolggadusat mat muitalit juoga das mo mii earáid ektui galgat láhttet.
- Dás heive ságastit ja buktit ovdamearkkaid mánáid árgabeaivvis. (givssideapmi, cuiggodeapmi, olggušteapmi,) Makkár dovddut badjánit dus jos earát láhttejit fasttet du vuostá?
- Čilgehusat gávdnojit sátnetilgehusain. Datte lea vuogas jos oahpaheaddji geavaha áiggi ovdamearkkaid bokte vuđolaččat čilget sániid mearkkašumi ja sisdoalu.
- Humanisttat oaivvildit ahte galgá lea friddjacealkin. Dat mearkkaša ahte olbmot galget beassat dadjat buot maid oaivvildit. Heive go álo dadjat buot maid oaivvilda? Lea go dárbu álo cealkit jitnosit buot maid oaivvilda?

Metodalaš tipsat s 151-164 Eallinoaidnu

- Oahppit sáhttet málet gova mii čájeha juoga mii lea humanistaide dehálaš eallimis.
- Oahppit sáhttet dahkat listtu das mii humanistaide lea dehálaš eallimis.
- Humanisttaid deháleamos eallinnjuolggadus čuožžu s 158. Oahppit sáhttet čállit mitalusa mii heive dán njuolggadussii.
- Oahppit sáhttet diktagirjjiid ja lávllagirjjiid logadit, ja gávdnat divttaid ja lávlagiid mat heivehivččii humanisttalaš rihppadoaluide. Čállet divtta dahje lávlaga čábbát čállingirjái.
- Oahppit sáhttet válljet muhtin oskkoldatlaš eallinoainnu (Risttalašvuođa, juvddálašvuođa, Isláma, Buddhismma dahje Hinduismma) ja árvoštallat mii lea seammá ja mii lea erohus humanisttalaš eallinoainnus ja oskkoldagas. Sáhttibehtet geavahit verddediagramma (reaidostobes) dasa.

Gáldut

Sælid, Mikaelsson (red): Verdens levende religioner. Pax Forlag 2007

Vogt: Hva er Islam? Universitetsforlaget. 2007

Jacobsen, Thelle: Hinduismen Buddhismen. Høyskoleforlaget. 2000

Elias: Religions of the World. Islam. Routhledge. London. 1999

Sødal: Barn med ulik tro. Høyskoleforlaget. 2000

Svendsen: Hva er filosofi? Universitetsforlaget. 2003

Neegaard: Religioner, livssyn og gravferd. Kommuneforlaget. 1993

Aadnanes: Livssyn. Tano. 1999

Norgga Girku/Sámi girkoráđđi: Oskkuoahpahusplána; Ipmil addá – mii juogadit. 2011